Razumkov
centre

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ. ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

ЗМІСТ

4 **Юрій ЯКИМЕНКО**
Вступне слово

5 **Василь ЮРЧИШИН**
Оновлення світових макроекономічних та інституційних тенденцій. Українські впливи

53 **Микола СУНГУРОВСЬКИЙ**
Перспективи розвитку оборонної промисловості України

59 **Юрій БАЖАЛ**
Динаміка ВВП як індикатор геополітичного стану економіки України

61 **Олена БЕРЕСЛАВСЬКА**
Ризики «нового економічного порядку»

63 **Володимир БОДРОВ**
Світогосподарські трансформації в контексті нової «консервативної хвилі» та їх вплив на економічне відновлення України

66 **Євген БУБЛИК**
Трансформація підходів до монетарної та кредитної політик: виклики та можливості для України

68 **Ярослав ЖАЛІЛО**
У пошуках «козирів» на «глобальній шахівниці»: як сучасна глобальність реагуватиме на спроби трансформувати світовий економічний порядок?

72 **Владислав ЗИМОВЕЦЬ**
Глобальні шоки і стійкість національних фінансових систем

75 **Сергій КОРАБЛІН**
Глобальне економічне лідерство: США vs Китай

77 **Володимир КОРНЄЄВ**
Віражі на шляху до «золотої доби» американської економіки

81 **Тетяна КРИЧЕВСЬКА**
Трансформація простору криптоактивів: ендогенні та екзогенні чинники

84 **Костянтин КУЗНЄЦОВ**
Фінансування державного бюджету України в умовах військової агресії. Внутрішні та зовнішні виклики

87 **Олег МАКАРЕНКО**
Виклики стійкості пенсійної системи України, як передумова її трансформації

90 **Геннадій РЯБЦЕВ**
Нова реальність глобальних ринків нафти й газу

ЗМІСТ

93 **Микола СУДАКОВ**
Глобальний світ та новітні тенденції ерозії порядку модерності

96 **Лідія ТКАЧЕНКО**
Стратегічне планування соціального розвитку: можливості і виклики для України в умовах трансформації світового економічного порядку

99 **Ганна ХАРЛАМОВА, Андрій СТАВИЦЬКИЙ, Марія НАУМОВА**
Сучасні трансформації фінансування наукової публікаційної активності в Україні: виклики, витрати та іміджеві ризики

102 **Віталій ШАПРАН, Наталя ШАПРАН**
Деіндустріалізація як причина антагонізму між розвинутими ринками і ринками, що розвиваються

105 **Олександр ШАРОВ**
Трампізм та питання країнознавства

108 **Наталія ШЕЛУДЬКО**
Якість інституцій в періоди глобальних трансформацій: актуальні завдання для України

110 **Олена ШУБРАВСЬКА, Катерина ПРОКОПЕНКО**
Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах сучасних глобальних викликів

Наукові редактори:

Юрій Якименко, Президент Центру Разумкова;

Василь Юрчишин, директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова.

Редакційно-видавничий відділ: Зорина Міщеня, Ольга Перевозник, Тетяна Овсяник.

Публікація відображає лише точки зору авторів, жодна офіційна вітчизняна, зарубіжна та міжнародна інституція не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Перші три місяці діяльності нової адміністрації США віддзеркалили особливості і суперечності сучасного глобалізованого світу, стрімко прискорили формування й оновлення політичного, економічного і гуманітарного світового порядку. Зміна адміністрацій ще не стала «кінцем історії», однак засвідчила глибоку кризу цивілізаційного устрою, який значною мірою формувався під впливом двох світових полюсів — ліберально-демократичного та автократичного. Прийдешні світові відносини, принаймні наступні чотири-п'ять років, матимуть зовсім інші ознаки і базуватимуться не на цінностях, а на інтересах, підкріплених економічним і військовим потенціалом.

Потреби оновлення глобального порядку пов'язуються з реакцією урядів на посилення численних ризиків і викликів, які «сніговою лавиною» накочуються на країни у коротко- та середньостроковому горизонті. Нинішні зміни логістичних і виробничих ланцюгів постачання, продовольчі та енергетичні ризики, які провокують інфляційні шоки, використання економічних залежностей у якості зброї з метою поневолення чи підпорядкування країн, які воліють будувати власне майбутнє — лише деякі сфери, які можуть стати шоковими навіть для розвинутих країн і трансформувати систему цінностей у всьому світі.

Вже зараз напевне зрозумілими є ознаки нового формованого економічного (і політичного) порядку. Це суттєве (майже до повної відсутності впливу) послаблення світових інститутів та нівелювання усталених «правил гри». Це фрагментація не лише економічних відносин і зв'язків, а й правил взаємодії країн у політичній, дипломатичній, безпековій сферах. Це відмова від союзників, навіть тих, політична та ідеологічна єдність яких була доведена історією. Це загострення територіальних претензій, першочергово для заволодіння стратегічними ресурсами.

Для демократичної Європи, частиною якої безумовно є Україна, найсуттєвіші виклики і впливи від обрання нового керівництва США пов'язані зі складнощами формування європейської системи континентальної та глобальної безпеки, яка поступово має зменшувати власну залежність від американської «парасольки». Звичайно, це потрібно буде робити якнайшвидше, оскільки утримання залежності від (невизначеної) американської готовності продовжувати підтримувати Європу означає провокування агресивних намірів автократичних чи антидемократичних сил.

Поряд із такими тривожними глобальними трендами, як не видається на перший погляд дивним, навіть за великих втрат, спричинених війною, Україна демонструє сміливий поступ, гідний наслідування, до побудови демократичної країни. Звичайно, підтримка розвинутих країн відіграє одну з вирішальних ролей, однак сама така підтримка стала можливою завдяки мужності українців у захисті Батьківщини. І сьогодні ми маємо підстави стверджувати, що Україна та українці будуть серед тих, хто надаватиме гідну відповідь ризикам і викликам новітніх світових трансформацій.

Юрій ЯКИМЕНКО,
Президент Центру Разумкова

3 квітня 2025 р.

ОНОВЛЕННЯ СВІТОВИХ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНСТИТУЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ. УКРАЇНСЬКІ ВПЛИВИ

Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова

РЕЗЮМЕ

Прискорення світових трансформацій, значна частина яких є неочікуваними і порушують встановлені останніми десятиріччями тенденції, спричиняють формування нових бар'єрів для зростання і розвитку, а з тим — можуть загальмувати суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток країн і навіть цивілізаційний розвиток світу загалом.

Трансатлантична співпраця і партнерство, які формували політичний та економічний базис світової спільноти, піддаються випробуванням, натомість агресивні автократичні країни посилюються взаємними підтримками. Перетворення продовольчих та енергетичних потреб і можливостей на зброю вже стає «звичним» політичним і дипломатичним інструментом. В таких умовах зміцнення політичної та економічної згуртованості навколо провідних європейських країн стає необхідною умовою цивілізованого розвитку людства, і саме тут Україна зможе відігравати одну з ключових ролей.

Головне для України сьогодні — вистояти в широкомасштабній і тривалій війні, забезпечивши власний мирний розвиток, сприяючи безпеці і добробуту як окремих країн, так і цивілізованої Європи загалом, як у коротко-, так і довгостроковій перспективі. Це водночас визначає і місце України як у суперечливих європейських процесах, так і світовому новому економічному порядку (НЕП).

Серед найвагоміших напрямів участі України у формуванні НЕП виокремлюються наступні:

- ✓ оборонно-орієнтована промисловість — розбудова оборонної та військової промисловості, орієнтованої на виробництво Україні, а також експорті на міжнародні ринки якнайширшого спектру технологічних озброєнь, і на цій основі спостерігається активна позиція у формуванні єдиної європейської системи колективної безпеки;
- ✓ енергетичний перехід — розбудова енергетичної галузі, у т. ч. забезпечення зеленого переходу та енергетичної безпеки; нейтралізація кліматичних викликів;
- ✓ аграрний сектор — зміцнення агро-промислового комплексу, орієнтованого на виробництво та експорт на міжнародні ринки якісної продукції сільського господарства та харчової промисловості, а також збалансованості вітчизняного аграрного потенціалу з вимогами Спільної аграрної політики ЄС;
- ✓ інфраструктура — розбудова інфраструктурних мереж (включаючи Дніпровську та Чорноморську акваторії), які можна використовувати як для цивільних потреб, у т. ч. безпечніших поставок української продукції на міжнародні ринки, так і оборонних та військових заходів, у т. ч в рамках створюваної єдиної європейської системи колективної безпеки.

Зосередженість і раціональність дій на вказаних напрямах, а також добре підготовлене разом із партнерськими країнами перемир'я, підтримане надійними домовленостями про безпеку — зможуть принести сталий мир і стабільність. А складовими успіху мають стати: підтримка США, єдність Європи, стійкість і спроможність самої України.

RESUME

The acceleration of world transformations, a significant part of which are unexpected and violate the trends established in recent decades, lead to the formation of new barriers to growth and development, and thus can slow down the socio-political and socio-economic development of countries and even the civilizational development of the world as a whole.

Transatlantic cooperation and partnership, which formed the political and economic basis of the world community, are being tested, while aggressive autocratic countries are strengthened by mutual support. Turning food and energy needs and capabilities into weapons is already becoming a «habitual» political and diplomatic tool. In such conditions, strengthening political and economic cohesion around the leading European countries becomes a necessary condition for the civilized development of mankind, and it is here that Ukraine will be able to play one of the key roles.

The main thing for Ukraine today is to survive a large-scale and protracted war, ensuring its own peaceful development, contributing to the security and well-being of both individual countries and civilized Europe as a whole, both in the short and long term. This, at the same time, determines Ukraine's place both in the contradictory European processes and in the global new economic order (NEP).

Among the most significant areas of Ukraine's participation in the formation of the NEP, the following stand out:

- ✓ defense-oriented industry — the development of the defense and military industry, focused on the production in Ukraine and export to international markets of the widest possible range of technological weapons, and on this basis an active position in the formation of a single European system of collective security;
- ✓ energy transition — development of the energy sector, including ensuring the green transition and energy security; neutralization of climate challenges;
- ✓ agricultural sector — strengthening the agro-industrial complex focused on the production and export to international markets of high-quality agricultural and food industry products, as well as the balance of domestic agricultural potential with the requirements of the EU Common Agricultural Policy;
- ✓ infrastructure — development of infrastructure networks (including the Dnieper and Black Sea water areas), which can be used both for civilian needs, including safer supplies of Ukrainian products to international markets, as well as defense and military measures, including within the framework of the created unified European system of collective security.

Focus and rationality of actions in these areas, as well as a well-prepared truce together with partner countries, supported by reliable security agreements, can bring sustainable peace and stability. And the components of success should be: the support of the United States, the unity of Europe, the resilience and capacity of Ukraine itself.

I. Інституційні та структурні зміни у глобальному економічному середовищі

Сьогодні ми стаємо свідками та й безпосередніми учасниками прискорення світових трансформацій, значна частина яких є зовсім неочікуваними й навіть порушують встановлені останніми десятиріччями тренди та тенденції, спричиняють формування нових бар'єрів для зростання і розвитку, а з тим — можуть загальмувати суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток країн і навіть цивілізаційний розвиток загалом.

Трансатлантична співпраця і згуртованість піддається випробуванням із-за територіальних претензій, політичних суперечностей, розгортання торговельних воєн. Натомість агресивні автократичні країни посилюються взаємними підтримками та допомогами. Перетворення продовольчих та енергетичних потреб і можливостей на зброю вже стає «звичним» політичним і дипломатичним інструментом, у т. ч. для розширення економічних і дипломатичних залежностей не лише висхідних країн, а й ще недавніх союзників[1]. Всупереч цьому зміцнення політичної та економічної згуртованості навколо провідних європейських країн стає необхідною умовою збереження людства.

На межі століть, здавалося, ліберальна парадигма розвитку людства, лідерами втілення якої були США та Європейський Союз, практично, має вкрай слабкі альтернативи. Навіть швидке піднесення Китаю, який залишався в рамках комуністичної ідеології, віддзеркалювало послідовне «перенесення» практики вільних ринків на китайські культурологічні традиції.

Останні два десятиліття динаміка світової економіки демонструвала суперечливі прояви, однак у цей період кризові та передкризові шоки радше можуть бути охарактеризовані як достатньо «знайомі» (навіть Глобальна фінансова криза). Останніми ж роками дедалі частіше почали проявлятися виклики, до яких світова економіка не набула імунітетів, міжнародні інститути демонстрували свою вкрай слабку спроможність запобігання передкризовим процесам, а економічна політика у різних країнах набувала дедалі більше конфронтаційного характеру, що підштовхувало до загострення протистоянь не лише між розвинутими й висхідними, демократичними та автократичними країнами, а й між ще недавніми партнерськими країнами.

Не перебільшуючи, є підстави стверджувати, що нинішній період загострення протистоянь значною мірою зумовлений російською агресією проти України, яка (агресія) роздмухала приховані конфліктні сфери (економічних дисбалансів, ідеологічних протистоянь, енергетичних і продовольчих конфліктів, безпекових ризиків), що сьогодні провокують дедалі серйозніші ризики для цивілізованого розвитку.

Передчуття кризових розколів. Слід наголосити, що накопичені суперечності останнім часом викликали «стурбованість» переважної більшості країн. Розвинуті країни вважали, що інститути, які почали створюватись і розвиватись після Другої світової війни, вже не забезпечують стійкого, збалансованого, інклюзивного економічного зростання У т. ч. внаслідок того, що фінансується їх (інститутів) діяльність саме розвинутими країнами, а висхідні країни при цьому воліють мати все більше повноважень.

Своєю чергою, висхідні країни стверджували, що чинні глобальні структури управління, вже не відображають реального

[1] Центр Разумкова неодноразово звертався до аналізу світових економічних процесів. Відповідні публікації можна знайти на сайті Центру, *https://razumkov.org.ua/vydannia/*.

розподілу економічної ваги країни у світі й тому не можуть ухвалювати справедливі рішення, спрямовані на збалансований розвиток[2], а радше своєю діяльністю/бездіяльністю посилюють негаразди.

Як підтвердження посилення інституційної неспроможності, ознаки кризових розколів особливо проявлялись у період Глобальної фінансової кризи (2008-2009 рр.), міграційної кризи в Європі (2015 р.), світової коронавірусної кризи (2020-2021 рр.). Кожна з цих криз розділяла світову спільноту та ускладнювала пошук спільних ухвалених рішень: світова фінансова криза демонструвала класичний поділ Півночі та Півдня, тоді як міграційна (європейська) криза спричинила розкол Сходу/Заходу. Пандемія знову загострила протистояння між Північчю та Півднем з активним використанням коронавірусної дипломатії для отримання політичних вигод[3].

В особливому ряду стоїть російська агресія, яка, хоча й зачепила багато країн, мала та має глибокі негативні впливи й наслідки услід за Україною, насамперед для Європи. Війна спровокувала суттєві виклики для політичного середовища більшості країн Європи, прискорила виявлення «прихованих» суперечностей як між «старими» та «новими» членами ЄС (невпевненість «старих» і готовність до протидії «нових» перед лицем російської загрози), так і всередині «нових» (вагоме розмежування у питанні російсько-української війни та допомоги Україні між Польщею та країнами Балтії, з одного боку, та Угорщини й Словаччини — з іншого).

Поряд із тим, якщо упродовж десятиліть після Другої світової війни європейці почувалися в абсолютній безпеці (під американською ядерною парасолькою), то новітні уроки полягають у тому, що вони (європейці) повинні інвестувати у власну колективну оборону та безпеку більше, ніж в останні десятиліття та прийняти відповідні соціально-економічні наслідки.

Більше того, війна в Україні та те, як вона може закінчитися:

- ✓ вказала, які надзвичайно великі жертви можуть статися, якщо війна перекинеться на країни Євросоюзу[4],
- ✓ фактично тестувала цінність т. зв. міжнародного порядку, заснованого на правилах, а з тим і готовність країн демократії захищати такий порядок,
- ✓ оцінити рівень залежності (у сферах безпеки, економіки, політики) Європи від США[5].

Однак, чи не найвражаючі зрушення, які вже відбуваються[6], очікуються та пов'язуються з новою адміністрацією США, поверненням до керівництва країною Президента Трампа, яке відбулося на тлі низки глибоких політичних та економічних зрушень, зокрема посиленні правого та авторитарного популізму у демократичних країнах, що створює величезні виклики для світової економіки[7].

Одним із наслідків посилення вказаних протистоянь і загострення суперечностей є проявлення численних свідчень того, що процеси глобалізації, які були рушійною силою економічного зростання останніх десятиліть і вагомим чинником економічного зближення країн, зазнають принципових змін — у багатьох сферах процеси розширення або загальмувалися, або навіть призупинились. Причому така зміна глобалізаційних тенденцій відбулася у двох просторах,

[2] Goodman M. Global Economic Order. – JSTOR, *https://www.jstor.org/stable/resrep23187.6?seq=4.*

[3] В утвердженні економічної свободи в Україні. / К.: Центр Разумкова, 2023, *https://razumkov.org.ua/images/2023/04/07/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf.*

[4] Marrone A. Three-year War and Four Lessons for Europe. – Istituto Affari Internazionali, *https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c05/three-year-war-and-four-lessons-europe.*

[5] Toft M. Would a Peace Deal in Ukraine Last? The Return of Spheres of Influence. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/return-spheres-influence?utm_medium=newsletters&utm_source=twofa&utm_campaign=A%20Plan%20for%20Peace%20Through%20Strength%20in%20Ukraine&utm_content=20250314&utm_term=EWZZZ003ZX.*

[6] Ця публікація була завершена наприкінці березня 2025 р. і відображає наше розуміння політичної та економічної ситуації у світі, яка складалась на той час. Події і процеси, які відбувалися далі, тут не можуть бути враховані.

[7] Macfarlane L. How Trump 2.0 could herald a new age of authoritarian capitalism. – openDemocracy, *https://www.opendemocracy.net/en/trump-second-term-new-age-authoritarian-capitalism-china-musk/.*

які, за класифікацією Індексу глобалізації (KOF Globalisation Index[8]), характеризують різні типи змін: де-факто — пов'язана з реальними (міжнародними) економічними процесами та потоками (додана вартість, торгівля, інвестиції), і де-юре — з політичними та юридичними нормами та діями, які супроводжують (чи упереджують) зміни економічного порядку.

Зазначимо, що «золотий вік» глобалізації припадає на період початку 1990-х — кінець 2000-х рр. і зумовлений розпадом закритої соціалістичної системи та вписанням нових економік у відкриті світогосподарські відносини, а також феноменом китайського зростання. Глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. (ГФК) завершила «чисту» глобалізаційну епоху (діаграма «*Індекси глобалізації...економічної*»). Більше того, криза фактично девальвувала значимість багатьох міжнародних інститутів (насамперед, ООН, Світовий банк, СОТ), відтак індекс економічної глобалізації де-юре фактично законсервувався. Тобто спроможність інституційного забезпечення процесів економічної глобалізації дедалі очевидніше відставали від спроможності їх інституційної підтримки чи принаймні супроводу.

Хоча фінансовий обмін невдовзі (після ГФК) набув тенденції до розширення (втім, зі слабшою динамікою, ніж у докризовий період), однак прискорення розподілу світової економіки між сферами впливу наймогутніших країн гальмувало відновлення міжнародного реального сектору, що й відображається відставанням фактичної світової економічної динаміки від глобальних фінансових ринків (діаграма «*Індекси глобалізації...економічної та фінансової*»).

Що ж приходить на зміну «чистій» глобалізації? Хоча загалом обсяги реального обміну між економіками продовжують зростати у номінальних величинах (докладніше далі), однак економічні (торговельні, фінансові) потоки набувають дедалі більш «вибіркового» характеру (базованих не на загально ухвалених стандартах), що дає підставу нинішній етап глобальних економічних відносин характеризувати як фрагментацію чи фрагментеграцію[9].

Поширення субсидій і санкцій є однією з найбільш очевидних ознак розпаду «міжнародного порядку, заснованого на правилах». Нагадаємо, що такі інститути, як СОТ, були створені для усунення бар'єрів на шляху руху товарів і капіталу, а з тим, розширення торгівлі та інвестицій. Сьогодні ж характерною тенденцією радше є не слідування правилам, а нехтування ними, що множить перешкоди для прозорих торговельних правил[10].

ІНДЕКСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

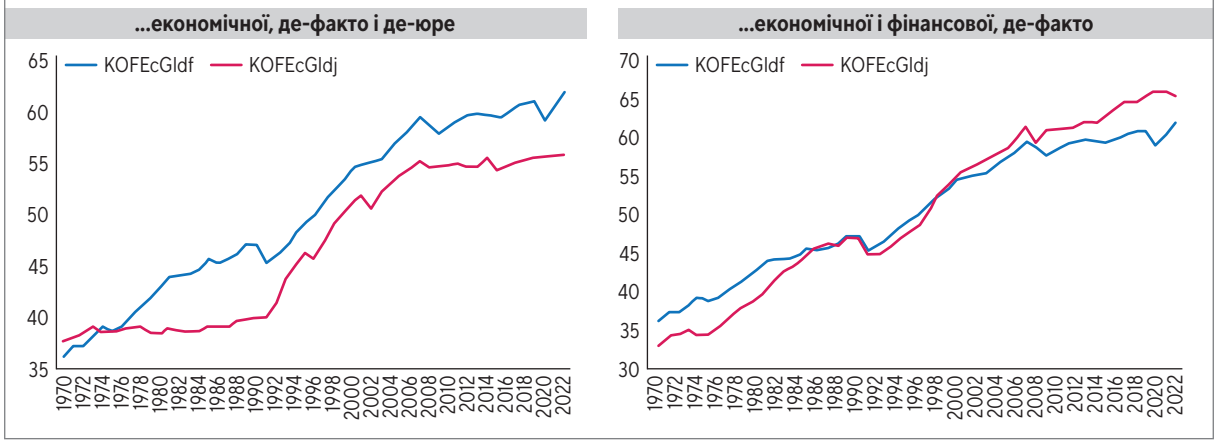

[8] KOF Globalisation Index, *https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html.*

[9] Геополітичні виклики та геоекономічні зсуви. — Центр Разумкова, *https://razumkov.org.ua/statti/geopolitychni-vyklyky-ta-geoekonomichni-zsuvy.*

[10] The world's economic order is breaking down. — The Economist, *https://www.economist.com/briefing/2024/05/09/the-worlds-economic-order-is-breaking-down.*

А головним напрямом торговельних та інвестиційних партнерських відносин стає не ефективність доступу до ресурсів й обміну, а безпека та надійність виробничих і логістичних зв'язків. Важливість чого суттєво підвищується в умовах зниження темпів зростання як розвинутих, так і висхідних країн (діаграма «*Темпи реального зростання розвинутих і висхідних країн*»[11]).

При цьому, далеко не всі виявилися готовими до таких змін, що не забарилось проявитись у світовому розподілі формування доданої вартості. По-перше, великі розвинуті економіки після ГФК фактично перестали зростати (середньорічні темпи складали лише 1-3%), а великі висхідні країни також знизили (втім, у менших масштабах) власну економічну динаміку (діаграми «*Темпи реального зростання розвинутих і висхідних країн*», «*Зростання найбільших економік*»). Відтак, частка провідних розвинутих економік у виробленні світового ВВП постійно зменшується (натомість частка найбільших висхідних країн послідовно зростає) (діаграма «*Частка економіки у світовій*»). Це, крім суто економічного перерозподілу, має й політичні наслідки — слабшає підтримка висхідних країн, рішень міжнародних інститутів і позицій провідних країн, розвинутих у питаннях соціально-економічного зростання і розвитку. Відповідним чином набуває ваги

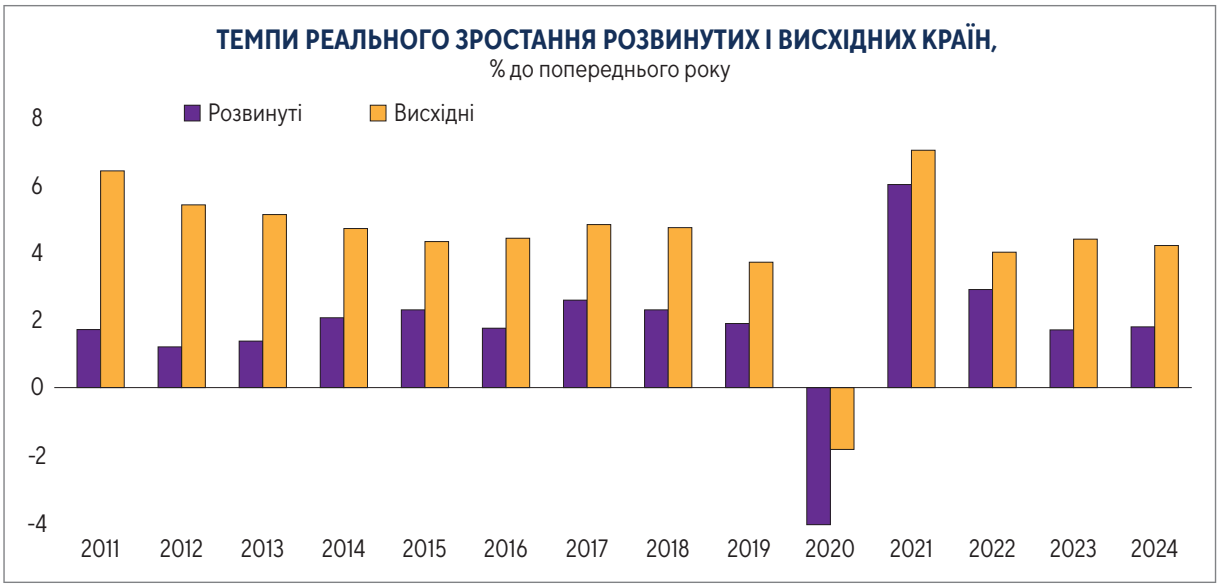

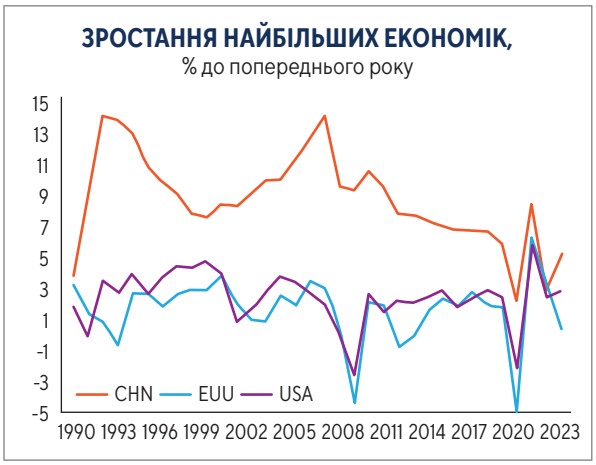

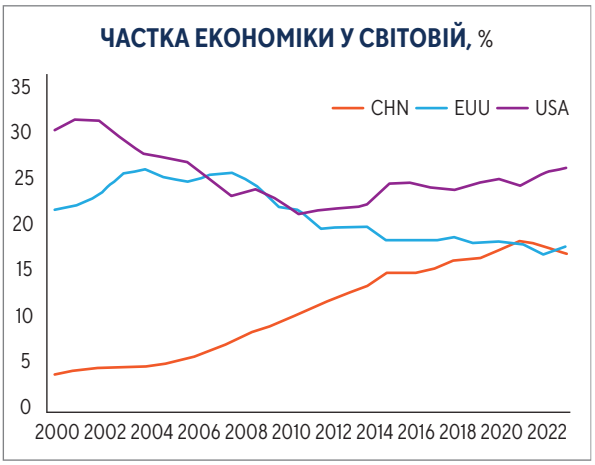

[11] Тут і далі, якщо не вказано інше, для міжнародних порівнянь використані дані, наведені у *World Bank Indicators – https://data.worldbank.org/indicator/*. Також для позначення економік використовуються визнані трилітерні міжнародні скорочення: USA – США, CHN – Китай, EUU – ЄС та ін.

позиція великих висхідних країн (насамперед, Китаю та Індії), а з тим — посилюється їх міжнародна впливовість[12].

По-друге — велика трійка G3 (США, ЄС і Китай), незважаючи на періодичні негативні впливи (у т. ч. економічне послаблення в Європі), продовжує зміцнювати домінуючі (фінансові, інтелектуальні, технологічні) позиції у світовій економіці. Так, якщо у 2015 р. у вказаній трійці формувалось 57% світового ВВП, то у 2023 р. — вже 60,4% (хоча Європа зменшила свою частку). Чим фактично продукується новий рівень розмежування (віддалення вказаної трійки від решти світу).

Звернемо увагу, що економіка США, попри критику ускладнень у ній, що, до речі, стало однією з складових баталій у період президентських перегонів у США, продовжує утримувати один із найвищих темпів зростання, серед великих розвинутих країн. Це означає, що у нової адміністрації буде «простір для експериментів економічної політики», оскільки внутрішні протиріччя будуть приховані успадкованим сприятливим економічним базисом[13]. Втім, поки не відомо, наскільки результативними будуть реально запроваджувані (а не лише декларовані) зміни, та наскільки вистачить запасу економічної міцності (у випадку формування непередбачуваних ускладнень).

Економічні ж результати європейського розвитку суттєво інші. Так, економіка ЄС стоїть на роздоріжжі, стикаючись із трьома одночасними викликами: декарбонізація для боротьби зі зміною клімату, підтримання глобальної конкурентоспроможності в умовах жорсткіших умов ринків та забезпечення економічної безпеки на тлі зростання геополітичної напруженості[14]. Успішне здійснення задекларованого переходу (зеленого, цифрового, ...) вимагає єдиної, але адаптивної європейської стратегії, яка розв'язує питання компромісів між цілями, збалансовує короткострокові пріоритети з середньостроковими та довгостроковими інвестиціями, а також координує дії між приватним і державним секторами[15]. Однак, скоординованість у рамках ЄС набуває дедалі більших ускладнень.

Причому, на відміну від інших країн і альянсів, Євросоюз збирається дотримуватись взятих зобов'язань у вказаних сферах, що може примножувати суперечності між партнерськими країнами як всередині Союзу, так і атлантичними партнерами. А з тим — вже зрозуміло, що традиційна політика атлантичної солідарності може піддатись суттєвій девальвації, залишаючи Євросоюз наодинці зі зростаючою невизначеністю США, посилюючими економічними загрозами Китаю та мілітаристськими устремліннями росії.

Ще однією особливістю глобальної економічної динаміки 1990-х — 2000-х рр. було перенесення промисловості з розвинутих індустріальних країн на «периферію» (до висхідних країн). Розширення глобалізації з початку століття, а також надприбутки транснаціональних корпорацій, які ставали можливими завдяки дешевій робочій силі висхідних країн, спонукали до переміщення виробничих потужностей із промислових розвинутих країн до висхідних, що сприяло промисловій і технологічній оснащеності останніх. У таких умовах — розширення доступу до відносно дешевого технологічного та споживчого імпорту — у розвинутих країнах промислове виробництво витіснялось із національної економіки. Особливо активно такі «дзеркальні» процеси відбувались у Європі та Китаї (інтенсивне переміщення з промислової Європи до висхідного аграрного Китаю, діаграма «*Частка промисловості у світовій*»).

[12] Слід зробити **загальне зауваження до структури зростання**. Дедалі частіше проявляється стурбованість, пов'язана з тим, що провідні розвинуті країни втрачають свої лідерські позиції у світовій економіці, а великі висхідні країни, хоча й демонструють значний потенціал для зростання і розвитку (економіки, торгівлі, інвестицій), однак «обростають» негативними проявами (фіскальні дефіцити, борги, пастка середніх доходів, індустріальне забруднення), виправлення яких вже незабаром може вимагати значних ресурсів, що негативно позначиться на їх соціально-економічних досягненнях.

[13] Bertoldi M., Buti M. America under Trump: Domestic and European implications. – CEPR, *https://cepr.org/voxeu/columns/america-under-trump-domestic-and-european-implications.*

[14] The Road to a New European Automotive Strategy: Trade and Industrial Policy Options – Navigating the Trilemma of Decarbonization, Competitiveness, and Economic Security. – *https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2025/01/REUOBQT.pdf.*

[15] The Road to a New European Automotive Strategy: Trade and Industrial Policy Options – Navigating the Trilemma of Decarbonization, Competitiveness, and Economic Security. – *https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2025/01/REUOBQT.pdf?utm_source=substack&utm_medium=email.*

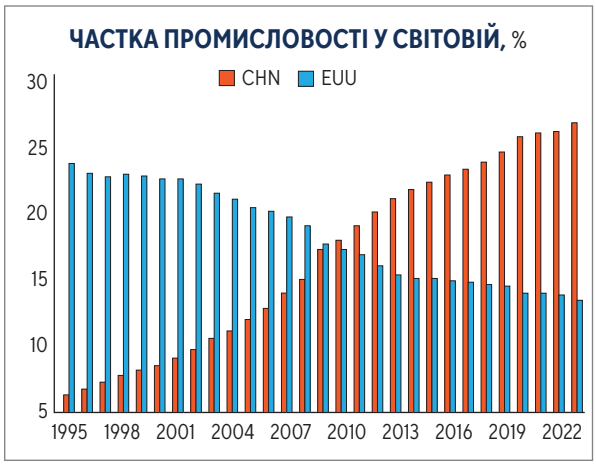

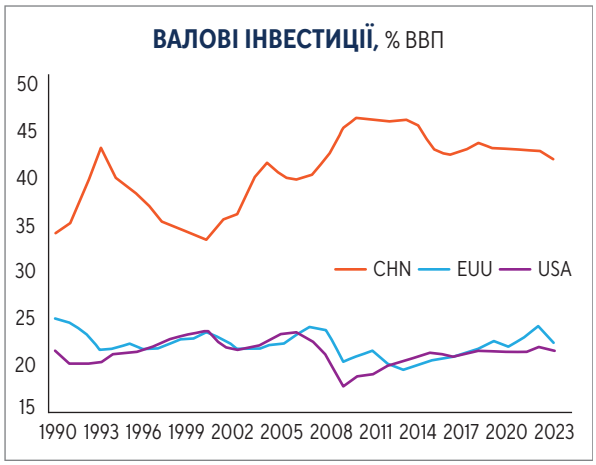

Сьогодні робляться спроби (а США прямо заявили про свій політичний намір) повернути промисловість на територію провідних розвинутих країн через різні фіскальні та торговельні інструменти. Хоча деякі успіхи є, однак вірогідність значимого успіху вкрай низька, що вже стає предметом політичних загострень (через активізацію та розширення практики фіскального та адміністративного примусу). Ще одним гальмівним чинником є високий рівень внутрішнього споживання, характерний для розвинутих країн, що означає низький рівень інвестицій у структурі ВВП (діаграма «*Валові інвестиції*») та є чинником слабкості інвестиційної привабливості країни.

За збереження траєкторії промислового виробництва частка Китаю у світовому виробництві продовжуватиме зростати. Так, у нещодавньому звіті Організації промислового розвитку ООН прогнозується, що у 2030 р. на Китай припадатиме 45% світового промислового виробництва (порівняно з 6% у 2000 р.)[16] Частки ж США та Євросоюзу знизяться до 11-12%, якщо не вдасться започаткувати нову індустріальну політику.

Крім геоекономічних і геополітичних ускладнень для повернення виробництв до розвинутих країн, значні складнощі мають «внутрішню» природу — з одного боку, перепідготовка робочої сили до реалій економіки XXI ст. суттєво відстає від швидких технологічних змін, з іншого — відмовою від непрестижних видів діяльності (якими переважно займаються іммігранти). Що, до речі, є вагомим чинником популізму та політизації суспільних процесів[17].

Слід підкреслити, що уряди намагалися ухвалювати системні рішення, спрямовані на зменшення дисбалансів (у промислових потужностях, торговельних та інвестиційних потоках). Однак, у таких рішеннях безумовним був національний пріоритет і слабка взаємодія навіть між партнерами, що радше «перерозподіляло» негативи.

Яскравим прикладом став Закон США про зниження інфляції (IRA, 2022 р.[18]), який не стільки мав антиінфляційний характер, скільки (через масовані інвестиційні програми) був спрямований на пожвавлення економіки, підвищення енергетичної безпеки та боротьбу з кліматичною кризою. Іншою особливістю напрямів дій стали значні податкові пільги та субсидії для зміцнення виробничих потужностей США та зменшення залежності США від китайського імпорту[19].

Знову ж таки, чи не найскладніша ситуація в Євросоюзі. Промисловість ЄС стикається з трьома основними викликами для своєї конкурентоспроможності: високими витратами на виробництво, прогалинами в інноваціях та значним регуляторним навантаженням. Водночас витрати на робочу силу та енергію в Європі значно вищі, ніж у Китаї, що ускладнює конкуренцію за ціною для європейських виробників. Введення ж

[16] Harrell P. How to Stop a Trade War. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/how-stop-trade-war?*

[17] Goodman M. Global Economic Order. – JSTOR, *https://www.jstor.org/stable/resrep23187.6?seq=4.*

[18] Inflation Reduction Act, 2022, *https://www.democrats.senate.gov/imo/media/doc/inflation_reduction_act_one_page_summary.pdf.*

[19] Macfarlane L. How Trump 2.0 could herald a new age of authoritarian capitalism. – openDemocracy, *https://www.opendemocracy.net/en/trump-second-term-new-age-authoritarian-capitalism-china-musk/.*

ГЛОБАЛЬНИЙ ЕКСПОРТ У ГЛОБАЛЬНОМУ ВВП, %

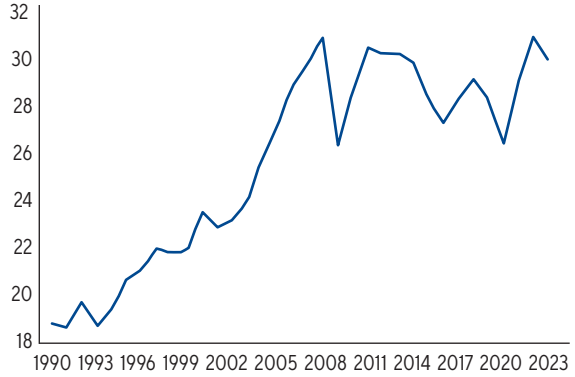

ЧАСТКА ЕКСПОРТУ У СВІТОВОМУ ЕКСПОРТІ, % ВВП

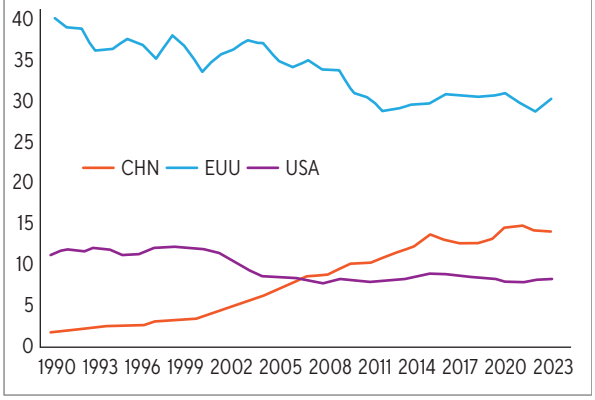

адміністрацією США нових мит на імпорт (насамперед Китаю), ризики для економіки Євросоюзу посилюються — на додаток до прямого впливу втрати продажів у США (прямий ефект), посилюється й опосередкований вплив, зумовлений тим, що Китай перенаправлятиме свій (дешевий) експорт до Європи, що витіснятиме національних виробників (непрямий ефект).

Оскільки, як вказувалось, закон США про зниження інфляції перенаправляє інвестиції з Європи, то одночасне зниження податків, заплановане новою адміністрацією США, посилить і розширить тиск для європейських виробників[20].

І не лише європейських. Напевне, політика «Америка понад усе» прискорить фрагментацію хиткого світового порядку, який дедалі більше піддається девальвації, внаслідок зростаючої геополітичної конкуренції, посилюючого популістського націоналізму, поглибленням надзвичайної кліматичної ситуації[21].

«Розворот» міжнародної торгівлі та інвестицій. Сфера, де найбільш чітко проявляється послаблення «єдиної» глобальної економічної динаміки, є міжнародна торгівля, яка останніми роками взагалі знаходиться на етапі «розвороту» від відкритості та свободи до фрагментації та протекціоністського захисту. Більше того, сьогодні поряд із відмовою від інститутів, які відігравали вагому роль у регулюванні та збалансуванні світового обміну (насамперед, СОТ) відбувається свідоме посилення ризиків торговельних воєн, навіть між ще нещодавно близькими економічними партнерами.

Критичність торговельних трансформацій, які вже відбуваються та прискорюються, пов'язана не стільки зі зменшенням важливості глобальної торгівлі та інвестицій, скільки із формуванням такої реальності, де геополітичні ризики, у т. ч. використання економічних залежностей деякими країнами як зброї, створюють негативну спіраль, яка заохочує протекціонізм і конфронтацію, а з тим — провокує послаблення довіри між країнами, що, своєю чергою, прискорює фрагментацію світового економічного простору й втрату стимулів для зростання.

Так, стрімке зростання частки експорту у ВВП до ГФК (у т. ч. завдяки підтримці експортної моделі розвитку Китаю та ряду інших висхідних країн, переважно азійських), змінилось на загалом спадну тенденцію (діаграма «*Глобальний експорт...*»), що стало відображенням фактичної відмови від регуляторних інститутів, запровадженням нових торговельних мит і обмежень, що дедалі частіше аргументувалося потребами національної (економічної) безпеки.

Навіть Китай частково відмовився від експортної експансії, зменшуючи експортні поставки (насамперед на ринки розвинутих країн) і розширюючи внутрішнє споживання (діаграма «*Частка експорту...*»).

[20] The Road to a New European Automotive Strategy: Trade and Industrial Policy Options – Navigating the Trilemma of Decarbonization, Competitiveness, and Economic Security. – *https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2025/01/REUOBQT.pdf.*

[21] Patrick S. The Death of the World America Made. – Carnegie Endowment for International Peace, *https://carnegieendowment.org/emissary/2025/02/trump-executive-order-treaties-organizations?lang=en.*

СУКУПНІ ВИХІДНІ ПІІ У ГЛОБАЛЬНОМУ ВВП, %

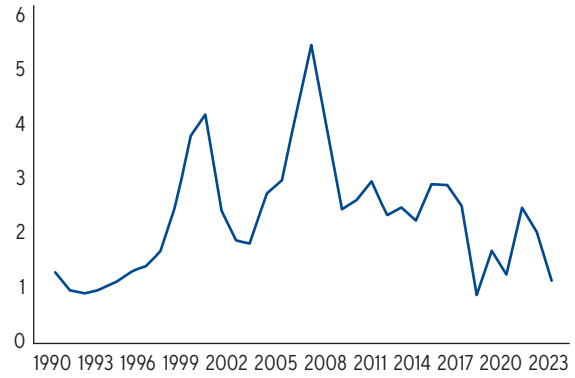

ВИХІДНІ ПІІ У ВВП ОКРЕМИХ ЕКОНОМІК, %

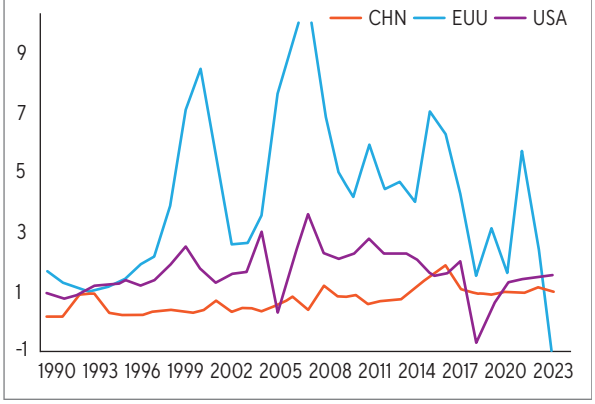

Тим часом велика частка Китаю у світовому експорті означає зростання залежності країн-імпортерів від китайських поставок, що посилює політичні ризики, оскільки, як вказано, дедалі поширенішою практикою стає використання зовнішньоторговельних залежностей для політичного та дипломатичного підпорядкування. У цьому контексті випадок США є «зворотнім» — присутність США на світових ринках (частка експорту країни у світовому експорті) продовжується, у т. ч. внаслідок переорієнтації окремих країн (зокрема, Південної Америки, про що далі) на нові ринки. За таких умов є підстави припускати, що посилення тиску США на партнерські країни матиме негативний ефект для «чисто» економічної впливовості США.

У частині інвестицій, до ГФК динаміка ПІІ загалом співвідносилася з експортом, що підтверджує практику супроводу експортної експансії інвестиційним входженням до країн-імпортерів, що посилює присутність, а також політичний вплив. ГФК послабила апетити інвесторів, які дедалі більше були стурбовані збереженням власних ресурсів. Тому, хоча експортні потоки залишались відносно сталими (у структурі ВВП), вихідні інвестиції (також і вхідні) у ВВП демонстрували чітку тенденцію до зменшення (діаграма «*Сукупні вихідні ПІІ...*»). Особливістю є те, що найбільший світовий інвестор попередніх десятиріч — ЄС — суттєво зменшив вивезення інвестицій (насамперед до США та Китаю), у т. ч. внаслідок внутрішніх шоків (міграційної, боргової криз).

Зважаючи на розширення протекціоністських заходів, є підстави стверджувати, що найближчим часом США та ЄС також зменшать експорт прямих інвестицій так, що обсяги вивезених ПІІ США, ЄС і Китаю складатимуть 1-1,5% їх ВВП (діаграма «*Вихідні ПІІ у ВВП...*»).

Зазначимо, що динаміка експортних потоків Євросоюзу та Китаю досить чітко співвідноситься з динамікою формування доданої вартості (діаграма вище «*Частка економіки у світовій*») — послаблення динаміки в ЄС, посилення у Китаю — що, на жаль, підтверджує поступову втрату економічної значимості Європи у глобальному економічному середовищі. Тобто саме перед Євросоюзом постають термінові завдання проведення успішних трансформаційних процесів, які мають повернути ЄС на лідерські світові позиції.

Завдання глобального лідерства для Європи актуалізується ще й тим, що, оскільки традиційні світові інститути (ООН, СОТ, Світовий банк, МОП та ін.) втрачають спроможність до консолідованої протидії економічним конфліктам/суперечкам[22] і загрозам суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, то актуалізується

[22] Красномовним прикладом є перипетії навколо одного з найактуальніших механізмів вирішення спорів. На саміті СОТ 2022 р. члени ухвалили рішення про відновлення роботи механізму вирішення спорів упродовж двох років. На саміті вже 2024 р., не зумівши цього зробити, вони натомість вирішили «прискорити дискусії». – The world's economic order is breaking down, *https://www.economist.com/briefing/2024/05/09/the-worlds-economic-order-is-breaking-down.*

завдання взірцевого лідерства, що могло б хоча б частково нейтралізувати зростаючі дисбаланси[23].

У цьому контексті зазначимо, за слабкості світових інститутів, ініціативу перехоплюють «регіональні» утворення, серед яких виокремлюється Індо-Тихоокеанський альянс (і витісняє Євроатлантичний), оскільки саме він дедалі більше демонструє економічні лідерські позиції[24]. Однак, політичний та економічний спектр регіону представлений переважно висхідними країнами, які значно більше стурбовані швидкими власними вигодами, аніж турботами про надійні світові «правила гри» (докладніше далі).

Тут доречно зробити **загальне зауваження**. Поряд зі зменшенням експортних можливостей (і, відповідно, попиту на імпорт), зменшенню експортної спроможності в багатьох країнах «посприяло» хибне уявлення про позитиви, які приносить імпортозаміщення, одним із поширених механізмів якого є вимоги т. зв. локалізації виробництва (використання значної частки комплектуючих і проміжних виробів національних виробників). Однак, у переважній більшості випадків імпортозаміщення призводило лише до втрати відносних переваг, а з тим і зниження конкурентоспроможності, стримування структурних і технологічних змін[25].

Тому сьогодні розмови про імпортозаміщення практично вщухли. Однак, наміри та спроби привернення бізнесу на власні території у більшості країн (навіть тих, які історично сповідували ідеї вільних конкурентних ринків), вірогідно, навіть посилились, набувши дещо іншого «ринко-орієнтованого» забарвлення через оновлення інструментів і механізмів торговельної політики. Так, сучасні інструменти торговельної політики, зокрема актуалізували, в рамках нових торговельних переговорів, прискорення ухвалення угод про критично важливі сировинні матеріали[26], а також впровадження торговельних заходів для примусових дій[27].

Інвестиційні потоки, услід за торговельними, за останні два десятиріччя також демонструють помітну тенденцію до змін[28]. Так, приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до висхідних країн до середини 2000-х рр. складав 30-40% загальних обсягів ПІІ, що пов'язувалося з високими ризиками та відносно незначною кількістю великих прибуткових проєктів. Однак, після ГФК, від якої постраждали практично всі розвинуті країни, висхідні країни (особливо Індо-Тихоокеанського регіону, які примножили промислові технологічні потужності) стали приваблювати дедалі більше інвесторів. Відтак, останніми роками частки припливу глобальних ПІІ (вхідні ПІІ, inflow) до розвинутих і висхідних країн практично зрівнялися (діаграма «*Вхідні ПІІ до розвинутих і висхідних країн*»).

Економічне прискорення висхідних країн після ГФК дозволило і ряду таких країн започаткувати вивезення ПІІ до інших висхідних країн. Особливо активно це відбувалося знову ж таки в Індо-Тихоокеанському регіоні. Відтак Китай, Південна Корея, країни АСЕАН, які донедавна були лише отримувачами ПІІ, розбудовували інвестиційні та виробничі

[23] Критика міжнародних інституцій вже не обмежуються діячами громадянського суспільства та висхідними країнами. Публічна критика також зростає серед усталених західних держав, які раніше представляли себе як ключових прихильників «ліберального міжнародного порядку» і які були фундаторами таких світових інститутів. – Докладніше див. Kruck A., et al. Disentangling institutional contestation by established powers: Types of contestation frames and varying opportunities for the re-legitimation of international institutions, *https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/*, де можна знайти посилання на численні дослідження проблематики.

[24] Madhav R. New Order with a Blend of Western Liberalism and Eastern Civilizational Nationalism. – *https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/new-order-blend-western-liberalism-and-eastern-civilizational-nationalism.*

[25] Ing L.Y., Lin J.Y. Economic Transformation and a New Economic Order. – ERIA, *https://eria.org/uploads/Economic-Transformation-a-New-Economic-Order.pdf.*

[26] Критично важлива сировина, багато з якої переробляється в Китаї, може стати зброєю, оскільки торговельні обмеження та вузькі місця в поставках легко обмежуватимуть доступ до основних матеріалів для промислового виробництва. – The Road to a New European Automotive Strategy: Trade and Industrial Policy Options – Navigating the Trilemma of Decarbonization, Competitiveness, and Economic Security, *https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2025/01/REUOBQT.pdf.*

[27] Так, серед перших «погроз» нової адміністрації США, які стосувались європейських союзників, у частині економічного зміцнення було відкликання чи суттєве зменшення фінансування НАТО, а також підпорядкування Канади і Гренландії, у т. ч. силовими методами. – Momtaz R. Europeans Don't Have to Be the «Losers» Trump Thinks They Are, *https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/01/europeans-dont-have-to-be-the-losers-trump-thinks-they-are.*

[28] Геополітичні виклики та геоекономічні зсуви. – Центр Разумкова, *https://razumkov.org.ua/statti/geopolitychni-vyklyky-ta-geoekonomichni-zsuvy.*

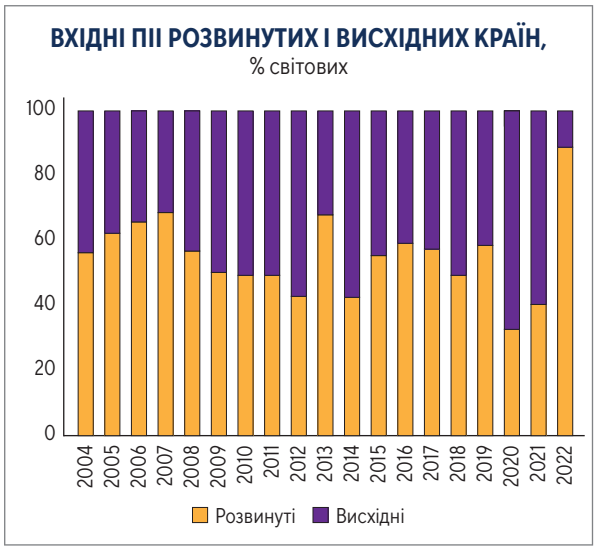

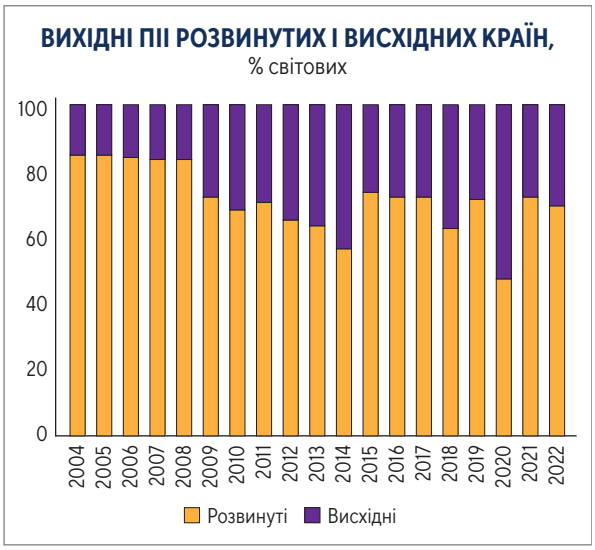

мережі технологічних товарів, які переважно експортувались до США, Канади, ЄС та інших розвинутих країн, а з тим, дедалі сміливіше входили у світові потоки ринків капіталів. Відтак сьогодні частка висхідних країн у вивезенні за кордон ПІІ (вихідні, outflow) перевищує третину світових обсягів експорту ПІІ (діаграма «*Вихідні ПІІ розвинутих і висхідних країн*»).

Стосовно вхідних і вихідних інвестицій, то останніми роками відбулося суттєве зростання уваги до їх «коректності» та безпеки, чому саме ЄС приділяє значну увагу. Це зумовлено тим, що ЄС є одним із найбільших іноземних інвесторів у світі, визнаючи при цьому важливість відкритих глобальних ринків.

Поряд із цим, прискорюється перетікання інвестицій у вузькі ніші виробничих сфер, пов'язаних із передовими технологіями, переважна більшість яких має принаймні подвійне призначення, і які можуть посилити військовий і розвідувальний потенціал недружніх країн, а з тим — зможуть використовувати такі можливості проти ЄС або для підриву міжнародного миру та безпеки[29].

Хоча Єврокомісія опублікувала т. зв. Білу книгу контролю зовнішніх інвестицій[30], значною мірою спрямовану на контроль китайського входження до Європи, однак поки рівень розуміння можливостей запобігання потенційних ризиків залишається недостатнім. Хоча трансатлантичні партнери сьогодні ближчі у своїх оцінках китайського виклику, ніж у попередні два десятиріччя, вони підходять до китайського питання цілковито розрізнено — США та ЄС (за «ініціативи» США) дозволили своїм двостороннім суперечностям стати на заваді спільним потужним трансатлантичним зусиллям, спрямованим на протидію китайській експансії[31] (до чого повернемось далі).

У частині переорієнтації торговельних потоків особливе місце займають потоки високотехнологічних товарів, які часто супроводжуються інвестиційними потоками. На жаль, слід констатувати, що Європа тут також втрачає колись лідерські позиції. Хоча останніми роками експорт високотехнологічної продукції ЄС дещо зріс, однак відставання від лідерів у обсягах зросло. При цьому частка Китаю (у світовому експорті високотехнологічної продукції) внаслідок пандемічної кризи навіть підвищилася, оскільки країна активно використовувала інструменти коронавірусної дипломатії (діаграма «*Високотехнологічний експорт ЄС і Китаю*»).

Попри те, що в останні роки ЄС робив різні кроки, намагаючись прискорити

[29] Commission proposes new initiatives to strengthen economic security. – European Commission, *https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_24_363.*

[30] WHITE PAPER on Outbound Investments, *https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/.*

[31] Hamilton D. Meeting China's Trade and Tech Challenge: How the US and Europe Can Come Together. – CEPA, *https://cepa.org/commentary/meeting-chinas-trade-and-tech-challenge-how-the-us-and-europe-can-come-together/?mc_cid=cf363c8cb8&mc_eid=d16e402c97.*

ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЕКСПОРТ ЄС І КИТАЮ,
$ млрд

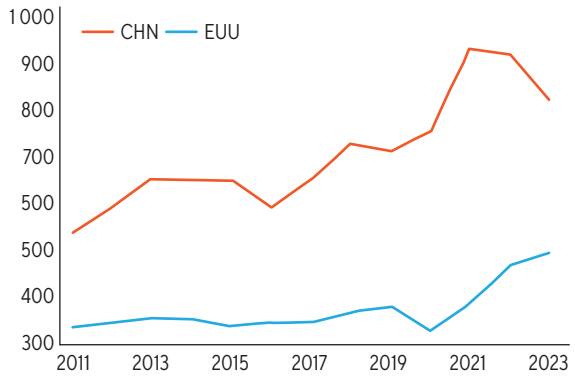

ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЕКСПОРТ У СТРУКТУРІ ЕКСПОРТУ,
% експорту переробних галузей

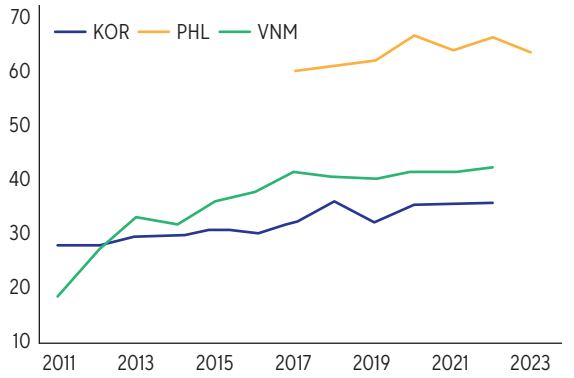

дослідження та інновації, він значно відстає від США та Китаю.

До речі, також наростили частки технологічного експорту у структурі національного експорту й інші країни високодинамічного Індо-Тихоокеанського регіону (Корея, Філіппіни, В'єтнам) (діаграма «*Високотехнологічний експорт у структурі експорту*»), що посилює його (регіону) конкурентні позиції загалом і вказує на переміщення та формування нового глобального центру технологічних виробництв.

Звичайно, дії США та реакція Китаю будуть визначальними для формування глобальної карти світової економіки (й політики). Причому, можуть мати суттєвий перерозподільчий вплив на структуру відносин. Так, зосередженість США на внутрішні звершення («Америка понад усе») може дійсно прискорити зростання, підвищити зайнятість, повернути частину інвестиційних капіталів до Америки. Водночас вихід США з міжнародних інститутів і послаблення підтримки своїх союзників і партнерів напевне посилить присутність у таких інститутах Китаю та розширить «коло друзів» Китаю. Тобто, найвагомішою трансформацією стане зменшення кількості тих країн, які добровільно визнають домінування США у визначенні світової політики і збільшення впливовості Китаю (особливо серед висхідних країн), який не забариться скористатись суперечностями американської політики (про що докладніше далі).

Однак, це не означає, що впливовість Китаю зросте швидко та автоматично, оскільки радше випереджаюче почнуть проявлятись неоднорідні, а іноді й суперечливі інтереси висхідних країн, що призводить до ускладнень у виробленні спільних цілей. А розбіжні інтереси Китаю та Індії створюють навіть перешкоди для інших висхідних країн у визначенні партнерського чи союзницького кола[32].

Завершуючи короткий розгляд трансформації суперечливих об'єктивних процесів глобалізації, є підстави стверджувати, що оновленою характеристикою сучасності стане (і вже починається) домінування власних (окремих країн чи їх лідерів) інтересів, відмежування від усталених зобов'язань, неочікувана зміна ідеологічних і політичних позицій[33]. І якщо традиційно економічні трансформації переважно відбуваються у середньо та довгостроковому горизонті, то нинішні, зумовлені ідеологічно-політичними чинниками, провокуватимуть швидкі зміни.

У будь-якому випадку, новий економічний порядок може виникнути лише завдяки діалогу між великими державами та формуванню правил, які хоча б частково підтримувались більшістю інших країн (на консенсусні здобутки годі покладатись). До того часу світова спільнота повинна приділяти першочергову увагу підтримці стабільності та мирному пошуку узгоджених рішень. На жаль, поки й така мета схоже віддаляється.

[32] Sanaei M. The Transition of International Order: Current Debates and Future Directions. – World Scientific, *https://doi.org/10.1142/S2377740024500064.*

[33] Daalder I., et al. The Price of Trump's Power Politics. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/price-trumps-power-politics.*

II. Світові лідери — на перехресті змін ролей

Розширення та зміцнення союзів та альянсів, а також дотримання ухвалених угод і зобов'язань було важливою складовою світового порядку. Хоча далеко не завжди такі угоди та їх реалізація були результативними, однак все ж вони слугували орієнтирами для визначення руху країни (чи групи країн), пріоритетності цінностей, консолідації зусиль на посилення безпеки власної країни та найближчих союзників.

Нинішні наміри перегляду міжнародних умов і договорів адміністрацією США вказують на те, що втрачаються ідеологічні цінності та пріоритети, на яких могло б будуватись взаєморозуміння. Зауважимо, Президент США може обґрунтовувати своє неприйняття міжнародних організацій та угод американською винятковістю, але «виняткова» політика, яку він відстоює, послабить захист США від загроз і проблем, які не мають кордонів (епідемії, кліматичні катастрофи) й поступляться дипломатичним полем країнам, чиї уподобання можуть помітно розходитися (й навіть бути ворожими) з інтересами та цінностями США[1].

Ревізія світових інститутів. Вже перші тижні діяльності нової адміністрації США продемонстрували, що неоднозначні декларації-зобов'язання новообраного Президента знаходять підтвердження у політичній практиці[2], що в багатьох сферах суперечить американським традиціям.

4 лютого 2025 р. Президент США підписав виконавчий указ, яким передбачається всебічний перегляд протягом 180 днів усіх поточних багатосторонніх організацій, членом яких є Сполучені Штати, і всіх міжнародних договорів, учасником яких вони є, щоб визначити, чи не «суперечать вони інтересам Сполучених Штатів і чи можуть [вони] бути реформованими». Хоча США були та є засновниками й головними фінансистами багатьох міжнародних організацій[3], виявилося, що першочергові заходи новообраного Президента були спрямовані саме на вивільнення США з низки інституційних зобов'язань. Причому, найбільш разючим є не стільки сам вихід США з усталених інститутів, скільки легкість, з якою США переглядали й навіть відмовлялись від власно прийнятих повноважень і зобов'язань (хоча, й стосовно тих інститутів, результативність діяльності яких (часто справедливо) піддається значній критиці). У фінансовому плані це означає визначення того, чи слід продовжувати підтримку таких інститутів.

Почнемо з того, що стосується виходу США з Паризької угоди, який (процес виходу) вже має історію. Перший вихід США відбувся наприкінці попереднього президентського терміну Трампа й офіційно набрав чинності 4 листопада 2020 р., на наступний день після виборів у США (на яких Трамп програв Байдену, але ще залишався Президентом). Втім, у лютому 2021 р. (вже за адміністрації Байдена), США повернулися до Паризької кліматичної угоди. Напевне, «друга спроба» виходу виявилась більш успішною та довготривалішою.

Хоча процедури виходу з міжнародних інститутів не є швидкими та простими, однак вже сьогодні вплив вказаного виходу на «зелений перехід» буде неминучий і негативний, у т. ч. внаслідок суперечливих очікувань. Вірогідно, він (перехід) не буде фактично скасований, однак його результативність, принаймні у найближчу декаду, буде вкрай низькою, а відтак, кліматичні ризики лише посилюватимуться (що все одно вимагатиме співпраці та координації зусиль багатьох країн, у т. ч. США, однак на іншій інституційній основі, яку ще треба буде створити).

Зокрема, звернемо увагу, що Китай і США є основними вуглецевими забруднювачами атмосфери. Так, у 2022 р. Китай «викинув» 12 667 млн т CO_2, що складало майже 33% світових викидів, США — 4 858 млн т (12,6%

[1] Patrick S. Trump's Distorted View of Sovereignty and American Exceptionalism. — Carnegie Endowment for International Peace, *https://carnegieendowment.org/emissary/2025/01/trump-sovereignty-american-exceptionalism?lang=en.*

[2] Fontaine R. The Trump-Biden-Trump Foreign Policy. — Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/trump-biden-trump-foreign-policy.*

[3] Навіть МВФ і Світовий банк, які довгий час були критично важливим інструментом для демонстрації сили США, були піддані жорсткій критиці. — Macfarlane L. How Trump 2.0 could herald a new age of authoritarian capitalism, *https://www.opendemocracy.net/en/trump-second-term-new-age-authoritarian-capitalism-china-musk/.*

світового масиву)[4]. Тобто на дві найбільші економіки припадає трохи менше половини всього забруднення CO_2. В умовах небажання дотримуватись напрямів політики зеленого переходу, спроби решти країн впорядкувати рівень атмосферного забруднення виявляться марними.

Аналогічним чином США розірвали зв'язки з публічною медичною агенцією ООН — Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ)[5]. Це також другий вихід із ВООЗ, перший відбувся у липні 2020 р. на тлі поширення пандемії Covid-19.

Зазначимо, кризи глобального масштабу (такі як пандемія COVID-19, російська агресія, перетворення економічної залежності на зброю, посилення суперництва між найбільшими країнами та союзами світу) виокреслили ризики, притаманні надмірній залежності (енергетичній, ланцюгів поставок), які, своєю чергою, напевне можуть поставити під загрозу функціонування демократичних суспільств і розвинутих економік. Тому вкрай ризиковими є наміри окремих (великих) країн трансформувати одні залежності в інші.

Не менші глобальні ризики пов'язані зі скасуванням виконавчого указу попереднього Президента про безпеку штучного інтелекту[6] та відмови від загального регулювання штучного інтелекту. Наслідки можуть бути набагато непередбачуванішими, оскільки стосуються загроз із боку технологій, які завчасно неможливо спрогнозувати[7]. Більше того, якщо не будуть відпрацьовані захисні механізми контролю за технологічними новинками (навіть цивільного застосування), це напевне відіб'ється на системі національної безпеки та послабить захисні механізми у конкурентній боротьбі (насамперед, проти Китаю) (врізка «*Ризик одержавлення комерційних інтересів*»).

РИЗИК ОДЕРЖАВЛЕННЯ КОМЕРЦІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ[8]

Наміри підтримки національного бізнесу новообраним Президентом загальновідомі. Однак, поки не відомо, яким чином відбуватиметься узгодження пріоритетів національної безпеки з підтримкою транснаціональних корпорацій США, значна частина активів яких знаходиться за кордоном.

Так, мультимільярдер Маск, один із найближчих сподвижників Президента, має значні інвестиції в Китаї, де Tesla виробляє половину своїх автомобілів й отримує третину своїх глобальних доходів. Особисті відносини Президента з Маском відкривають широкі можливості для останнього у збереженні його виробничих можливостей, а також інноваційних інвестицій у власні компанії (розташовані у Китаї), що приносить ризики неконтрольованої передачі технологій.

Підкреслимо, коли йдеться про швидкі заходи, через які влада хотіла б продемонструвати свою рішимість запровадження різких змін, то регуляторні заходи (у т. ч. тарифні обмеження), введені через виконавчі укази, можуть бути реалізовані досить швидко (оскільки не потребують узгоджень у парламенті, де до того ж можуть піддатись «небажаним» змінам).

Однак, для результативності та ефективності їх реалізації потрібна надійно робоча та якісна система державного управління. І хоча така система у США загалом довела, що спроможна втілювати та вирішувати складні завдання, однак серед нинішніх першочергових (завдань) Президент США виокремив саме трансформацію державних структур та їх функцій, що має вдосконалити систему державного управління країни, оскільки остання далека від взірців (врізка «*Про якість держави*»).

[4] Водночас стосовно найбільших європейських країн, на Німеччину припадає 1,75% світових викидів, Францію та Італію — 0,82-0,84%. — CO2 Emissions by Country, *https://www.worldometers.info/co2-emissions/co2-emissions-by-country/*.

[5] Президент США заявив про вихід Сполучених Штатів із Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). — Суспільне, *https://suspilne.media/929635-tramp-ogolosiv-pro-vihid-ssa-zi-vsesvitnoi-organizacii-ohoroni-zdorova/*.

[6] В останні дні своєї діяльності адміністрація Президента Байдена оприлюднила один зі своїх найамбітніших актів щодо формування економічної та технологічної політики. Йдеться про законодавчі правила, спрямовані на встановлення умов експорту та безпеки для ринку штучного інтелекту. Правилами посилюється контроль за продажем чіпів штучного інтелекту, закріплюється і формалізується використання американського експорту штучного інтелекту як важеля для отримання геополітичних та технологічних поступок, у т. ч. обмеження доступу Китаю до високоякісних чіпів, які мають вирішальне значення для моделей штучного інтелекту. — Winter-Levy S. With Its Latest Rule, the U.S. Tries to Govern AI's Global Spread, *https://carnegieendowment.org/emissary/2025/01/ai-new-rule-chips-exports-diffusion-framework?lang=en*.

[7] O'Brien. Trump rescinds Biden's executive order on AI safety in attempt to diverge from his predecessor. AP, *https://apnews.com/article/trump-ai-repeal-biden-executive-order-artificial-intelligence-18cb6e4ffd1ca87151d48c3a0e1ad7c1*.

[8] Savic B. As Trump returns, the U.S. is set to toughen its line on China. — GIS, *https://www.gisreportsonline.com/r/trump-china-national-security-ai-trade/*.

Ставлення до системи державного управління у різних країнах суттєво різниться. Причому в багатьох випадках чинниками зростання та розвитку вбачаються саме надійно чинні державні інститути, тобто їх якість виступає фактором економічного зростання та розвитку. Однак, таких позицій переважно дотримуються лише у стійких розвинутих країнах.

Останніми ж роками спостерігається зниження якості державного управління навіть у найбільш впливових країнах, у т. ч. США (діаграма «*Складові якості державного управління*»). Що вже формує нові ризики системних помилок у виробленні й втіленні програмних політичних напрямів дій.

СКЛАДОВІ ЯКОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

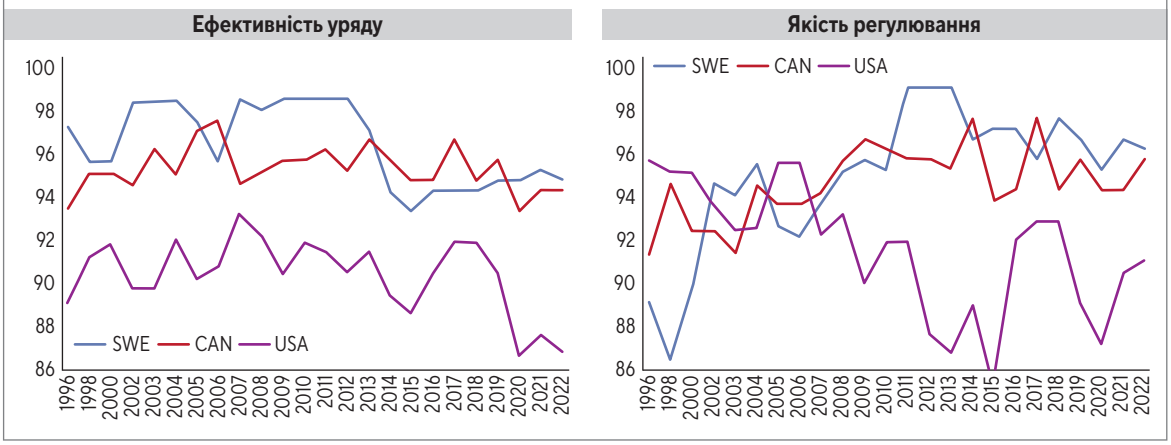

Більше того, турбулентність, яка дедалі швидше набирає обертів, внаслідок невизначеностей і суперечностей заходів державної політики США, може докорінно змінити уявлення про добре/погане державне управління, а з тим і характер сучасної демократії, яка слугувала основою трансатлантичного демократичного світу протягом десятиліть майже століття[9].

Слід зробити **загальне зауваження**. Регуляторні рішення часто бувають дуже привабливими для влади, оскільки через них можна швидко досягати низки одночасних цілей. Так, уряди в авторитарних режимах регулярно використовують дискримінаційні інструменти економічної політики та регуляторні рішення для винагороди політично дружніх осіб, фірм та організацій[10].

Тобто, з одного боку, розширення регуляторних заходів може сприяти швидким та успішним (принаймні у короткостроковому горизонті) бізнес-трансформаціям, при цьому доволі часто ігноруючи права працівників і навіть цивільного населення загалом. З іншого — надмірне захоплення регулюванням, замість економічного заохочення, може стати дестимулюючим чинником для інвестицій та інновації, а з тим, і фактором виведення бізнесу до інших (менш зарегульованих) юрисдикцій[11].

Повертаючись до міжнародних інституцій, напрямів та інструментів дій в економічній (насамперед, торговельній) сфері, то новообраний Президент США ясно дав зрозуміти, що:

- ✓ з одного боку, планує замінити чинні правила міжнародної торгівлі системою взаємних двосторонніх тарифів (що фактично робить не потрібною такі інститути як СОТ),

[9] Chivvis C. The US and Europe are at a crossroads. A new world order is emerging. – Guardian, *https://www.theguardian.com/us-news/commentisfree/2025/feb/19/us-europe-ukraine-russia/*.

[10] Levitsky S., Way L. The Path to American Authoritarianism. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/path-american-authoritarianism-trump/*.

[11] Torreblanca J., et al. Innovate, protect, and influence: The EU's technology trilemma and how to solve it. – ECFR, *https://ecfr.eu/article/innovate-protect-and-influence-the-eus-technology-trilemma-and-how-to-solve-it/*.

- ✓ з іншого — що імпортні тарифи використовуватимуться не лише як інструмент для вирішення проблеми дефіциту двосторонньої торгівлі, підтримки промисловості США, сприяння створенню робочих місць на внутрішньому ринку, а й покарання того/тих, кого він вважає прихильниками «несправедливих» торговельних практик або правил, які суперечать інтересам США[12].

Що на практиці, по-перше, може означати втручання у будь-яку суспільно-політичну та соціально-економічну сфери не тільки всередині країни, але й за кордоном. По-друге — це відверта погроза накласти на іноземні компанії додаткові податкові ставки й тарифи залежно від політики, що проводиться їхніми урядами. Однак, у випадку недостатньої виваженості, результати владних дій можуть мати зворотній бажаному ефект (що часто ігнорується)[13], та потенційна глобальна економічна шкода виходитиме за рамки торгівлі[14].

Ризики тарифної гри для міжнародної торгівлі. Поки залишаються підстави (хоча й вкрай невиразні) вважати, що широкі «дискусії» стосовно суттєвого розширення тарифних інструментів новою адміністрацією США мали пропагандистський характер і ставили за мету перевірити готовність іноземних партнерів приймати нову фіскальну практику.

Як підтвердження цьому можна послатись на те, що серед перших був виданий указ про «Торговельну політику Америки понад усе»[15]. В ньому ставилось завдання розслідування дефіциту торгового балансу та недобросовісної торговельної практики, а також акцентувалась увага на економічній безпеці, у т. ч. шляхом усунення «лазівок в існуючому експортному контролі — особливо тих, які дозволяють передавати стратегічні товари, програмне забезпечення, послуги та технології країнам стратегічним суперникам та їхнім довіреним особам»[16]. Іншим подальшим прикладом «перевірки» прийнятності тарифного тиску було першочергове впровадження тарифів на торгівлю з найближчими партнерськими країнами — Канадою та Мексикою, які майже одразу були відтерміновані (невдовзі знову введені й знову скориговані).

Зазначимо, що чинники активного запровадження тарифного регулювання вказують спрямування на три сфери:

- ✓ для збільшення державних доходів;
- ✓ для протидії несправедливій торговельній практиці (насамперед, Китаю);
- ✓ у якості «аргументу» у міграційних питаннях і при партнерських переговорах.

Однак, «вагомість» кожної сфери та дієвість застосування суттєво різняться.

Насамперед зазначимо, що тарифи не є тим інструментом, завдяки якому можуть суттєво покращитись показники державних фінансів, насамперед у частині збалансування. Так, загальні надходження до федерального бюджету у 2023 фінансовому році — близько $4,5 трлн, з яких:

- ✓ податки на доходи домогосподарств — $2 176 млрд,
- ✓ соціальне та пенсійне страхування — $1 614 млрд,
- ✓ оподаткування прибутків підприємств — $420 млрд,
- ✓ митні платежі — близько $80 млрд.

[12] The Road to a New European Automotive Strategy: Trade and Industrial Policy Options – Navigating the Trilemma of Decarbonization, Competitiveness, and Economic Security. – *https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2025/01/REUOBQT.pdf.*

[13] Так, серед найвагоміших інструментів США оголошені тарифи, які мають сприяти поверненню виробництв і збільшенню робочих місць. Однак не менш вірогідною зворотна реальність – тарифи можуть, як вказувалось, стимулювати компанії переносити свої виробничі операції за кордон (з-за подорожчання імпортних комплектуючих, а з тим і кінцевої продукції), що зменшить пропозицію гарних робочих місць (до чого звернемось далі).

[14] Donald Trump's economic warfare has a new front. – The Economist, *https://www.economist.com/finance-and-economics/2025/01/30/donald-trumps-economic-warfare-has-a-new-front.*

[15] America First Trade Policy. – The White House, *https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/america-first-trade-policy/.*

[16] Christie E. The geoeconomic security dilemma. – EUROPP, *https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2025/02/05/the-geoeconomic-security-dilemma/.*

Тобто митні платежі та збори складають лише 1,8% загальних надходжень, і за рахунок (імпортних) мит, навіть якщо вони помітно зростуть, навряд чи вдасться покращити бюджетні показники (у т. ч. внаслідок зменшення попиту на імпорт при підвищенні тарифів).

Поряд із цим, вплинути на структуру зовнішньої торгівлі США вірогідно вдасться, що, втім, може спровокувати нові зовсім «незвичайні» ризики. Як вказувалось, серед першочергових заходів (тиску або примусу партнерів) визначалось введення 25% мита на товари з Канади та Мексики та додаткові 10% з Китаю, починаючи з 1 лютого 2025 р.[17] Хоча декларується, що такі наміри зумовлені значними потоками з партнерських країн іммігрантів і наркотиків[18], однак насправді, основна мета агресивних заяв принаймні стосовно Канади — отримання вигідних для США умов під час майбутніх перемовин з Оттавою, особливо стосовно перегляду угоди про вільну торгівлю, що є радше не торговельним, а інституційним ризиком.

Слід зазначити, що спрямування економічного примусу на союзників могло давати кращі результати, ніж на супротивників. Це зумовлено тим, що традиційним партнерам «є, що втрачати», причому не лише у контексті поточної матеріальної взаємозалежності, але й в очікуваннях і довгострокових пріоритетах[19]. У нинішніх історичних реаліях Північноамериканські країни та країни Євросоюзу надто цінують союзницькі відносини із США, що й зумовлює їх «додаткову» вразливість від позицій і дій США.

Держави ж, які не надто розраховують на партнерство, менш схильні піддаватися тиску навіть тоді, коли ризики конфронтації виглядають значними. Так, у відповідь на торговельні вимоги, запроваджені США на першому етапі торговельної війни у 2017–2019 рр., Китай, з одного боку, суттєво диверсифікував шляхи поставок товарів до США, що практично зберегло торговельні дисбаланси. З іншого — жорсткі обмеження спонукали Китай до посилення власної технологічної міцності, насамперед у галузі чіпів, електромобілів, батарей, відновлюваних джерел енергії та штучного інтелекту[20]. Тобто, система економічного (зокрема тарифного) тиску потребує значної виваженості (особливо у застосуванні до партнерських країн).

Між тим важливим аргументом привабливості системи тарифного регулювання для США є те, що вони знаходяться у відносно кращій ситуації, ніж багато інших промислово розвинених економік, включаючи Німеччину, Японію та Великобританію — зовнішня торгівля не є значною у термінах ВВП (діаграми «*Експорт товарів і послуг*», «*Імпорт товарів і послуг*»), а також є достатньо диверсифікованою як по експорту, так й імпорту (таблиця «*Головні торговельні партнери США*»[21]).

Сьогодні майже половина всього імпорту США — понад $1,4 трлн — надходить із Канади, Китаю та Мексики[22], і навіть якщо тарифи подвоять звичний обсяг федеральних податкових надходжень від них, однак суттєво не впливатимуть на загальну структуру.

[17] Нагадаємо, відповідно до торговельної угоди, яку Президент Трамп підписав під час свого першого терміну, більшість товарів із Канади й Мексики не тарифікувалися, тим часом як багато китайських товарів оподатковувалися на рівні до 25%. – Shalal A., et al. Trump launches trade war with tariffs on Mexico, Canada and China. – Reuters, *https://www.reuters.com/business/trump-readies-order-steep-tariffs-goods-mexico-canada-china-2025-02-1/*.

[18] ...що стосовно Канади зовсім не відповідає дійсності.

[19] Mulder N. The Paradox of Trump's Economic Weapon. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/paradox-trumps-economic-weapon/*.

[20] Mulder N. The Paradox of Trump's Economic Weapon. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/paradox-trumps-economic-weapon/*.

[21] USA Trade. Historical data. – OECtoday, *https://oec.world/en/profile/country/usa*.

[22] Мексика і Канада – це найбільші торгові партнери США. У 2024 р. (за попередніми даними) США імпортували товарів на $475 млрд з Мексики й на $418 млрд з Канади, що становить 30% всього імпорту США. Експорт США до цих країн також значний: $354 млрд до Канади й $322 млрд до Мексики. Тобто для США утримується значний торговельний дефіцит з обома країнами, що вже дійсно може бути предметом перегляду торговельних угод.

ЕКСПОРТ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ, % ВВП

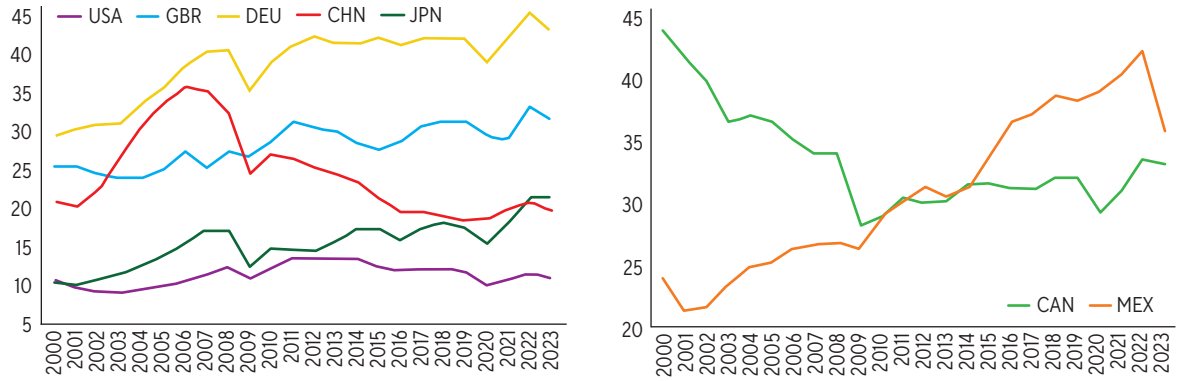

ІМПОРТ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ, % ВВП

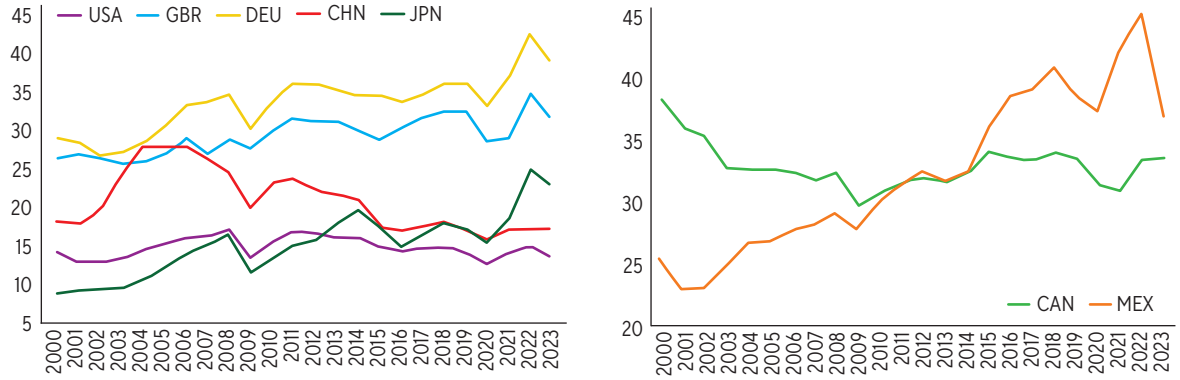

ГОЛОВНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ПАРТНЕРИ США, 2022 р.

Експорт до, загалом $1,95 трлн			**Імпорт з,** загалом $3,12 трлн		
	$ млрд	% загального		$ млрд	% загального
Канада	308	15,8	Китай	551	17,7
Мексика	294	15,1	Канада	438	14,0
Китай	151	7,7	Мексика	421	13,5
Японія	79,5	4,1	Німеччина	153	4,9
Велика Британія	75,4	3,9	Японія	137	4,4

Між тим, «зворотна» картинка (з погляду країн партнерів США) вказує на суттєву різницю. Так, на США припадає понад 70% загального експорту Канади, причому ці товари складають лише 14% загального імпорту США (ще виразнішим є дисбаланс для Мексики) (рис. «*Структура торгівлі США, Канади та Мексики*»[23]).

[23] O'Neil S., et al. What Trump's Trade War Would Mean, in Nine Charts. – Council on Foreign Relations, *https://www.cfr.org/article/what-trumps-trade-war-would-mean-nine-charts.*

СТРУКТУРА ТОРГІВЛІ США, КАНАДИ І МЕКСИКИ,
% загального

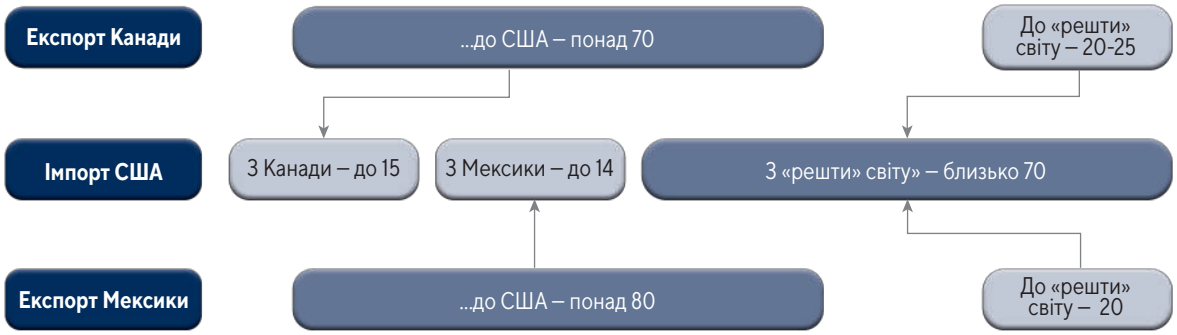

Тому будь-які заходи, які обмежуватимуть експорт Канади та Мексики до США, можуть виявитись вкрай болючими для платіжних балансів вказаних країн.

Стосовно ж Китаю, то він порівняно менш залежний від США, а останніми роками й менш залежний від торгівлі в цілому. Протягом останніх двох десятиліть країна неухильно знижувала вагомість торгівлі для своєї економіки, оскільки Пекін нарощував внутрішнє виробництво та стимулював споживання. Сьогодні на імпорт та експорт припадає менше, ніж 40% ВВП Китаю, порівняно з понад 60% на початку 2000-х рр. Більше того, Китай активно нарощував торгівлю з іншими партнерами, включаючи Європейський Союз, Мексику та В'єтнам. Тому тарифні доповнення США напевне будуть менш чутливі для Китаю (докладніше до цього повернемось далі).

Між тим, тривожною характеристикою лютого 2025 р. стало ухвалення у провідних країнах світу рішень, які можуть означати розгортання торговельної війни, що вкрай негативно позначиться на спроможності країн до прискореного відновлення та зростання. Так, 4 лютого Китаєм було ухвалено рішення[24] про запровадження 10% мита на імпорт нафти й сільськогосподарської техніки, а також 15% мито на постачання деяких енергетичних товарів із США та ін. (що стало відповіддю на вказане додаткове 10% мито, запроваджене США на товари з Китаю з 1 лютого). З формальної інституційної сторони у Китаї навіть заявили про намір подати позов до СОТ, у зв'язку з діями Вашингтону. Хоча, як вказувалось, такі позови ні до чого не призводять, однак Китай сподівається отримати психологічну підтримку від багатьох висхідних країн.

Напевне нові митні запровадження застосовуватимуться США навіть до таких сфер, які знаходяться радше у фінансовій чи інституційній сферах, аніж фіскальній чи торговельній. Так, Президент США відверто оголосив, що для країн, які намагатимуться зменшити свою залежність від США, насамперед для десяти країн, які утворюють блок БРІКС — Бразилії, росії, Індії, Китаю, Південної Африки, Єгипту, Ефіопії, Індонезії, Ірану та Об'єднаних Арабських Еміратів, будуть запроваджені 100% мита, якщо вони створюватимуть валюту, спрямовану на те, щоб кинути виклик домінуванню долара США у світовій торгівлі[25]. Слід зауважити, що саме такі заходи несуть більшу загрозу для фінансових ринків і ринків капіталів, аніж впровадження нової (альтернативної) валюти.

Хоча з початку діяльності нової адміністрації США минуло менше, ніж три місяці, однак, як вказувалось, помітні зміни у спрямованості (і формуванні оновлених тенденцій) торговельних, інвестиційних, міграційних потоків вже відбуваються, що вказує на зміцнення нових економічних (а з тим, і політичних) залежностей і впливів. Звичайно, насамперед такі прояви відбуваються у самому США, а їх швидкість зумовлена не стільки безпосередньо економічними

[24] Китай запровадив тарифи проти американських товарів у відповідь на дії Трампа. – Mind.ua, *https://mind.ua/news/20284690-kitaj-zaprovadiv-tarifi-proti-amerikanskih-tovariv-u-vidpovid-na-diyi-trampa.*

[25] Macfarlane L. How Trump 2.0 could herald a new age of authoritarian capitalism. – openDemocracy, *https://www.opendemocracy.net/en/trump-second-term-new-age-authoritarian-capitalism-china-musk/.*

чинниками, а політичними чи адміністративними. Так, вже сформувались стійкі ознаки та переконання стосовно того, що близькість компаній до команди нового чинного Президента стане ключем до пом'якшення регулювання (у т. ч. вигод від винятків фіскальної політики), отримання захисту від іноземної конкуренції (зокрема через тарифні інструменти), доступ до дорогих державних замовлень[26].

Водночас неординарні заходи США можуть мати й позитивні вияви, зокрема для ЄС, оскільки проявлятимуть нагальність змін, які довгий час недооцінювались і відкладались. Так, тиск Вашингтона вже призводить до збільшення витрат на оборону в Європі, а також до намірів зменшення залежності від американських постачальників у забезпеченні колективного стримування та оборони НАТО. Нагадаємо, як виявляється, закупівля європейцями зброї у США розглядається як важливий фактор у частині балансу між оборонно-промисловими витратами ЄС і США[27]. Ця, нещодавно сформульована вимога адміністрації США, поряд з її наслідками для глобальної безпеки, підкреслює нагальність для ЄС впровадження всеосяжної промислової стратегії для зміцнення своєї обороноздатності (про що далі).

Потреби оновлення Європи. Політично-економічний альянс країн Північної Америки та Західної Європи після Другої світової війни вважався взірцем підтримки й зміцнення економічного партнерства та демократичних цінностей. Однак протягом останніх кількох років загострення міжнародних відносин, аж до погіршення трансатлантичних зв'язків, ослаблення європейської конкурентоспроможності та прояви інституційної слабкості у консенсусному характері ухвалення рішень, почали ставити під сумнів міцність ЄС і його визначальну роль у міжнародній дипломатії.

На додаток, послаблення економічної динаміки, а з тим — стрімке скорочення частки європейської економіки у світовій, зменшило привабливість Євросоюзу для висхідних країн як визнаного міжнародного авторитету та надійного партнера[28]. Торговельна війна (якщо розпочнеться) між США та Європою навряд чи принесе якісь вигоди для будь-якої зі сторін, однак, зрозуміло, буде особливо болючою для Європи[29].

Попри це, Європа все ж має власні «козирі». У той час як Євросоюз не може конкурувати зі США економічно або технологічно, все ж він залишається найбільшим і найбільш привабливим торговельним блоком, який послідовно дотримується (що є одночасно й силою, й слабкістю) інституційних правил вільних відкритих ринків.

Упродовж останнього десятиріччя Євросоюз розглядав ряд стратегічних ініціатив і програм модернізації та трансформації економічного середовища Союзу. Однак, слід визнати, що їх реалізація не мала вирішального впливу, у т. ч. внаслідок зовнішніх шоків (коронавірусу, війни в Україні) і внутрішнього нігілізму (Угорщини, ультраправих рухів). На Всесвітньому економічному форумі 2025 р. (ВЕФ) Президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн представила чергову стратегію, що визначатиме розвиток Європейського Союзу на найближчі п'ять років[30]. Серед проблемних сфер, які потребують першочергової уваги, виокремлюються:

- ✓ енергетична безпека та розвиток чистої енергії, що повинно суттєво вплинути на енергетичні потоки в Європі, в умовах відмови від російських поставок[31] і потреб зменшення вартості поставок з інших джерел,
- ✓ зменшення бюрократичних бар'єрів для бізнесу, які як перешкоджають

[26] Bertoldi M., Buti M. America under Trump: Domestic and European implications. – CEPR, *https://cepr.org/voxeu/columns/america-under-trump-domestic-and-european-implications.*

[27] Ravazzolo G. EU Defence Industrial Initiatives: A Quantum Leap Is Needed. – Istituto Affari Internazionali, *https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c05/eu-defence-industrial-initiatives-quantum-leap-needed.*

[28] Balázs P., et al. The changing world order and its implications for the «wider Europe». – CENS, *https://cens.ceu.edu/projects/changing-world-order-and-its-implications-wider-europe.*

[29] Macfarlane L. How Trump 2.0 could herald a new age of authoritarian capitalism. – openDemocracy, *https://www.opendemocracy.net/en/trump-second-term-new-age-authoritarian-capitalism-china-musk/.*

[30] Урсула фон дер Ляєн анонсувала нову стратегію для ЄС на WEF 2025. – Mind.ua, *https://mind.ua/news/20284163-ursula-fon-der-lyaen-anonsuvala-novu-strategiyu-dlya-es-na-wef-2025.*

[31] Сьогодні також йдеться про переорієнтацію від американських енергетичних поставок на канадські.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ЕКОНОМІКИ, % США

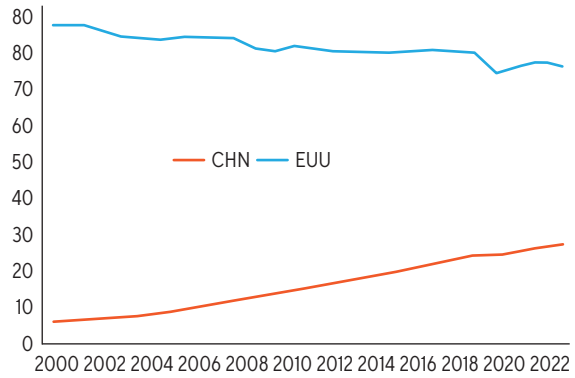

РИНКОВА КАПІТАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ, % ВВП

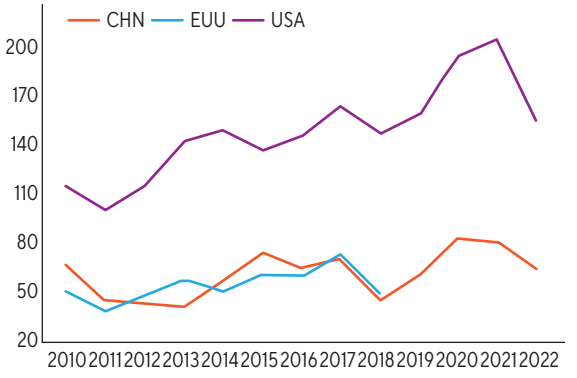

інвестиціям, так і гальмують продуктивність (на тлі значного зростання продуктивності у Китаї, діаграма «*Продуктивність економіки*»), що послаблює конкурентоспроможність,

✓ розвиток єдиного ефективного ринку капіталу, який продовжує залишатись малодинамічним і низьколіквідним (діаграма «*Ринкова капіталізація...*»).

Зазначимо, проблемність першочерговості вказаних сфер зумовлена не лише їх «природною» складністю, а й, з одного боку, складними внутрішніми взаємозалежностями (далеко не завжди бажаними). Так, падіння продуктивності може прискоритися, якщо стратегічні континентальні регуляторні проєкти, такі як Європейський зелений курс[32] або керівні принципи ланцюжка поставок[33] блоку, не будуть переглянуті або суттєво адаптовані до нових викликів (зокрема, гаслам і діям до розширення видобутку викопних (рідкісноземельних) корисних копалин)[34].

Останніми роками завдання забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності ЄС дедалі більше концентруються на активізації зусиль для стійких і надійних поставок критично важливої сировини. Пересторогою є те, що Європа вразлива до зовнішніх загроз через свою високу залежність від стратегічної сировини з країн, з якими ЄС стратегічно не пов'язаний. Диверсифікація імпорту стратегічної сировини є ключем до трансформації економіки Європи, пом'якшення ризиків у ланцюжках поставок та зменшення стратегічної залежності ЄС[35]. У цьому контексті Євросоюз працює у різних країнах і регіонах (зокрема, Південній Америці, про що далі). Водночас є підстави очікувати, що стратегічна сировина стане вагомим чинником євроінтеграції України (про що також далі).

Відтак, у практичній площині ЄС повинен зосередити свої зусилля на трьох стратегічних цілях політики: стимулювання інновацій всередині країни для гарантування контролю та доступу до передових технологій; використання регулятивних повноважень ЄС для забезпечення використання та впровадження безпечних, відповідальних та підзвітних технологій як в ЄС, так і в усьому світі; захист галузей, що залежать від технологій, від збоїв у ланцюгах поставок і недопущення перетворення залежностей на зброю[36]. Видається, що, у разі успішних просувань, саме на цьому шляху Євросоюзу вдасться зберегти свою глобальну значимість.

[32] Umbach F. The European Green Deal faces huge challenges. – GIS, *https://www.gisreportsonline.com/r/european-green-deal/*.

[33] European Supply Chain Act – Key Insights. – Fractory, *https://fractory.com/eu-supply-chain-act/*.

[34] Colombatto E. Germany's economic stagnation and lessons for the EU. – GIS, *https://www.gisreportsonline.com/r/germany-stagnation-eu/*.

[35] EU-Latin America: Enhancing cooperation on critical raw materials. – European Parliament, *https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767163/EPRS_BRI(2024)767163_EN.pdf*.

[36] Torreblanca J., et al. Innovate, protect, and influence: The EU's technology trilemma and how to solve it. – European Council on Foreign Relations, *https://ecfr.eu/article/innovate-protect-and-influence-the-eus-technology-trilemma-and-how-to-solve-it/*.

Звичайно, не менш важливим є готовність і спроможність ЄС відмовитись від консенсусного підходу до ухвалення стратегічних рішень, який (підхід) є чи не найболючішим гальмом для прискорення європейської економіки.

Зовнішня проблемність також пов'язана з тим, що у контексті нового підходу США до Європи, багато з напрямів колись спільних інтересів або спільної діяльності входитимуть у суперечність із трансформаційними процесами, ініційованим США. Так, американська фіскальна політика спрямована на ширше залучення капіталів саме до США, а розширення видобутку викопних (дешевих) енергоресурсів прямо суперечить дорогому «зеленому курсу», який послідовно відстоює Євросоюз. Зокрема, за даними Бюро економічного аналізу США, на країни ЄС припадало 45% усіх прямих іноземних інвестицій, які надходили до США у 2023 р., що не тільки створює та підтримує мільйони робочих місць у США, але й сприяє посиленню інновацій і промислової переваги Америки перед європейськими конкурентами[37].

Між тим, не виключений черговий поворот політики США. Не слід забувати, що найбільші виклики та ризики для Західного світу пов'язані зі зростаючою політичною, економічною, дипломатичною могутністю Китаю. А це зумовлює зовсім інший напрям партнерських потреб. Так, з огляду на серйозність виклику з боку Китаю та його неприхованих спроб сформувати та очолити антизахідну коаліцію, видається, що:

- ✓ обидва трансатлантичні партнери повинні зробити критичний вибір: вони можуть виступити один проти одного, що в підсумку піде на користь їх супротивникам, або вони можуть вступити у відвертий перегляд свого альянсу, вирішити свої претензії, і закласти основи для нового розвитку та зміцнення[38];
- ✓ європейці (оскільки саме на них відіб'ються трансатлантичні негаразди) повинні вирішити, чи продовжувати поглиблювати свою військову залежність від США (у т. ч. шляхом збільшення закупівель американської зброї), чи зосередитись на посиленні власної безпекової спроможності за допомогою масових інвестицій у зброю європейського виробництва[39], у т. ч. враховуючи реальний досвід ведення сучасної війни Україною;
- ✓ якщо ЄС вирішить протистояти США у випадку значного підвищення тарифів (або інших фіскальних заходів), важливо, щоб його держави-члени залишалися єдиними та дозволили Єврокомісії вести переговори, не намагаючись укладати угоди за її спиною. Якщо держави-члени зіткнуться з новою адміністрацією в розрізненому порядку, вони заплатять високу економічну ціну. Більше того, політичні наслідки можуть бути ще більш руйнівними, що спричинить запеклі суперечки між державами-членами[40];
- ✓ оскільки Євросоюз є одним із зачинателів ідеології та практики вільних ринків, він має й надалі демонструвати готовність до укладання угод про вільну торгівлю як з країнами та регіонами Глобального Півдня, так і розвинутими країнами. Таке створення нових коаліцій підвищить стійкість європейської економіки, зробивши її менш чутливою до зовнішніх тисків.

Повертаючись до внутрішніх проблем Євросоюзу, не менш актуальним є питання лідерства — визначення країни чи країнового «ядра», що зможе очолити реалізацію

[37] Momtaz R. Europeans Don't Have to Be the «Losers» Trump Thinks They Are. – Carnegie Europe, *https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/01/europeans-dont-have-to-be-the-losers-trump-thinks-they-are/.*

[38] Momtaz R. Europeans Don't Have to Be the «Losers» Trump Thinks They Are. – Carnegie Europe, *https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/01/europeans-dont-have-to-be-the-losers-trump-thinks-they-are/.*

[39] Momtaz R. Europe's Critical Choices: Securing Ukraine Without Trump. – Carnegie Europe, *https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/03/europes-critical-choices-securing-ukraine-without-trump/.*

[40] Bertoldi M., Buti M. America under Trump: Domestic and European implications. – CEPR, *https://cepr.org/voxeu/columns/america-under-trump-domestic-and-european-implications.*

складних трансформаційних процесів, створення надійної системи безпеки, зелений і цифровий переходи. Ще кілька років тому, відповідь лежала практично на поверхні — на роль таких країн могли претендувати Німеччина, як країна з наймогутнішою економікою Євросоюзу, та Франція, як ідеолог та ініціатор концепції стратегічної автономії ЄС. Однак, внутрішньополітичні протистояння, послаблення правлячих коаліцій, посилення ультраправих течій — ставлять під сумнів дієвість їх (згаданих країн) лідерства у Європі.

Позитивною рисою сьогодення є посилення співпраці Євросоюзу та Великої Британії, які зовсім нещодавно розлучилися (Brexit). Причому, хоч Велика Британія і є «зовнішньою» силою до Євросоюзу (а може саме й тому), вона продовжує відігравати життєво важливу роль у європейській економіці, а також підтримці та зміцненні демократичних цінностей[41]. Більше того, британська суспільно-політична система, яка вже не пов'язана з континентальною Європою консенсусними зобов'язаннями, видається чи не найбільш стійкою до ризиків «втоми від війни»[42].

Видається, у цій частині Велика Британія володіє стратегічними «заділами», оскільки:

- ✓ має кращі політичні та економічні відносини із США (порівняно з країнами континентальної Європи),
- ✓ історично Королівство докладає чималих зусиль для посилення власних світових позицій, переважно зберігаючи позитивні відносини з 56 незалежними державами (більшість з яких є висхідними), які утворюють Співдружність націй (Commonwealth of Nations), що звичайно є гарною основою для відновлення глобального лідерства, а з тим, і безпеки демократичної Європи[43].

Неоднозначні рішення адміністрації США чітко прояснили, що для того, щоб захистити свої стратегічні інтереси безпеки, європейські держави повинні нарешті від задумів про «стратегічну автономію» перейти до формування альянсу, який спроможний посилювати колективну міць у довгостроковому періоді. Франція, Німеччина, Італія, Польща, країни Скандинавії та Балтії започаткували велику оборонну ініціативу — варіант Європейського оборонного союзу (EDU), завдання якого включатимуть спільну розробку, закупівлю та обслуговування військової техніки, спільну підготовку військового персоналу[44]. Зрозуміло, одним із наріжних каменів нового альянсу має стати Україна[45], яка вже виконує роль східного форпосту і має практичний військовий досвід.

Сьогодні Європа знову постає перед (можливо) вирішальним вибором розвитку свого безпечного суспільно-політичного простору. Якщо нова адміністрація США наполягатиме та домагатиметься мирної угоди з москвою (за рахунок України), то це стане важким випробуванням (а з тим, і можливим політичним роздоріжжям) для демократичного світу загалом і Європи зокрема.

Поки слід визнати, що ризики для України в отриманні безпекових гарантій залишаються значними. Так, на початку березня під час саміту в Лондоні, провідні європейські країни запевнили Президента України у своїй

[41] Європа в утверджені та зміцненні глобального лідерства. — Центр Разумкова, *https://razumkov.org.ua/statti/yevropa-v-utverdzheni-ta-zmitsnenni-globalnogo-liderstva.*

[42] Martill B., Sus M. UK-EU Security Cooperation After Ukraine. — Carnegie Europe, *https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2024/01/uk-eu-security-cooperation-after-ukraine?lang=en.*

[43] Європа в утверджені та зміцненні глобального лідерства. — Центр Разумкова, *https://razumkov.org.ua/statti/yevropa-v-utverdzheni-ta-zmitsnenni-globalnogo-liderstva.*

[44] Ischinger W. Europe's Moment of Truth. — Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/ukraine/volodymyr-zelensky-trump-europes-moment-truth?s=EDZZZ005ZX&utm_medium=newsletters&utm_source=fatoday&utm_campaign=How%20Not%20to%20End%20the%20War%20in%20Ukraine&utm_content=20250303&utm_term=EDZZZ005ZX.*

[45] На жаль, зважаючи на нові реалії, про членство України у НАТО поки доречно забути.

підтримці та висловили рішучість взяти на себе зобов'язання щодо тривалого миру в Україні. Однак, водночас вони визнали, що їм буде важко обійтися без відповідної підтримки США, особливо у частині гарантій безпеки. При цьому, всім зрозуміло, що за послаблення позиції з підтримки України, довірі до європейських цінностей і європейської інтеграції буде завдано непоправної шкоди як у Європі, так і на міжнародному рівні[46].

Зробимо **загальне зауваження**. Європа послідовно впроваджує ідеології вільних ринків і демократичних цінностей, і не є ініціатором економічних протистоянь. Однак, виявляється, що саме Європа повинна буде «розрулити» негаразди та зберегти цивілізаційні надбання демократичного світу.

Ризики та виклики для китайської економіки. Звернемось до геоекономічних особливостей другого «очільника» розгортання нового економічного порядку — Китаю.

Китай входив у 2025 р. зі значними ризиками та під тиском як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. На цей час Китай вже утвердився у ролі одного з найпотужніших глобальних лідерів, однак, разом із розширенням впливу, дедалі складнішими стають проблемні завдання, вирішення яких є невідкладним для підтримки зростання та розвитку.

Серед внутрішніх чи не найбільше занепокоєння викликало суттєве зниження темпів економічного зростання, а також критичне нарощування боргів[47], яке могло поставити окремі галузі (насамперед, будівництва), а з тим економіку загалом, на межу банкрутства. Нагадаємо, якщо упродовж 2000-х рр. середньорічні темпи зростання сягали понад 10% (більше, ніж удвічі перевищуючи світові), то з середини 2010-х рр. відмічалось їх стійке зниження, а після коронавірусної кризи вказані темпи фактично зрівнялись (діаграма «*Темпи економічного зростання Китаю*»). Зниження темпів мало й політичний «присмак», і для того, щоб «приховати» розчарування динамікою, набула обґрунтування концепція «якості» (а не «кількості»), що було цілком на часі, оскільки китайські товари ще на початку 2000-х рр. переважно вважались низькоякісними.

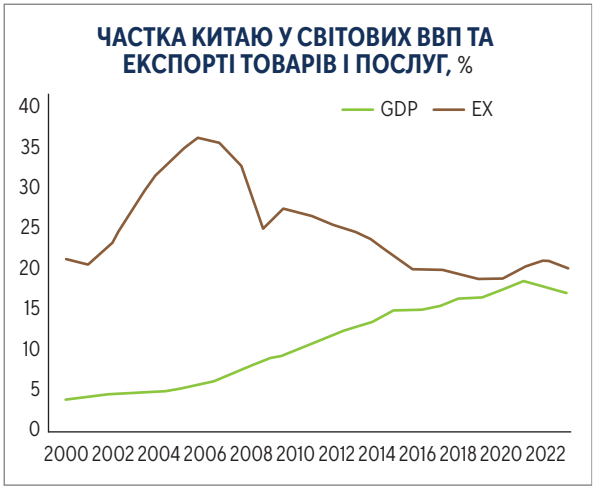

[46] The European Moment, *http://theeuropeanmoment.eu/en/*.

[47] Звичайно, проблемне коло значно ширше. Так, згідно з опитуваннями стосовно перспектив китайської економіки, проблемними сферами найчастіше називались — слабкий споживчий попит і проблеми на ринку нерухомості, які створюють «значні» або «дуже значні» ризики для економіки, а також надмірні борги національних, провінційних і місцевих урядів, які послаблюють бюджети і фінансову стабільність. — Soong C., et al. MERICS China Forecast 2025: Economic stress increases risk of domestic instability, *https://merics.org/en/comment/merics-china-forecast-2025-economic-stress-increases-risk-domestic-instability#msdynttrid=tFRCo3FS1IQhPS94pmlJyx_tTuK06ldsQ9AmrGoM0J8.*

Слід визнати, що Китай, з одного боку, ефективно використовуючи іноземні інвестиції та доступ до західних технологій, закріпився у статусі світового виробника товарів, у т. ч. технологічних, з іншого — фактично сформував глобальне торговельне середовище, яке суттєво залежить від китайських товарів, технологічність та якість яких вже визнається у світі (діаграма «*Частка Китаю у світових...*»).

Фактично, сьогодні є підстави стверджувати, що амбітна програма Made in China 2025, у т. ч. базована на впровадженому у 2015 р. Плані модернізації промисловості, значною мірою виконана. Водночас стратегічний проєкт — Один пояс, один шлях, залучив до китайської економічної орбіти значну частину висхідних країн, що сприяло зміцненню Китаю як лідера Глобального Півдня. Більше того, Китаю вдається послідовно й системно реструктуризувати чинну інвестиційну та експортоорієнтовану модель (яка була серед головних чинників стійкого економічного зростання) на користь споживчої та технологічної[48].

Втім, тут також приховуються суттєві ризики. Видається, активно інвестуючи за кордоном упродовж минулого десятиріччя, сьогодні Китай фактично приречений на продовження фінансування започаткованих великих інфраструктурних проєктів на міжнародному рівні, щоб не здатись тим, хто не спроможний реалізовувати свої ж амбітні плани. Однак, внутрішні ризики та виклики, можуть ускладнити таке фінансування, що завдасть значної шкоди китайському авторитету серед висхідних країн[49].

І ця частина ризиків напряму перетинається із зовнішніми. Китай дедалі більше стикається з військовою напруженістю у різних регіонах світу, а також протистоянням з провідними розвинутими країнами, насамперед США. Тому ряд чинників і складових, які сприяли зростанню й економічній експансії Китаю, можуть бути зруйнованими[50].

Так, частина внутрішніх успіхів може виявитись негативними для міжнародного позиціювання Китаю. Швидкі інвестиції у промисловість і технологізація виробництв призвели до надлишку виробничих потужностей, продукція яких не може бути реалізована всередині країни (нагадаємо, купівельна спроможність китайського домогосподарства суттєво поступається північноамериканському чи європейському[51]), а повинна експортуватись. Зростаюче торговельне сальдо не лише «дратує» високопоглинаючі розвинуті країни, але й призводить до посилення конкурентного тиску у країнах, які є торговельними партнерами Китаю.

Утримання таких процесів напевне призведе до того, що дедалі більше країн, услід за США, запроваджуватимуть зростаючі торговельні бар'єри. Це може виявитися досить болючим для Китаю й напевне стане шоком для наукових і технологічних розробок, які, попри прогрес останніх років, все ще суттєво залежать від досягнень розвинутих країн.

Загалом, Китай не приховує, що його головне завдання у сфері міжнародної економіки та конкуренції спрямовуватиметься на те, щоб зробити внутрішню економіку більш стійкою, примиритися з ключовими сусідами та поглибити відносини на Глобальному Півдні. Здається, сьогодні досягнення цього як ніколи близько, принаймні Китай фактично не приховує свого ставлення до суперечностей Західних країн.

Більше того, різкі заходи США можуть призвести до зниження глобальної впливовості країни вже у середньостроковій перспективі не лише серед висхідних країн, але й серед розвинутих. У міру того, як розкол

[48] Наміри до зближення чи готовність до роз'єднання. — Центр Разумкова, *https://razumkov.org.ua/statti/namiry-do-zblyzhennia-chy-gotovnist-do-roziednannia.*

[49] Epstein A. China's slowdown exposes ASEAN reliance on Beijing. — GIS, *https://www.gisreportsonline.com/r/asean-reliance-beijing/.*

[50] Blanchette J., Hass R. Know Your Rival, Know Yourself. — Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/know-your-rival-know-yourself-china.*

[51] Так, у 2023 р. ВВП на душу населення складав у США $82 тис., Німеччині — $53 тис., Китаї — $13 тис.

поглиблюватиметься, перспективи глобального лідерства Китаю зміцнюватимуться. І якщо розвинуті країни навряд чи захочуть проміняти зв'язки із США (якщо самі США не провокуватимуть) на зв'язки з Китаєм, то висхідні країни зроблять це доволі легко. А з тим — такі трансформації призведуть до зайняття дедалі ширшого простору з передовою роллю Китаю, в якому (просторі) раніше домінували США.

Так, Китай докладає значних зусиль у напрямі приєднання до Всеосяжної та прогресивної угоди про Транстихоокеанське партнерство (CPTPP), торгової угоди з 12 членів, яка прийшла на зміну Транстихоокеанському партнерству, яке фактично припинило своє існування після виходу США у 2017 р. Складність полягає у тому, що члени CPTPP повинні відповідати певним вимогам до вступу, що у випадку з Китаєм вимагатиме серйозної структурної реформи. Пекін визнає цінність багатосторонніх торговельних механізмів, зокрема СОТ, прибічником якого він залишається. У міру того, як країни відходять від СОТ і переходять до альтернативних домовленостей, таких як CPTPP, Пекін хоче переконатися, що він не залишиться осторонь.

Це, до речі, сприяє підтримці торгівлі між США та Китаєм, тепер вже опосередкованим чином. Китайські матеріали та проміжні товари використовуються для виробів, що експортуються до Сполучених Штатів, але тепер кінцева продукція виробляється або збирається в інших країнах, крім Китаю. Це, звичайно ускладнює та здорожчує китайську продукцію, однак позитивне сальдо торгового балансу країни досягло піка майже в $1 трлн у 2024 р., що дозволяє безболісно йти на це. Причому швидкорослими експортними ринками є країни Глобального Півдня, включаючи Бразилію, Індонезію, Малайзію, Таїланд і В'єтнам, які (зважаючи на все ще низький рівень внутрішнього споживання) переважно виступають посередниками, експортуючи та реекспортуючи «оновлену» продукцію до США.

Протягом останніх кількох років Китай навмисно сприяв зростанню таких мереж «проміжних» поставок за рахунок інвестицій в Азію та Латинську Америку. Наприклад, у 2023 р. китайські інвестиції у В'єтнамі зросли на 80%, до $4,5 млрд, а двостороння торгівля між Китаєм і В'єтнамом досягла $260 млрд — більше, ніж торгівля Китаю з росією. У Мексиці прямі інвестиції Китаю у 2023 р. сягнули $3 млрд. Там, де країни можуть запропонувати маршрути на ринок США, китайські компанії охоче інвестують, не особливо турбуючись про тимчасові втрати[52].

Хоча Китай, як і раніше, вважає за краще торгувати безпосередньо зі Сполученими Штатами, лідерство в «паралельній» торговельній системі з Глобальним Півднем є прийнятною альтернативою для Пекіна. Крім того, Китай може отримати вигоду, якщо жорсткі заходи США підірвуть відносини з ключовими країнами, у т. ч. партнерськими. Саме у цьому контексті Китай намагається досягти прогресу у відносинах з Японією, сподіваючись покращити відносини з найважливішим союзником США у регіоні. Однак, найбільша увага Китаю спостерігається у відносинах Китаю з країнами Індо-Тихоокеанського регіону, насамперед країнами АСЕАН (до чого звернемось далі).

Як проміжний висновок, є підстави припустити, що торговельна війна між провідними світовими економіками, якщо продовжить активізовуватись, буде доволі чуттєвою для європейських країн (які ще й обтяжені внутрішньополітичними суперечками) і матиме малий вплив на китайську експансію на висхідні країни.

[52] Sun Y. China's Trump Strategy. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/china/chinas-trump-strategy/*.

III. Міжрегіональний перерозподіл впливів

Хоча глобальний розвиток значною мірою визначається провідними країнами та союзами, однак зрозуміло, що і «менші» країни можуть «коригувати» світові процеси. Красномовним прикладом чого є Україна, завдяки мужній боротьбі якої Європа об'єдналась у 2022 р. і демонструє готовність до нового об'єднання сьогодні, в умовах контрпродуктивної політики адміністрації США.

Посилення торговельних протистоянь і нагнітання політичних суперечностей означає, що все більше країн і регіонів повинні будуть визначатись у своїх пріоритетах і партнерах. І т. зв. багатовекторність вже навряд чи виглядатиме переконливо та виграшно, оскільки санкції чи тарифні загрози вже стосуватимуться не лише окремих «ворожих» країн чи їх сателітів, а й «простих» торговельних партнерів. Які шляхи обиратимуть «малі» країни — поки немає однозначної відповіді. Втім, два геостратегічних регіони можуть надати приклади адаптації до нових реалій.

Індо-Тихоокеанський регіон. Звернемо увагу на Індо-Тихоокеанський регіон, який характеризується високою економічною динамікою (що водночас визначає підвищення його геоекономічної важливості). Іншою характеристикою регіону є те, що саме у ньому формуватимуться нові моделі та принципи взаємодії країн із різними політичними, економічними й суспільними системами. Причому не лише між країнами самого регіону, але й із Західним світом, а також між демократіями та автократичними країнами.

Водночас регіон знаходиться на перехресті зростаючої конкуренції (аж до конфронтації) між провідними країнами (насамперед, США та Китаєм) за регіональний вплив[1]. Тому «поведінка» Індо-Тихоокеанського регіону у нинішніх конкурентних суперечностях може мати вирішальний вплив на оновлення світових економічних (а з ними й політичних) процесів.

Складність і парадоксальність ситуації полягає у тому, що в той час, як дедалі більше геополітичних гравців виказують свій інтерес до регіону, у т. ч. у зв'язку з політикою нової адміністрації США, більшість країн самого регіону, хоча й занепокоєнні боротьбою найвпливовіших геополітичних гравців — США та Китаю, втім, радше зосереджені на пошуку шляхів отримання вигод саме від суперництва самих США та Китаю.

Країни регіону історично звикли існувати як в умовах автократичних режимів (більшість висхідних країн регіону ще відносно нещодавно самі тяжіли до монархій чи автократій), так і державницьких систем із демократичними основами. Та й суспільно-політичні зміни зазвичай були довготривалі, оскільки розмежування між союзниками та партнерами мало радше етнічну чи релігійну основу, для трансформації якої потрібно не одне десятиріччя.

Особливістю ж сучасності є стрімкі процеси. А це означає, що трансформації та зміни будуть вельми динамічні та концентруватимуться у пошуку швидких вигод, у т. ч. через формування (чи входження до) хоча б відносно стійких альянсів і союзів[2]. І що важливо враховувати, що головним змістом союзництва будуть питання й завдання, пов'язані з безпекою як самих країн, так і їх географічного розташування (у т. ч. доступу до океанських транспортних шляхів).

Звичайно, в останнє десятиріччя США були лідером у створені т. зв. ініціатив, спрямованих на зміцнення механізмів протидії Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні, насамперед шляхом створення й зміцнення безпекових альянсів. Найвідомішими з яких є очолюваний США Чотиристоронній діалог із безпеки (QUAD), учасниками якого є також Австралія, Індія та Японія; AUKUS у

[1] Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів. – Центр Разумкова, *https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf.*

[2] Kausikan B. Who's Afraid of America First? – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/whos-afraid-america-first-bilahari-kausikan-trump.*

складі Австралії, Великобританії, США; I2U2 у складі Індії, Ізраїлю, Об'єднаних Арабських Еміратів і США. Вочевидь, їх безпекова складова базується на військовій могутності США[3]. І поки нема свідчень того, що політика нової адміністрації США буде ставити під сумнів доцільність вказаних ініціатив-альянсів, хіба що вимагатиме збільшення учасниками фінансування їх діяльності.

На відміну від США, інший глобальний актор — ЄС — не є значним партнером для багатьох країн регіону, радше знаходиться у стані пошуку можливостей входження або приєднання до вже існуючих структур. Звичайно, це не виключає того, що ЄС та його країни-члени матимуть намір створювати та поглиблювати інструменти структурної взаємодії з Індо-Тихоокеанськими механізмами безпеки. І відповідні процеси розширення вже йдуть. Так, QUAD Plus, що ще лише формується, був чи не ідеальним початком для ЄС. З 2020 р., коли до складу держав QUAD увійшли три країни Індо-Тихоокеанського регіону (Нова Зеландія, Південна Корея та В'єтнам), а також Бразилія та Ізраїль для координації відповідей на пандемію Covid-19, питання про розширення QUAD набирало обертів. ЄС та його держави-члени з їхніми зміцненими двосторонніми зв'язками з окремими державами QUAD та зростаючою взаємодією з АСЕАН, забезпечували б ідеальне підґрунтя для потенційного включення до розширеного угрупування.

Однак, посилення політичних протистоянь між США та Європою, вірогідно, відкладає у невизначене майбутнє розширення потенційно впливового альянсу, шляхом окремих країн ЄС або ЄС у цілому.

Інша ситуація складається навколо AUKUS, який поки залишається «закритим» безпековим альянсом. Так, купівля Австралією підводних човнів у США викликала гірке розчарування у Франції. І навіть, попри союзницькі можливості приєднання Японії до AUKUS (JAUKUS), поки ані Токіо, ані Вашингтон не розглядають як реалістичне розширення до AUKUS plus[4].

Тому сьогодні, одним із принципових завдань ЄС у частині посилення власної ролі в Індо-Тихоокеанському регіоні, є налагодження нових партнерських відносин, внесення цивілізованих правил гри, де позиції ЄС є достатньо зрозумілими, усталеними та прийнятними для багатьох країн і політичних угрупувань у всьому світі.

Саме на це спрямована Стратегія ЄС щодо співробітництва в Індо-Тихоокеанському регіоні (Strategy for Cooperation in the Indo-Pacific[5]), представлена у 2021 р., в якій враховується зростаюча геостратегічна конкуренція США та Китаю, можливі негативні наслідки конфронтації між двома найбільшими країнами, а також завдання для ЄС, захисту цивілізаційних цінностей, що дозволить не залишитися осторонь економічної та політичної динаміки Індо-Тихоокеанського регіону[6]. Оскільки сьогодні дедалі невизначенішими стають перспективи трансатлантичного партнерства, то активнішими будуть спроби пошуку єдності інтересів в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Тим більше, що далеко не всі європейські країни (як і у багатьох внутрішньоєвропейських питаннях) згодні підпорядковувати власну політику відносин з Індо-Тихоокеанським регіоном загальноєвропейській політиці. Відповідні ініціативи були сформовані, зокрема, Францією (єдиною країною ЄС, яка контролює території в Тихому океані), Німеччиною та Нідерландами, які опублікували свої власні стратегії для регіону. Тобто у частині європейської політики стосовно Індо-Тихоокеанського регіону чітко проглядається загальна слабкість втілення єдиної політики ЄС. Така конкуренція між ЄС та його країнами-членами, як і в інших питаннях, не може однозначно вітатись.

Тим часом Європа має й інші приклади-взірці плідної співпраці в окремих сферах, всупереч політичним розбіжностям. Так,

[3] Fontaine R. The Trump-Biden-Trump Foreign Policy. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/trump-biden-trump-foreign-policy/*.

[4] The EU Indo-Pacific Bid. Sailing Through Economic and Security Competition. / Edited by F.Fasulo, *https://www.ispionline.it/wp-content/uploads/2023/04/ISPI-Report2023-EUs-Indo-Pacific-Bid-web-2.pdf*.

[5] Questions and Answers: EU Strategy for Cooperation in the Indo-Pacific. – European Commission, *https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_4709*.

[6] Grare F. Europe's Security Posture in the Indo-Pacific and the View From Asia. Carnegie Endowment for International Peace, *https://carnegieeurope.eu/2023/07/04/europe-s-security-posture-in-indo-pacific-and-view-from-asia-pub-90081*.

ПРИПЛИВ ПІІ ДО КРАЇН АСЕАН, 2021 р.

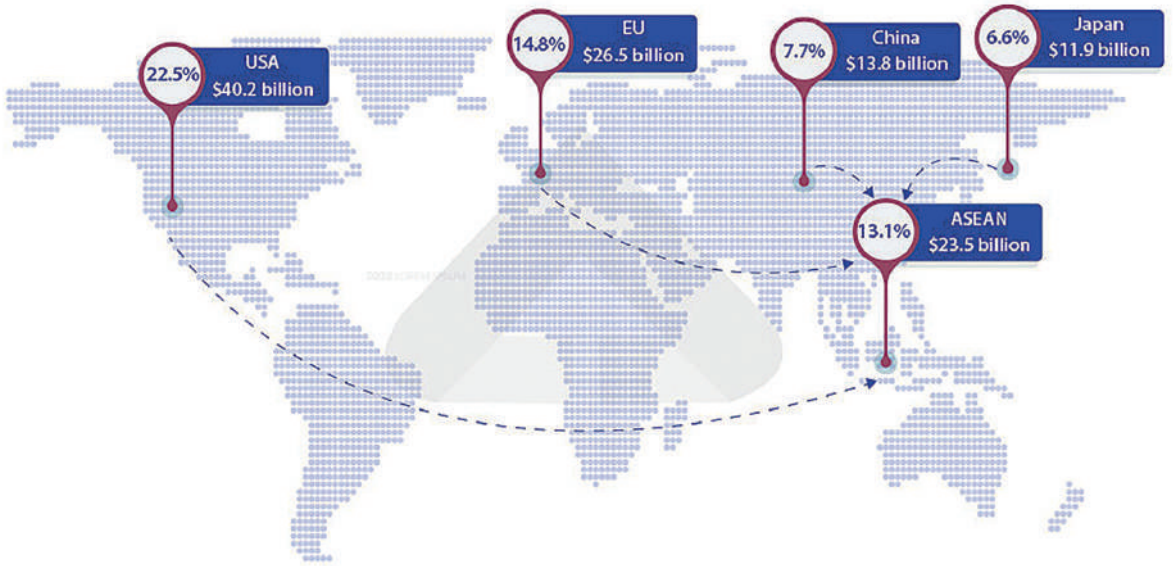

попри конфлікти з Великобританією щодо Brexit або AUKUS, співпраця між Францією та Великобританією в окремих сферах, таких як морська безпека або кліматичні дії, характеризується як доволі плідна, й важливість якої зростає, особливо враховуючи, що обидві країни є постійними членами Ради Безпеки ООН, Члени НАТО (засновники) та ядерними державами. А сьогодні ми є свідками посилення співпраці та єдності позицій Великої Британії та Франції по налагодженню європейської системи безпеки й партнерської допомоги Україні.

Зауважимо, значна та різноорієнтована увага до Індо-Тихоокеанського регіону, а тим більше ескалація напруженості між США та Китаєм, може мати значні наслідки, враховуючи стратегічне положення регіону між двома наддержавами й тісні економічні відносини з обома. Так, країни АСЕАН відносно спокійно прийняли нову реальність, і не роблять «зайвих кроків», прагнучи взаємодіяти із США та Китаєм там, де інтереси збігаються, що наповнюватиме регіон новими торговельними та інвестиційними ресурсами[7].

Слід зазначити, що США є найбільшим прямим інвестором до країн АСЕАН ($40,2 млрд, що складає 22,5% загального припливу ПІІ до регіону у 2021 р.) (рис. «*Приплив ПІІ до країн АСЕАН*»), а найвагомішими сферами вкладень є технологічні[8].

Зважаючи на злам багатьох логістичних і виробничих ланцюгів і їх переважне збереження у регіоні, привабливість країн регіону загалом, і АСЕАН зокрема, зростатиме. Що стимулюватиме приплив прямих інвестицій у технологічні сфери — електроніки, напівпровідників, інформаційної та комунікаційної інфраструктур, посилюючи цим технологічне наповнення регіону ще більше.

Тарифна та контртарифна війна між США та Китаєм у рамках стратегічної конкуренції між двома державами створює як можливості, так і загрози для регіону. Тарифи, раніше запроваджені США проти Китаю, призвели до припливу до країн регіону (для уникнення додаткових податкових втрат) китайського капіталу та виробничих потужностей, і цей процес, вірогідно, прискориться тільки-но тарифне протистояння

[7] Can Southeast Asia handle Trump's tariffs? – ISPI, *https://www.ispionline.it/en/publication/can-southeast-asia-handle-trumps-tariffs-200793.*

[8] An Overview of US Trade and Investment in ASEAN. – ASEAN Briefing, *https://www.aseanbriefing.com/news/an-overview-of-us-trade-and-investment-in-asean/.*

посилиться. Звичайно, країни АСЕАН зможуть бути головними отримувачами вигод. Однак, це і є вразливе місце, оскільки регіон, з одного боку, сильно залежить від експорту до США, а з іншого — Китай активно посилюватиме свою присутність.

Торгівля та інвестиції між Китаєм та АСЕАН різко зросли за останні два десятиліття (діаграма «*Торгівля Китаю та АСЕАН*»), що зробило АСЕАН найбільшим торговим партнером Китаю[9]. Це зростання, підтримане торговельними угодами, такими як Зона вільної торгівлі АСЕАН-Китай[10] та RCEP[11], поглибило економічні зв'язки, збільшило інвестиції та розширило співпрацю в таких секторах, як технологічне виробництво, зелена енергетика, побутова електроніка.

Серед країн АСЕАН — В'єтнам, Малайзія та Індонезія, були одними з основних непрямих бенефіціарів американо-китайської конкуренції. Упродовж останнього десятиліття вони успішно залучали інвестиції (які супроводжувались збільшенням китайських проміжних товарів і комплектуючих) (діаграма «*Експорт і ПІІ Китаю до В'єтнаму*») вимушено виведені з Китаю (оскільки, як вказувалось, бізнес шукав політично нейтральні альтернативи), що дозволило країнам регіону наростити експорт до США (діаграма «*Експорт В'єтнаму до США*»). Як вказувалось, тепер й економіки вказаних країн АСЕАН, які значною мірою залежать від експорту до США, можуть постраждати від більш жорстких торговельних заходів[12].

Зважаючи, що нова адміністрація США надає перевагу двостороннім домовленостям і послідовно втрачає інтерес до багатосторонності, значні політичні трансформації можуть торкнутись країн, об'єднаних Індо-Тихоокеанською економічною рамковою угодою для процвітання (IndoPacific Economic Framework for Prosperity — IPEF). Особливістю

ТОРГІВЛЯ КИТАЮ ТА АСЕАН, RMB трлн

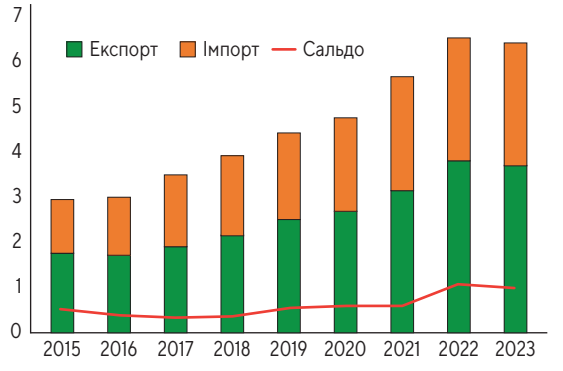

ЕКСПОРТ І ПІІ (права шк.) **КИТАЮ ДО В'ЄТНАМУ,** $ млрд

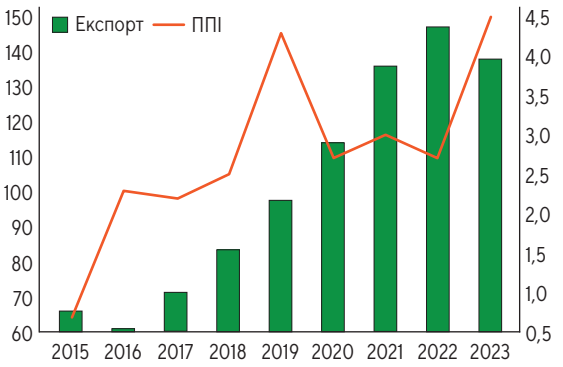

ЕКСПОРТ В'ЄТНАМУ ДО США, $ млрд

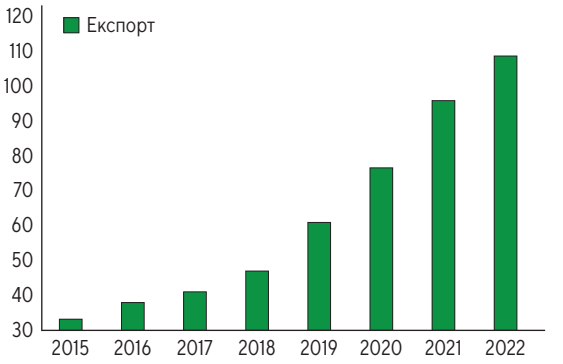

[9] Huld A. China-ASEAN Trade and Investment Relations. — China Briefing, *https://www.china-briefing.com/news/china-asean-trade-and-investment-relations/*.

[10] Зона вільної торгівлі між АСЕАН і Китаєм (ACFTA) була створена після підписання Рамкової угоди про всеосяжне економічне співробітництво між Китаєм і АСЕАН у листопаді 2002 р. Ця початкова угода заклала основу для більш тісних економічних і торговельних відносин між Китаєм і країнами АСЕАН, за якою послідувало підписання Угоди про торгівлю товарами в листопаді 2004 р., яка набула чинності в липні 2005 р. У січні 2007 р. було підписано Угоду про торгівлю послугами, яка набрала чинності у липні того ж року, а у серпні 2009 р. було підписано Угоду про інвестиції. — Huld A. China-ASEAN Trade and Investment Relations, *https://www.china-briefing.com/news/china-asean-trade-and-investment-relations/*.

[11] Китай і 10 країн АСЕАН є членами Регіонального всеосяжного економічного партнерства (Regional Comprehensive Economic Partnership — RCEP), найбільшої у світі угоди про вільну торгівлю. Серед розвинутих країн членами партнерства є: Австралія, Японія, Нова Зеландія та Республіка Корея.

[12] Can Southeast Asia handle Trump's tariffs? — ISPI, *https://www.ispionline.it/en/publication/can-southeast-asia-handle-trumps-tariffs-200793*.

цього договору є, по-перше, що це єдиний альянс до складу якого належать як США, так і Китай. По-друге — оголошення в рамках IPEF про Угоду про ланцюги поставок (Supply Chain Agreement[13]). Хоча поки не оприлюднені офіційні торговельні зобов'язання, однак серед партнерів є очікування стосовно посилення співпраці та моніторингу ланцюгів поставок, уникнення їх порушення, а з тим — мінімізації залежності від головного економічного гравця регіону — Китаю. Однак, це буде можливим лише якщо торговельна війна не розгортатиметься.

Однак, дедалі більшою стає вірогідність того, що США (які схильні до двосторонніх домовленостей) також вийдуть із цього альянсу. Цей вихід може призвести до ситуації, що повторює ту, яка рушила за попереднім виходом (також за Президента Трампа) з транстихоокеанського партнерства ТТП, коли відсутність США змусила країни АСЕАН посилити економічну співпрацю з Китаєм. Тобто, якщо IPEF «скоротиться», Китай ще більше розширить свій вплив у регіоні, у т. ч. через експансіоністську ініціативу «Один пояс, один шлях» (BRI)[14].

Однак, трансформації місця країни у регіоні стосуватимуться не лише США чи Китаю. Нагадаємо, важливою складовою міжнародної політики є розширення та зміцнення альянсів, складовою чого є боротьба за окремі впливові країни. І тут напевне проявлятимуться значні суперечності.

Так, Японія й Австралія історично зорієнтовані на США, однак, водночас є членами Регіонального всеосяжного економічного партнерства, найбільшої у світі угоди про вільну торгівлю, до якої належить і Китай, економічні відносини між якими (попри історичні конфлікти та протистояння) демонструють чітку тенденцію до покращення (нарощування обсягів експорту-імпорту та їх збалансування) (діаграма «*Торгівля Китаю з Японією*»).

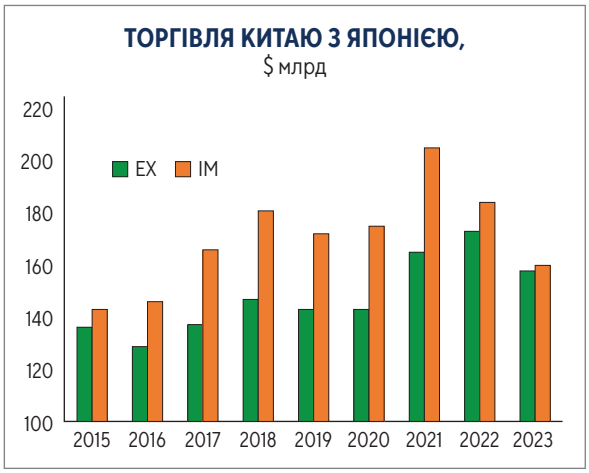

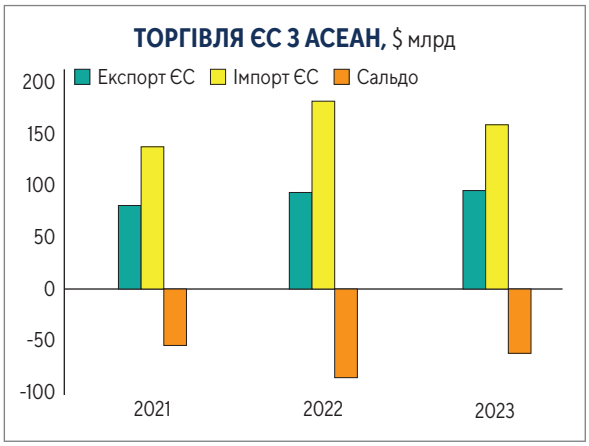

Як вказувалось, у розширенні контактів з Індо-Тихоокеанським регіоном, а також розширенні впливу на нього, зацікавлений Євросоюз. Особливістю торгівлі є послідовне розширення експорту ЄС до регіону та відносно стійкий рівень торговельного дефіциту (діаграма «*Торгівля ЄС з АСЕАН*»). При цьому[15]:

- ✓ АСЕАН є третім за величиною торговим партнером ЄС (після Китаю та США) з торгівлею товарами сумою близько €252,5 млрд у 2023 р.,
- ✓ ЄС є третім за величиною торговим партнером АСЕАН після Китаю та США, на його частку припадає 8% торгівлі АСЕАН,

[13] Угода про ланцюг поставок – перша угода IPEF, яка була укладена – була підписана всіма 14 партнерами IPEF у листопаді 2023 р. і набула чинності з лютого 2024 р. Ця Угода встановлює першу домовленість між кількома країнами для зміцнення стійкості та зв'язаності ланцюгів поставок за допомогою колективних та індивідуальних дій. – *https://www.ipef.gov.sg/supply-chain-agreement/*.

[14] Can Southeast Asia handle Trump's tariffs? – ISPI, *https://www.ispionline.it/en/publication/can-southeast-asia-handle-trumps-tariffs-200793*.

[15] Association of South East Asian Nations (ASEAN), *https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/association-south-east-asian-nations-asean_en*.

- ✓ ЄС є третім за величиною інвестором країн АСЕАН. У 2022 р. сукупні надходження ПІІ ЄС до АСЕАН €400 млрд. Більше того, інвестиції АСЕАН в Європі також прискорено зростають, і у 2021 р. вже досягли €196 млрд.

Збереження економічної динаміки потребує співпраці у регіоні, конфронтаційні ж альтернативи є вкрай небажаними. Оскільки сьогодні саме вказаний регіон є прискорювачем глобального економічного зростання, а розвинуті країни (включно із США та країнами ЄС) занурені та митні перегони матимуть природні обмеження для зростання, то послаблення динаміки Індо-Тихоокеанського регіону означатиме зменшення виробничих спроможностей як регіону, так і світу. А від такої перспективи й до глобальної рецесії недалеко.

Втім, існує ще один «подразнювач» спокою в Індо-Тихоокеанському регіоні. Йдеться про Тайвань. Попередня адміністрація США однозначно вказувала, що захищатиме Тайвань від вторгнення ззовні, якщо таке станеться. Нинішня ж адміністрація, схоже, не бажає «напружуватись» у тайванський проблематиці та декларує позицію, що США мають давню позицію щодо Тайваню, дотримуючись політики «стратегічної двозначності». І хоча США виступає проти будь-якої насильницької або примусової зміни статусу Тайваню, однак, зважаючи на розгортання подій у Європі, залишаються без відповіді питання, чи дадуть вони військову відповідь на напад на Тайвань чи віддаватимуть перевагу «миротворчій» місії[16].

Центральна та Південна Америка. Інший регіон, який знаходитиметься на перехресті торговельного протистояння між США та Китаєм, і у розвитку відносин з яким зацікавлений Євросоюз — це Південна Америка. Довгий час країни регіону знаходились під значним впливом США, що мало навіть інституційне обґрунтування. Так, згідно з доктриною Монро, прийнятій у 1823 р. Сполученими Штатами, європейським державам не дозволялося втручатися в справи Західної півкулі. Звичайно, нинішня ситуація суттєво різниться, і за увагу регіону конкурують всі глобальні гравці, насамперед Китай.

Останніми роками Китай активно позиціює себе як надійний і передбачуваний партнер для південноамериканських урядів і не приховує своїх намірів вкорінитись у регіоні. Своєю чергою, країни Південної Америки зіткнулися з важкими процесами, спрямованими на покращення внутрішньорегіональної торгівлі та посилення інфраструктури. Зрозуміло, у цьому напрямі країни повинні будуть знайти надійну партнерську підтримку, щоб протистояти агресивним (втім, різної природи) стратегіям США та Китаю. Є підстави очікувати, що ЄС може зайняти таку нішу насамперед в економічній співпраці з країнами Південної Америки, хоча конкурувати з Китаєм у регіоні європейцям буде важко.

Втім, «допомогти» європейським країнам можуть заявлені наміри США, особливо після оголошення необхідності відновлення контролю США над Панамським каналом. Більшість південноамериканських країн побачили в такому намірі продовження політичного підходу, який спирається на примусову дипломатію для досягнення цілей США[17], від якої лише зовсім нещодавно звільнились висхідні країни Америки. У такому контексті для ЄС з'являється стратегічна можливість посилити свою роль як стабілізаційної сили та надійного партнера, змінивши тим самим геополітичні розклади.

Стосовно ж китайського фактора в економічному розвитку країн Південної Америки, то він достатньо «прозорий», що демонструється напрямами та обсягами торгівлі. Так, якщо ще у середині 2010-х рр. обсяги експорту як Бразилії, так і Чилі до США та Китаю відрізнялись незначним чином, то вже з початку 2020-х рр. обсяги експорту (для конкретизації) Бразилії та Чилі до США залишались на достатньо сталому рівні, а обсяги експорту вказаних країн до Китаю швидко зростали (діаграма «*Експорт країн до США та Китаю*»). Такий перерозподіл

[16] Hunnicutt T. Trump declines to answer question about China and Taiwan. — Reuters, *https://www.reuters.com/world/trump-declines-answer-question-about-china-taiwan-2025-02-26/*.

[17] Підхід Трампа до Латинської Америки формується трьома всеосяжними пріоритетами: обмеження міграції шляхом посилення прикордонної політики та масових депортацій, посилення боротьби з незаконним обігом наркотиків та стримування зростаючого впливу Китаю в регіоні. Очікується, що для досягнення цих цілей політика Трампа надаватиме пріоритет короткостроковим примусовим заходам, а не довгостроковим партнерствам. — Piras R. Another Transatlanticism Is Possible: Europe's Moment in Latin America amid Trump's Return, *https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c05/another-transatlanticism-possible*.

експортних потоків означає, що важливість США (куди спрямовуються товари країн Південної Америки) зменшується — у 2023 р. частка експорту Бразилії до США складала близько 10% загального експорту країни, Аргентини — менше, ніж 8%, Чилі — близько 14%. Так само стрімко у посткоронавірусний період зростали обсяги імпорту країн регіону з Китаю, особливо до найбільших економік — Бразилії та Мексики (діаграма «*Імпорт країн із США та Китаю*»).

Наслідком збігу переорієнтації торговельних потоків стало:

- ✓ активне розширення торговельних зв'язків із випереджаючим нарощуванням експорту Китаю. І якщо ще на початку 1990-х рр. Південна Америка мала позитивне торговельне сальдо в торгівлі з Китаєм, то сьогодні вже відзначаються високі дефіцити;
- ✓ помітне витіснення США з позицій головного торговельного партнера. Якщо ще наприкінці 1990-х рр. у структурі торгівлі домінували ринки США, то сьогодні лідерство Китаю безсумнівне (діаграми вище «*Експорт/Імпорт країн...*»);
- ✓ посилення присутності китайських інвесторів у найважливіших секторах економіки, насамперед у добувній та енергетичній галузях.

Особливе місце у китайській експансії посідає Мексика (та її важливість посилюватиметься з розширенням тарифної війни), яка має не лише швидку «товарну» значимість. Результати й наслідки проявляться радше у довгостроковому аспекті та не лише через поступове витіснення американських компаній китайськими. Китайський бізнес (часто підтримуваний державою) починає дедалі більше впливати на інвестиційну складову. Упродовж двох останніх десятиліть мексиканський та американський бізнес активно використовували переваги в рамках зони вільної торгівлі НАФТА. Однак, продовження торговельної та інвестиційної експансії Китаю означає посилення протистоянь як у торговельній, так і в інвестиційній сферах, в яких (протистояннях) саме китайські корпорації все частіше виходять переможцями.

Парадоксальність ситуації полягає у тому, що сьогодні торговельні потоки стають дедалі «завуальованішими». Так, у 2023 р. Мексика «витіснила» Китай як провідного торгового партнера США[18], причому переважно це відбувається завдяки проникненню китайського капіталу у виробничі мережі Мексики, умови торгівлі яких із США захищені угодою USMCA.

Таким чином тарифний захист США може сформувати «природні» умови для поширення поглинання національного (країн Південної Америки) бізнесу китайськими компаніями. Які, крім можливості використання місцевих ресурсів і робочої сили отримуватимуть доступ до ринків США вже з країн регіону. А вкрай жорстка тарифна політика США до країн регіону є сумнівною. Тим самим, торговельне сальдо США зазнаватиме тиску від китайських компаній, проте не безпосередньо із Китаю, а зі сторони країн Південної Америки.

Проте тиск на китайську експансію у регіоні, вірогідно, посилюватиметься не лише зі сторони США. Якщо торговельний надлишок торгівлі Китаю з країнами регіону зростатиме, більш успішні та «сміливіші» країни (Бразилія, Чилі) почнуть вводити власні тарифи та інші протекціоністські заходи[19], що вже ускладнюватиме присутність китайських інвесторів у регіоні.

Іншим напрямом використання торговельних та митних заходів та інструментів у якості (результативного) не економічного, а політичного примусу, є приклад Колумбії. Президент США серед перших виконавчих указів виокремив міграційний напрям — запровадження 25% мита на товари з Колумбії, якщо країна не впорається з неконтрольованою еміграцією до США (втім, невдовзі скасував, після досягнення швидкої угоди про повернення депортованих мігрантів).

Однак, для багатьох країн Центральної та Південної Америки, саме міграційний фактор відіграватиме головну роль у формуванні та оновленні політичних та економічних зв'язків країн регіону з найбільш впливовими гравцями.

Для країн Південної Америки (ще більшою мірою країн Карибського басейну)

[18] У 2023 р. імпорт США товарів з Мексики склав $480 млрд (16% загального імпорту), з Китаю – $446 млрд (15%).

[19] Harrell P. How to Stop a Trade War. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/how-stop-trade-war/*.

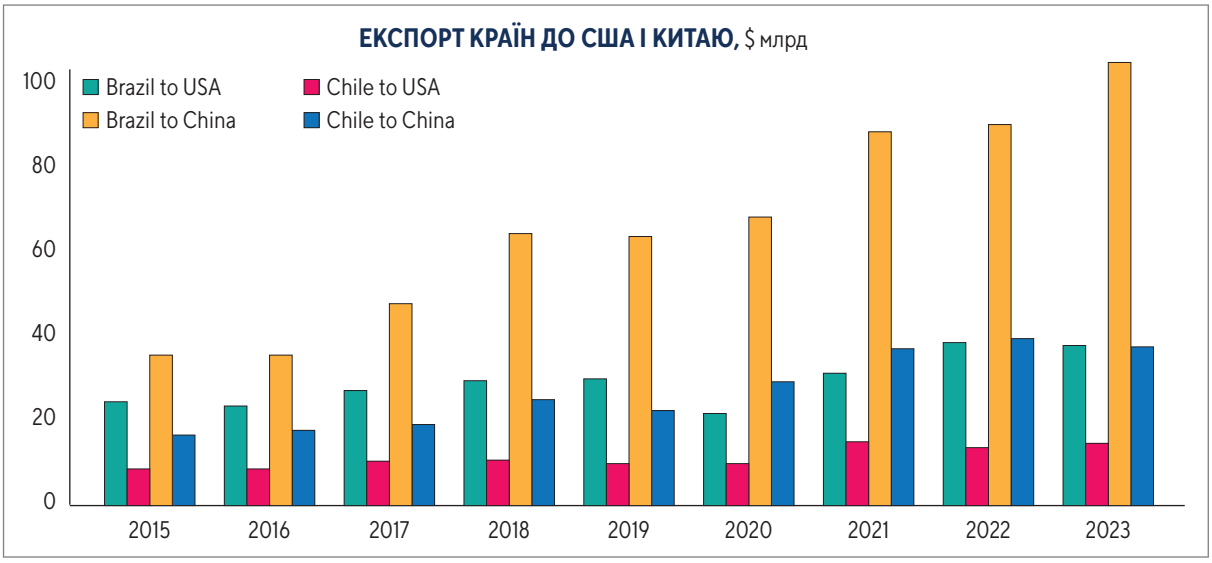

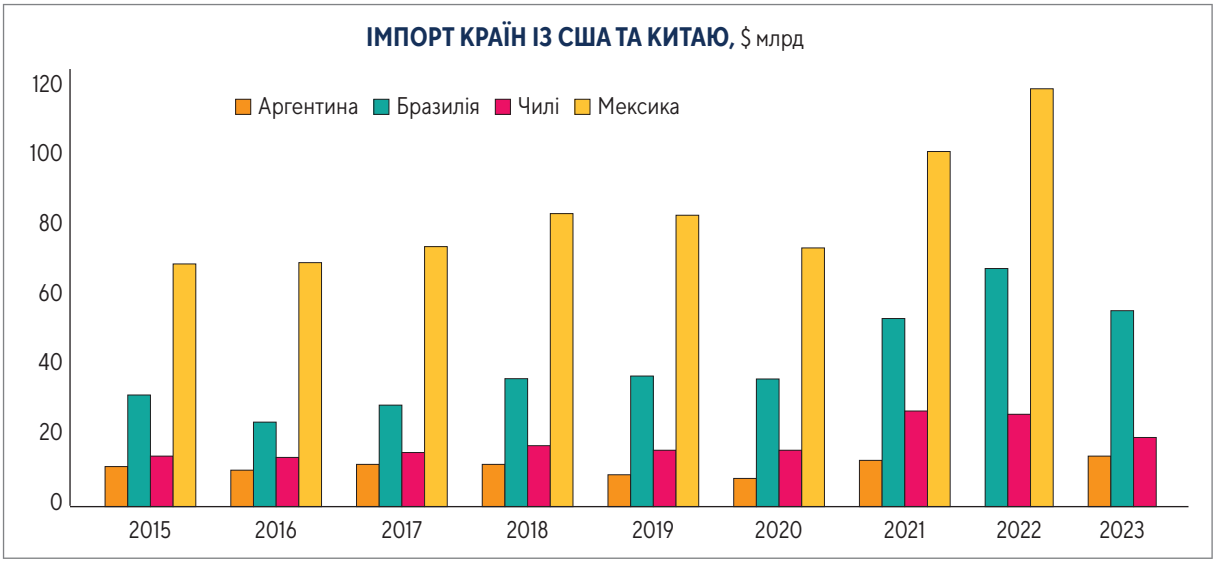

«швидким» безпосереднім наслідком (посилення жорсткості міграційної політики) стане зменшення грошових переказів мігрантів, які легально чи нелегально працюють у США, своїм родинам, що є важливою складовою ресурсів домогосподарств регіону, особливо в Центральній Америці та Карибському басейні. А повернення зі США навіть відносно невеликої маси працівників, напевне погіршить ситуацію на ринках праці Південної Америки та Карибського басейну (особливо в останньому), оскільки третина працюючих зайнята на тимчасових роботах.

Тобто відбуватиметься «перенесення» міграційних ускладнень із США до країн Центральної та Південної Америки, що, звичайно, викличе чергову хвилю розчарувань у регіоні.

Більше того, в довгостроковій перспективі посилення тиску на проблеми регіону можуть призвести до посилення негативних зворотних тисків, включаючи об'єднання країн проти Сполучених Штатів, а також до можливості того, що Китай (попри перестороги) стане більш привабливим партнером.

Зазначимо, як і стосовно Індо-Тихоокеанського регіону, ще один альянс може оновити свою геополітичну та геоекономічну ролі. Йдеться про МЕРКОСУР. При цьому активізатором, а з тим й отримувачем, також може стати Євросоюз.

Нагадаємо, протягом 1990-х і початку 2000-х рр. МЕРКОСУР досяг значного прогресу в зниженні тарифів і сприянні економічній інтеграції серед своїх членів. Однак, надіям на інтеграцію регіону заважала низька внутрішньоблокова торгівля, складні та іноді суперечливі правила між членами, слабке виконання рішень та угод блоку, погане транспортне сполучення між країнами-членами та обмежений прогрес у сфері послуг

та інвестицій. Політизація та ідеологічні зміни лідерів держав-членів також вплинули на згуртованість та ефективність організації[20].

За цей час величезне зростання китайської торгівлі та інвестицій у Латинську Америку допомогло Китаю легко витіснити ЄС як другого за величиною торгового партнера регіону та найбільшого торговельного партнера МЕРКОСУР. Проте торгівля між ЄС і МЕРКОСУР практично збалансована (таблиця «*Торгівля товарами між ЄС і МЕРКОСУР*»).

ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ МІЖ ЄС І МЕРКОСУР,
€ млрд

	Експорт ЄС до МЕРКОСУР	Імпорт ЄС з МЕРКОСУР
2021	44,5	43,5
2022	55,6	63,0
2023	55,7	53,8

У 2022 р. найбільші обсяги експорту МЕРКОСУР спрямовувались до Китаю ($101 млрд) і США ($48 млрд), у Європі — до Нідерландів ($16 млрд). Однак, нагадаємо, європейські країни активно використовують нідерландські порти для імпортних поставок з Азії та Південної Америки, що й відображається у платіжних балансах (тобто кінцеві поставки експорту вірогідно не до Нідерландів). Того ж року МЕРКОСУР найбільше імпортував із Китаю ($87 млрд) та США ($64 млрд), а серед європейських країн найбільший експортер до МЕРКОСУР — Німеччина ($17 млрд).

Крім того:

- ✓ Експорт послуг ЄС до МЕРКОСУР склав €28 млрд, МЕРКОСУР до ЄС €12 млрд,
- ✓ Обсяг накопичених інвестицій ЄС до МЕРКОСУР зріс із €130 млрд у 2000 р. до €385 млрд у 2022 р.

Подальший розвиток економічних відносин між ЄС і МЕРКОСУР пов'язується з новою угодою, переговори про яку тягнулися десятиліття. Нарешті 6 грудня 2024 р. ЄС досяг політичної угоди з чотирма членами-засновниками МЕРКОСУР (Аргентина, Бразилія, Парагвай та Уругвай) щодо новаторської політичної угоди про партнерство між ЄС та МЕРКОСУР[21]. Новаторська мета полягала в тому, щоб створити всеосяжну угоду про вільну торгівлю, яка б охоплювала не лише товари та послуги, а й інвестиції, державні закупівлі та права інтелектуальної власності.

Більше того, оскільки країни МЕРКОСУР, насамперед Аргентина та Бразилія, є великими виробниками критичних сировинних матеріалів, угода може допомогти ЄС забезпечити ефективний, надійний та сталий потік сировини, яка має вирішальне значення для стратегічної автономії ЄС[22]. У сучасному контексті України, важливим може бути подальший аналіз торговельних та інвестиційних партнерств між різними країнами у частині критично важливих сировинних ресурсів.

На противагу примусовому підходу США, ЄС, як вказувалось, позиціює себе як надійний та конструктивний партнер для Латинської Америки, що зможуть підтвердити чи оскаржити процеси із введення у дію угоди ЄС-МЕРКОСУР, насамперед при затвердженні у парламентах європейських країн. Деякі з держав-членів (включаючи Францію та Італію), висловили занепокоєння стосовно потенційного впливу на європейських фермерів. Тому просування процесу ратифікації має вирішальне значення для забезпечення того, щоб ЄС відігравав центральну роль у формуванні сталої торговельної політики та посиленні своєї прихильності до багатостороннього економічного управління[23].

Поза сумнівом, Угода про вільну торгівлю між двома блоками (імплементація якої, є підстави очікувати, прискориться з-за митних

[20] Polga-Hecimovich J. Implications of an EU-Mercosur trade deal. — GIS, *https://www.gisreportsonline.com/r/implications-eu-mercosur-deal/.*

[21] Сучасні торговельні відносини між ЄС і МЕРКОСУР базуються на міжрегіональній Рамковій угоді про співробітництво, яка набула чинності з 1999 р. — EU trade relations with Mercosur. Facts, figures and latest developments, *https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercosur_en.*

[22] EU-Latin America: Enhancing cooperation on critical raw materials, *https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767163/EPRS_BRI(2024)767163_EN.pdf.*

[23] Piras R. Another Transatlanticism Is Possible: Europe's Moment in Latin America amid Trump's Return. — Istituto Affari Internazionali, *https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c05/another-transatlanticism-possible.*

погроз адміністрації США) вплине на глобальну конкуренцію та конкуренцію між великими економіками. Угода збільшить експорт ЄС до Південної Америки, потенційно витісняючи деякі китайські товари, водночас дозволяючи європейським компаніям отримати переваги над китайськими фірмами в таких секторах, як виробництво, технології та послуги. Це, своєю чергою, може підірвати здатність Китаю використовувати економічні зв'язки для політичного впливу в регіоні[24], водночас посилюючи позиції ЄС.

Сигнали-попереджувачі. Звичайно, це зможе активізуватись в умовах, якщо світова економіка все ж розвиватиметься мирними шляхами. Поки запроваджувані заходи США в рамках ідеології — «Америка понад усе» — не мають незворотних результатів (свідченням чого може слугувати відтермінування, скасування, повторне запровадження окремих із них). Однак вже чітко проявляються сигнали, які (і є підстави стверджувати) характеризують напрями кардинальних інституційних змін у міжнародних відносинах, які визначатимуть новий економічний порядок, трансформуючи систему цінностей, на яких будувалась вільна економіка та західна демократія.

Звернемо увагу на деякі з таких сигналів:

- ✓ суттєве (майже до повної відсутності впливу) послаблення світових інститутів та нівелювання усталених «правил гри», домінування економічних інтересів окремих країн над демократичними та гуманітарними цінностями;
- ✓ поширення тарифів, субсидій і санкцій з метою отримання односторонніх вигод і девальвації «міжнародного порядку, заснованого на правилах»;
- ✓ зміна практичної ділової етики — не слідування правилам, а нехтування ними, не взаємовигідні домовленості, а підпорядкування з позиції сили, примусу чи тиску застосування сили/примусу;
- ✓ фрагментація не лише економічних відносин і зв'язків, а й правил взаємодії країн у політичній, дипломатичній, безпековій сферах, формування множинних фрагментизованих «правил гри»;
- ✓ легка відмова від союзників, навіть тих, політична та ідеологічна єдність з якими була підтверджена та доведена історією; множення ситуативних альянсів чи коаліцій, які також матимуть лише тимчасовий і необов'язковий характер;
- ✓ загострення територіальних претензій під безпековими гаслами, однак, у першу чергу, для заволодіння стратегічними ресурсами;
- ✓ використання різних форм політичного, дипломатичного та психологічного тиску для отримання вигідних умов доступу до ресурсів, логістичних та інфраструктурних мереж;
- ✓ руйнація усталених логістичних і виробничих ланцюгів постачання, відсікання від них нелояльних країн і бізнесів; побудова нових ситуативних логістичних маршрутів через менш технологічні країни та країни з дешевою робочою силою;
- ✓ запровадження жорсткої міграційної політики, посилення селективності залучення в економіки імміграційної робочої сили;
- ✓ загострення регіональних проблемних сфер, особливо у частині трудових ресурсів та зайнятості;
- ✓ посилення продовольчих та енергетичних ризиків, які провокуватимуть інфляційні шоки;
- ✓ використання інструментів економічного примусу, економічних залежностей як зброї та зовнішньоторговельних залежностей для політичного й дипломатичного підпорядкування;
- ✓ фактичне скасування цілей і політики «зеленого переходу», домінування отримання фінансових вигод супроводжуване ігноруванням кліматичних ризиків і втрат та ін.

Вказані сигнали з кожним днем набувають більш усталеного характеру, яким дедалі важче протидіяти, навіть розвинутим країнам. При цьому, чим швидше вони поширюватимуться та застосовуватимуться, тим вищими ставатимуть ризики їх перетворення на «нову нормальність» та критичнішими — їх наслідки.

Для України ж — ситуація з визначенням і формуванням власного місця у новому економічному (та й політичному) порядку набагато складніша.

[24] Polga-Hecimovich J. Implications of an EU-Mercosur trade deal. – GIS, *https://www.gisreportsonline.com/r/implications-eu-mercosur-deal/*.

IV. Місце України у новому економічному порядку

Хоча формування нового економічного порядку розпочалося не сьогодні, однак 2025 р., вірогідно, стане вирішальним у визначені того, в якому напрямі розвиватиметься людство загалом і Україна зокрема.

Україна упродовж років, відбиваючи російську агресію, продовжує проєвропейські реформи, поглиблює співробітництво з Вашингтоном і Брюсселем на різних напрямах, тривалий час тримає оборону східного флангу ЄС. Сьогодні, як і вже упродовж трьох років, від стійкості України залежить майбутнє Європи. Звичайно, українці сподівались, що це заслуговує поваги та підтримки демократичних країн світу.

На четвертому році боротьби за свободу і незалежність Україна зіштовхнулась з неочікувано радикальною зміною геополітичної та геоекономічної позиції США, яка (зміна) спричинила тривоги стосовно подальшого устрою світового економічного порядку, а також шляхів розвитку країни. Нинішні зміни адміністрації США у питаннях глобальної політики, а також підходах до управління економічними процесами та міжнародними політичними та економічними відносинами (шляхом швидких односторонніх рішень) формують виклики та ризики для окремих країн і світової цивілізації в цілому, які зможуть мати негативний вплив на перспективи сталого збалансованого розвитку.

Поки ж[1] ми не стверджуємо, що керівництво США зайняло ворожу для України позицію підтримки агресора. Однак, останні події, хоча й містять низку позитивних сигналів для України стосовно мирного облаштування Європи, все ж радше повертають нас до геополітики в стилі XIX ст., коли великі держави диктували умови слабшим державам. Свідченням чого є те, що США вимагають, щоб Україна визнала територіальні втрати та залишилася поза західними військовими альянсами. Критичність такої позиції стосується не лише України — якщо це станеться, то це означатиме легітимізацію застосування військової сили для отримання просторових (економічних, географічних, політичних) вигод[2].

Водночас Україна (навіть за погіршення відносин зі США) все ж розраховує на підтримку Євросоюзу, Великої Британії, Канади, Японії, Австралії та ін. демократичних країн, які (як не прикро звучить) також можуть зазнавати утиску від США, у т. ч. у питаннях надання допомоги Україні. Далі ми уточнимо наше розуміння місця України у нинішніх суперечливих політичних процесах, які визначають (часто всупереч економічним чинникам) новий економічний порядок світу, концентруючи увагу на європейській спроможності залишатись глобальним інституційним і гуманітарним центром.

Україна у «прозрінні» Європи. Характерною рисою нинішнього етапу співробітництва Україна-ЄС є те, що об'єднана Європа демонструє послідовну та незмінну політико-дипломатичну солідарність із Києвом, здійснює військово-технічну, фінансово-економічну, гуманітарну підтримку нашої країни. Своєю чергою, Україна також відіграла важливу роль у консолідації Європи на початковому етапі широкомасштабного вторгнення росії.

Останніми роками Європейський союз піддавався політичним (євроскептицизм), економічним (фінансові та боргові кризи), соціальним (імміграційні шоки) випробуванням. Подібним чином відбувалася недооцінка ризиків енергетичної та сировинної залежності від автократичного російського режиму, надмірно оптимістичним було покладання на безпекову парасольку США. Крім того, існувала «впевненість», сформована міжнародними фінансовими інститутами, яка полягала у тому, що країни, які активно торгують, мало схильні до військового протистояння. Оскільки Євросоюз декларував підтримку України та вів широку торгівлю з росією, то вважалось, що росія не

[1] Нагадаємо, ця публікація була завершена наприкінці березня 2025 р. Тому події та процеси, які відбувалися далі, тут не можуть бути враховані.

[2] Toft M. Would a Peace Deal in Ukraine Last? The Return of Spheres of Influence. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/united-states/return-spheres-influence/.*

наважиться на агресію. Тому неготовність Європейського Союзу до російської агресії лише ще більше провокувала керівництво росії перевірити дієвість європейських цінностей.

Війна в Україні відіграла вагому роль у попередженні держав стосовно того, що у сучасному світі зовсім не виключена агресія авторитарного режиму проти однієї демократичної країни (а можливо і системи демократії загалом), тому й засоби для стримування загарбницьких дій мають зміцнюватися, так само як повинні зміцнюватися можливості надання допомоги, а також скоординованість партнерських країн і світової спільноти загалом у протидії агресії.

Для європейських країн та європейських інститутів російська агресія виявилася «досконалим штормом», завдяки якому європейське співтовариство, надаючи величезну допомогу Україні, зрозуміло необхідність оновлень у світовій і європейській системах безпеки, міжнародному поділі праці, глобальних енергетичних поставках і ланцюгах доданої вартості задля мирного майбутнього людства.

Поряд із цим, сформувалось враження, що події в Україні, по суті, прискорили стратегічне затвердження двох цивілізаційних угрупувань — демократичного й автократичного, а також способів співіснування двох вказаних світів, у т. ч. вибором стратегічного партнера, цінностей, допустимим рівнем компромісів між проголошуваними цінностями та економічними вигодами. І здавалось, демократичні цінності стануть важливим фактором розвитку для України як європейської країни. Однак, виявилося, що система західної демократії також трансформувалась, причому випереджаючими темпами та й ще в неочікуваному напрямі. І ледь не першою під такі жорсткі зміни потрапила Україна.

Зміщення інтересів США. Як вказувалось, нова адміністрація США з самого початку своєї діяльності ясно дала зрозуміти, що гасло «Америка — понад усе» — не тільки гасло, а радше дороговказ для міжнародного позиціювання, який (дороговказ) насамперед має не ціннісний характер, а «голий» бізнес-інтерес навіть за рахунок прав і свобод, на яких будувались США.

Якщо новообраний Президент США упродовж першого місяця своєї діяльності декларував суперечливе ставлення до російсько-української війни, то ситуація різко змінилась 1 березня — наступного дня після шокуючої публічної суперечки в Овальному кабінеті між Президентами США та України, яка (суперечка, до речі, спровокована віцепрезидентом США) могла взагалі поставити під сумнів підтримку України з боку США, що формувало б критичні виклики та ризики для України.

Критичність полягає у тому, що зокрема[3]:

- ✓ американська зброя та боєприпаси, навіть якщо вони виготовлені за кордоном у країнах-партнерах, можуть потребувати схвалення США для відправки до України;
- ✓ заборона США на постачання зброї Україні може поєднуватись з одночасною зупинкою дозволу на удари через кордон, за допомогою далекобійних систем американського виробництва;
- ✓ «рекомендації» адміністрації США урядам інших країн слідуванню позиції США у безпековій та інформаційній допомозі Україні;
- ✓ особливо болючим виявиться закінчення поставок ракет для систем протиповітряної оборони Patriot, втрата використання яких може мати смертельні наслідки для цивільного населення.

Водночас після суперечки у Вашингтоні, угода між Україною та США про спільну розробку природних ресурсів України, яка вважається важливою для мирних зусиль, залишилася непідписаною, хоча обидві сторони запевняють у досягненні узгоджених рішень.

Загалом, слід звернути увагу, що відмова від допомоги Україні та непідписання договору з Україною про рідкісноземельні

[3] O'Grady S. Ukraine reels after Oval Office fracas, fears what's next. – The Washington Post, *https://www.washingtonpost.com/world/2025/03/01/ukraine-trump-zelensky-reaction/*.

матеріали може відновити (внаслідок неймовірної схожості розгортання подій) майже забутий «синдром Афганістану» (врізка «*Повторення Афганістану?*»[4]). Повторення небажаних подій — невдалий проєкт по корисних копалинах і втрата важливого союзника у регіоні (якщо США відмовляться від підтримки України) — можуть мати критичний вплив на довіру до чинного Президента США[5].

ПОВТОРЕННЯ АФГАНІСТАНУ?

У 2017 р. відбулась важлива зустріч Президента США (яким тоді був Д. Трамп) та Президента Афганістану, на якій сторони підтримали розробку компаніями зі Сполучених Штатів щодо запасів рідкісноземельних мінералів в Афганістані, попри серйозні перешкоди для промислового видобутку корисних копалин у країні.

На той час США вже понад 16 років виконували військову місію в країні, тому й виник задум компенсувати млрд доларів, які щороку витрачаються на підтримку уряду в Кабулі. І видобуток корисних копалин розглядався як доречний спосіб досягти цього[6]. Очікувалось, що спільна діяльність надасть США доступ до критично важливих матеріалів, водночас розвиваючи економіку Афганістану, таким чином покриваючи частину витрат на допомогу США.

Геологічна служба США оцінювала потенційну вартість корисних копалин Афганістану, включаючи золото та дорогоцінне каміння, а також таких речовин, як літій і рідкісноземельні елементи, в $1 трлн.

Серед перешкод, крім дороговизни проєкту, визнавалось те, що значна частина економічних запасів рідкісноземельних елементів в Афганістані розташована в провінції, яка в основному знаходилася під контролем талібів.

Зрештою, наміри не увійшли до практичної площини, а у 2021 р. (вже за Президента Байдена) США змушені були терміново вивести війська з Афганістану, що водночас завдало значної репутаційної шкоди самим Сполученим Штатам.

Щобільше, суперечка між двома Президентами зумовила ширші та глибші питання партнерства не лише стосовно України, але й інших партнерів і союзників[7]:

- ✓ чи готові Сполучені Штати стратегічно підтримувати Україну (та інші країни, зокрема Тайвань, які зазнають неспровокованої агресії) у військовому плані у найближчому майбутньому?
- ✓ чи готові США припинити безпекові та економічні суперечки з Європою?
- ✓ чи збираються США переглянути свою відповідальність за європейську безпеку (в рамках НАТО чи поза ними), включаючи Україну?
- ✓ чи готові США дати Україні певне уявлення про те, як виглядатиме післявоєнна архітектура безпеки (щоб українці не відчували, що їх залишать наодинці з підступним і агресивним ворогом)?

Для України проблемна сфера партнерства із США має і власний «вимір»[8]:

- ✓ чи повинна Україна погодитися на припинення війни незалежно від умов, на які вона не може вплинути; якщо може вплинути, то за допомогою яких важелів чи інструментів?
- ✓ чи може Україна розраховувати на безпекові довгострокові зобов'язання партнерських країн, чи повинна бути готовою до небажаних «компромісів» з їхнього боку?
- ✓ чи зможе Україна вижити, якщо США з тих чи інших причин відмовляться від підтримки[9]?

[4] Trump, Ghani agree U. S. can help develop Afghanistan's rare earth minerals. — Argus Media, *https://www.reuters.com/article/us-usa-afghanistan-minerals/trump-ghani-agree-us-can-help-develop-afghanistans-rare-earth-minerals-idUSKCN1BX06G/.*

[5] O'Grady S. Ukraine reels after Oval Office fracas, fears what's next. — The Washington Post, *https://www.washingtonpost.com/world/2025/03/01/ukraine-trump-zelensky-reaction/.*

[6] Trump, Ghani agree U. S. can help develop Afghanistan's rare earth minerals. — Reuters, *https://www.reuters.com/article/us-usa-afghanistan-minerals/trump-ghani-agree-us-can-help-develop-afghanistans-rare-earth-minerals-idUSKCN1BX06G/.*

[7] Ciaramella E., et al. The Uncertainty Surrounding Russia's War in Ukraine, Three Years In. — Carnegie Endowment for International Peace, *https://carnegieendowment.org/emissary/2025/02/russia-ukraine-war-us-support-peace-deal/.*

[8] Zagorodnyuk A. Ukraine Without America. — Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-without-america/.*

[9] Zagorodnyuk A. Ukraine Without America. — Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-without-america/.*

Поряд із цим, за свідченням міжнародних експертів[10], перемога України (або принаймні мир на справедливих умовах) буде вигідною та корисною для Сполучених Штатів як у військовому, так і політичному сенсах:

- ✓ українські збройні сили матимуть найбільшу чисельність у Європі, причому це буде армія, яка практично продемонструвала свою боєздатність і поступово зможе замінити військовий контингент США в Євросоюзі;
- ✓ ЗСУ будуть сильним і надійним союзником Сполучених Штатів в інших частинах світу, включаючи Індо-Тихоокеанський регіон (маючи досвід ведення морських баталій);
- ✓ ЗСУ вже стали піонерами передових технологічних розробок, особливо у війні безпілотників і застосуванні штучного інтелекту для ведення бойових дій;
- ✓ практичний досвід ведення бойових дій, а також зразки модифікованої зброї стануть доступними як США, так і Європі, а з тим — допоможе Європі відновити та оновити (з урахуванням практичного досвіду ЗСУ) свою оборонно-промислову базу.

Поки ми не знаємо відповіді на ці та інші пов'язані питання. Зрештою, питання підтримки США України в контексті геополітики чи геоекономіки значно ширше та глибше (зрештою, це стосується долі цивілізації), ніж надання зброї Україні (хоча для нас, українців, це питання виживання, тобто нічого важливішого бути не може). Принциповим є питання про те, чи зможуть надалі США відігравати роль лідера демократичного світу, а також глобального економічного лідера, що слугуватиме основою економічного порядку, базованого на ліберальних принципах.

Окремі сигнали стосовно вказаних питань можуть натякати на реакцію світової економічної спільноти та не є оптимістичними для США. Так, перші два місяці діяльності нової адміністрації США ознаменувалися тим, що ціни на золото (завжди як альтернатива супроводжує курс долара) встигли підвищитися до історичного максимуму, перевищивши у лютому $2950 за унцію, а ф'ючерси на золото в США зросли з початку року на 12%.

Ще більш вражаючою була реакція валютних і фінансових ринків на скандальні події в останній день лютого 2025 р., які розгорнулись в Овальному кабінеті. Під час зустрічі Президентів України та США неочікувано виникла гостра публічна перепалка, зумовлена жорстким тиском очільників США на Президента України, яка зрештою вилилася у необґрунтовані звинувачення України у її небажанні миру з росією. Як наслідок, Президент України змушений був поспішно залишити Білий дім, а угоду про корисні копалини (яка мала стати символом партнерської міцності), як вказано, відклали «до кращих часів».

Вже з наступного тижня спостерігались помітні втрати фінансових ринків США — долар подешевшав відносно валют головних конкурентів — євро та юаня, також впали значення фондових індексів (діаграма «*Валютні та фінансові індикатори*»).

Що мало не лише «миттєвий» ефект, а автоматично продовжувало позначатися на баченні інвесторами перспектив американської економіки — посилились побоювання сповзання до рецесії, а також відбулося помітне зниження темпів очікуваного зростання у 2025 р. Прогнози з'явилися на тлі різкого падіння індексу S&P 500, який у середині березня впав до найнижчого рівня з вересня минулого року[11]. Не менш драматичним було падіння інших найвагоміших індексів — Доу-Джонса і Насдак. Вказане падіння, крім фінансових втрат, може похитнути віру інвесторів у американські активи та погіршити довіру, яка формувалася протягом багатьох років, до ринків та установ США. А це вже виклик глобальній фінансовій стійкості.

[10] Wright T. The Right U.S. Strategy for Russia-Ukraine Negotiations. — Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/russia/ukraine-war-strategy-negotiations-thomas-wright.*

[11] Sherman N. Is the US really heading into a recession? — BBC, *https://www.bbc.com/news/articles/cgr21jjwg4wo.*

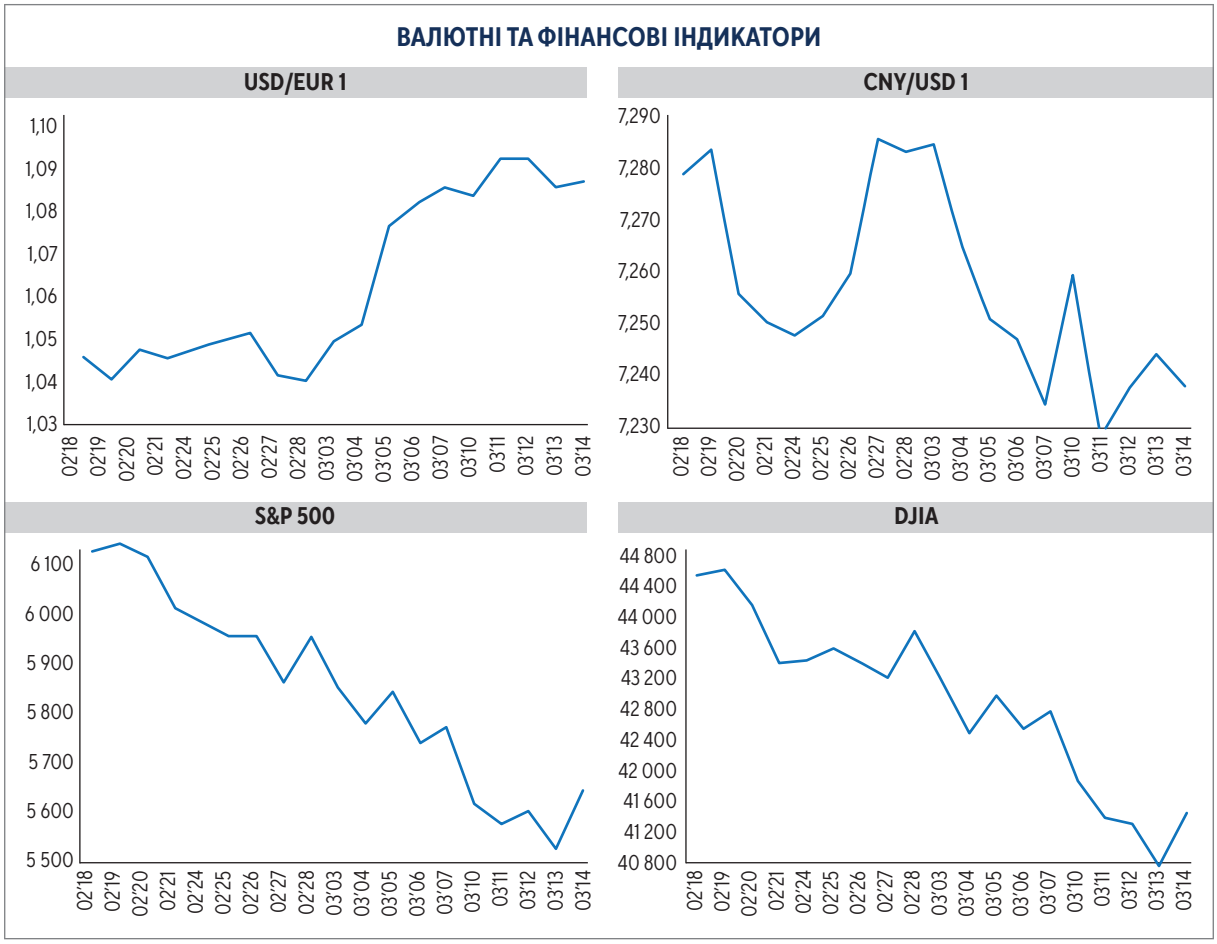

Погіршення фінансових індикаторів посилило негативні оцінки домогосподарств і бізнесу у США (діаграма «*Індекс споживчих настроїв і зведений індекс ділової активності*»). Так, вже у лютому 2025 р. зведений індекс ділової активності S&P Global лише незначним чином перевищував 51.6, що стало найнижчим індикатором активності в приватному секторі США з квітня 2024 р. А споживчі настрої впали до найнижчого рівня з травня 2023 р.

Більше того, з початку березня в американській економіці стрімко поширювалася стурбованість стосовно економічних перспектив. Одним з інструментів оцінки є індекс невизначеності економічної політики (Economic Policy Uncertainty index), який відстежує публічні та економічні суперечності. Нинішнє значне зростання вказаного індексу лише посилює ризики та суперечності перспектив розвитку економіки країни (діаграма «*Індекс економічної невизначеності США*»).

На тлі таких негативних проявів, цілком виправданим виглядає погіршення міжнародними фінансовими інститутами прогнозу зростання ВВП США у 2025 р. — більшість із них знизили прогнозний показник до 2%. Ще песимістичнішими є оцінки глобальних банків — Goldman Sachs і Morgan Stanley прогнозують зростання лише на рівні 1,7% і 1,5% відповідно[12].

Головними чинниками таких занепокоєнь експертами визначаються суперечливості намірів і реальних результатів дій адміністрації США, а з тим — побоювання інвесторів подальшої ескалації торговельної війни та агресивних намірів відносно найближчих політичних та економічних партнерів.

Відновлення лідерства Європи та важливість України в цьому. Сьогодні, зважаючи на формування нового світового порядку, Європі, щоб залишитись серед головних світових лідерів, потрібно багато чого починати спочатку. І, як може здатись неочікуваним, багато діяти разом з Україною, покладаючись на Україну, а у ряді випадків навіть «підлаштовуючись» під набуті українцями знання та вміння (насамперед, у військовій сфері).

Для України особливо тривожною є ситуація навколо переговорів про припинення війни між Україною та росією, гарантуванні безпеки України[13], передачі Європі провідної відповідальності за власну оборону. Слід констатувати, що, схоже, сьогодні Україна може розраховувати переважно на Європу, яка також, як вказано, може залишатися без підтримки США.

Це зумовлює потребу «синхронного» суттєвого прискорення вітчизняної економіки та зміцнення сектору безпеки (див. також далі). Об'єднання таких цілей лежить у площині оборонної та військової промисловості, орієнтованої на виробництво в Україні якнайширшого спектра озброєнь, з якими, з одного боку, цілком можна захистити країну та зміцнити позиції східного форпосту Євросоюзу, з іншого — зайняти гідні експортні ніші в одній з економічно найвигідніших сфер.

Для демократичної Європи найсуттєвіші виклики та впливи від обрання нового керівництва США пов'язані саме зі складнощами формування єдиної європейської системи колективної безпеки. Це може мати рішення у створенні дієвого оборонного альянсу європейських країн, з Україною включно, що дозволить хоча б частково нейтралізувати ризики, асоційовані з особливостями нового світового порядку.

Так або інакше, питання євроатлантичної співпраці знову значною мірою зосереджується на ставленні до підтримки України. Європа зробила свій вибір на користь України, хоча й довго коливалася щодо цього, що формує основу для оновленої трансатлантичної солідарності. Критерієм готовності до співпраці на новому етапі може стати рівень, якого Європа готова дотримуватися у випадку, якщо США знову «поставлять на паузу» допомогу Україні.

Незалежно від результатів започаткованих переговорів (сумнівність яких із часом лише посилюється), українські військові й надалі потребуватимуть підтримки для збереження суверенітету країни. З Вашингтоном чи без нього, європейським державам потрібно буде збільшити фінансування, закупівлю та виробництво найнагальніших потреб України у поповненні запасів: боєприпасів та перехоплювачів протиповітряної оборони. За роки війни Європа розширювала поставки озброєння до України, яке навіть перевищує можливості США — такі як морські ударні засоби, бойові танки, перехоплювачі протиповітряної оборони малої та середньої дальності, системи кібербезпеки. Водночас власне виробництво Україною ударних безпілотників та боєприпасів розширилося (у т. ч. завдяки європейським складовим), і зараз на них припадає щонайменше 40% оперативних потреб України[14]. Українська армія стала найбільш загартованою в боях на континенті та однією з найбільш творчо оснащених (врізка

[12] J. P. Morgan economist sees 40% US recession chance and risks to 'exorbitant privilege'. — Reuters, *https://www.reuters.com/markets/us/jp-morgan-economist-sees-40-us-recession-chance-risks-exorbitant-privilege-2025-03-12/*.

[13] Bush backs Ukraine and Georgia for Nato membership. Бажаним для вітчизняної безпеки є вступ країни до НАТО. Сьогодні реалістичні перспективи сумнівні, насамперед тому, що проти такого вступу виступає нинішня Адміністрація США. Однак, слід нагадати, що у 2008 р., коли Україна очікувала отримати План дій до вступу, саме Президент-республіканець Джордж Буш-молодший наполягав *(«strongly supported» Ukraine's attempt to join Nato*) на цьому, попри заперечення своїх німецьких та французьких колег, які вважали, що це спровокує росію. — The Guardian, *https://www.theguardian.com/world/2008/apr/01/nato.georgia*.

[14] Wallander C. The Key to Ukraine's Survival. — Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/ukraine/key-ukraines-survival*.

«*Європейське визнання потенціалу ЗСУ*»[15]). Вона стане внеском у європейську безпеку в довгостроковій перспективі, а її поразка росії стане загрозою безпеці[16]. Це дає підстави з обережною впевненістю дивитись на спільну спроможність Європи та України щодо організації належної системи європейської (включно з Україною) безпеки та оборони.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ВИЗНАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЗСУ

Красномовною є оцінка Євросоюзу військового потенціалу ЗСУ, представлена у Спільній Білій книзі з питань європейської оборонної готовності до 2030 р.:

Останні три роки стимулювали Україну до швидкого розвитку свого військового потенціалу. Сьогодні Україна використовує свій досвід на передовій для постійної адаптації та оновлення обладнання до такої міри, що Україна стала провідною світовою лабораторією оборонних та технологічних інновацій. Тісніша співпраця між українською та європейською оборонною промисловістю дозволить обмінюватися знаннями з перших рук про те, як найкраще використовувати інновації для досягнення військової переваги на полі бою, у т. ч. щодо швидкого масштабування виробництва та оновлення наявних можливостей.

Нагадаємо, Європа є найбільшим джерелом іноземних інвестицій і найбільшим експортним ринком для Сполучених Штатів, а також ключовим союзником, який в цілому узгоджується зі Сполученими Штатами з центральних питань світової політики. За експертними оцінками, Європі потрібні Сполучені Штати, щоб остаточно припинити війну та встановити мир в Україні, а з тим, і нерозповсюдження збройних загроз по Європі. Але Сполученим Штатам буде потрібна Європа, щоб успішно виконати це завдання[17].

Якщо переговорний процес стосовно миру у Європі піде хибним шляхом (поступки росії коштом втрат України), то це:

- ✓ створить геополітичне цивілізаційне провалля, в яке затягуватиметься дедалі більше країн (не лише європейських), спотворюючи демократичні та гуманітарні цінності;
- ✓ посилить занепокоєння з приводу використання росією паузи для підготовки нової навали, вже безпосередньо на Європу (яка, на той час, може залишитись без парасольки США), що стане величезним гальмом для модернізації європейської економіки та економічного відновлення та післявоєнної відбудови України[18].

Україна у новому економічному порядку. Головні виміри. Навіть, якщо Україні вдасться досягти миру та гарантій про ненапад росії, загрози відновлення війни залишатимуться. Отож, урок, який Європа вже, здається, усвідомила, стосується як готовності її (новостворених) збройних сил і, до певної міри, європейських суспільств, так і готовності оборонної промисловості вистояти в широкомасштабній і тривалій війні, забезпечивши подальший благоустрій як окремих країн, так і цивілізованої Європи загалом[19], як у коротко-, так і довгостроковій перспективі. Це водночас визначає й місце України як у новітніх європейських процесах, так і світовому економічному порядку.

Оборонно орієнтована промисловість. Насамперед звернемось до нагальних термінових завдань і потреб. Чи не найвагомішим нинішнім напрямом дій європейських країн у творенні власного безпекового простору може стати швидке нарощування військової допомоги Україні (особливо, якщо США й надалі періодично призупинятимуть військову підтримку країни, що бореться за власну свободу та незалежність).

Знову звернемось до Білої книги європейської оборонної готовності, де підкреслюється, що майбутнє України має фундаментальне значення для майбутнього Європи в цілому[20]. «...ЄС та його держави-члени повинні посилити обороноздатність та

[15] JOINT WHITE PAPER for European Defence Readiness 2030. – *White Paper* for *European Defence, https://defence-industry-space.ec.europa.eu/document/download/30b50d2c-49aa-4250-9ca6-27a0347cf009_en?filename=White%20Paper.pdf.*

[16] Momtaz R. In Trump's World, Europeans Need Their Own Sphere of Influence. – Carnegie Endowment for International Peace, *https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/03/in-trumps-world-europeans-need-their-own-sphere-of-influence?lang=en.*

[17] Ischinger W. Europe's Moment of Truth. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/ukraine/volodymyr-zelensky-trump-europes-moment-truth/.*

[18] Zagorodnyuk A. Ukraine Without America. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-without-america/.*

[19] Marrone A. Three-year War and Four Lessons for Europe. – The International Spectator, *https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c05/three-year-war-and-four-lessons-europe.*

[20] JOINT WHITE PAPER for European Defence Readiness 2030. – *White Paper* for *European Defence, https://defence-industry-space.ec.europa.eu/document/download/30b50d2c-49aa-4250-9ca6-27a0347cf009_en?filename=White%20Paper.pdf.*

безпековий потенціал України за допомогою «стратегії [сталевого] дикобраза» (Porcupine Strategy), щоб вона була здатна стримувати будь-які можливі подальші атаки та забезпечувати тривалий мир. Пряма підтримка оборонної промисловості України є найбільш ефективним та економічно вигідним способом підтримки військових зусиль України, зокрема шляхом прямих закупівель у її оборонної промисловості державами-членами для пожертвування Україні. Критична вагомість такої політики зумовлена тим, що результат нинішньої війни стане визначальним фактором європейського колективного майбутнього на десятиліття вперед...».

Слід нагадати, що у період 24 лютого 2022 р. — 31 грудня 2024 р. 27 країн-членів ЄС виділили Україні загалом близько $54 млрд (39% загальної військової допомоги, поставленої Україні за цей час). А з урахуванням внесків європейських країн, які не є членами ЄС, виявляється, що військова допомога Європи була приблизно на одному рівні з підтримкою США. Тобто, Європі доведеться подвоїти власні інвестиції, щоб бути готовим до відмови США від своєї підтримки[21].

Чи значна це ноша для європейських країн? Як не парадоксально звучить, однак насправді заплановане збільшення витрат на оборону може навіть виявити позитивний вплив на економіку Європи. За експертними оцінками, збільшення витрат на оборону з 2% до 3,5% ВВП може призвести до зростання самого ВВП на величину від 0,9% до 1,5%. Однак, за умови, якщо додаткові видатки переважно фінансуватимуться за рахунок боргових інструментів і використовуватимуться для стимулювання внутрішніх досліджень, розробок і виробництва (а не просто закупівлі озброєнь за кордоном). Видається, особливості нових інструментів фінансування вже повністю усвідомлені в Євросоюзі, який, зокрема, оголосив про готовність послабити фіскальні обмеження своїх країн-членів. У рамках запропонованого плану — ReArm Europe, Європейська комісія планує звільнити держави-члени від правил боргу та дефіциту Пакту стабільності та зростання[22].

Важливою практичною демонстрацією декларацій у цьому напрямі стало те, що парламент Німеччини у березні першим схвалив пом'якшення конституційних законів про надання фінансових позик (послабивши «боргове гальмо»[23]), щоб дозволити виділяти з бюджету набагато більші кошти на оборону, відтак — Бундестаг підтримав збільшення боргового порогу, і пакет оборонних заходів на €500 млрд було затверджено. Схвалений законопроєкт звільняє від обмежень витрати на оборону та безпеку, що перевищують 1% ВВП. Виняток також поширюється на допомогу Україні, що потенційно розблокує мільярди на підтримку нашої країни.

Водночас це є чітке повідомлення Європі та світу про те, що Німеччина має намір інвестувати значні кошти в оборону й фактично спонукає до такого кроку й інші європейські країни.

Іншим важливим кроком Євросоюзу є інституційна розбудова системи співробітництва у сфері спільної оборони. Європейський оборонний фонд (EDF), який почав функціонувати у 2021 р., є основним інструментом для посилення технологічного та промислового співробітництва в оборонній сфері між компаніями та урядами ЄС. Втім, війна в Україні продемонструвала недостатність у рамках фонду інструментів, доступних для європейської оборони, і їх вплив може бути обмежений у певних критично важливих сферах, таких як пріоритетне виробництво боєприпасів[24].

Натомість посилюючи кібер- та гібридну підтримку, будуючи спільні оборонні підприємства європейськими та українськими компаніями, проводячи військові навчання в Україні та накопичуючи можливості або в Україні, або на кордонах ЄС з Україною,

[21] Richter F. The U.S. Plays a Key Role in Military Aid to Ukraine. – Statista, *https://www.statista.com/chart/34066/military-aid-to-ukraine/*.

[22] Richter F. EU Defense Push Could Bolster Europe's Economy Defense Spending. – Statista, *https://www.statista.com/chart/34069/potential-economic-effect-of-increased-defense-spending-in-the-eu/*.

[23] Т. зв. «боргове гальмо» – це механізм, закріплений у Конституції ФРН, який заважає уряду нарощувати щорічно держборг понад 0,35% ВВП, за винятком надзвичайних ситуацій.

[24] Ravazzolo G. EU Defence Industrial Initiatives: A Quantum Leap Is Needed. ЄС знайшло відповідне рішення – у 2023 р. ЄС ухвалив закон про підтримку виробництва боєприпасів (ASAP), який відігравав визначальну роль у постачанні Україні боєприпасів і ракет і спрямований на забезпечення довгострокових потреб. – The International Spectator, *https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c05/eu-defence-industrial-initiatives-quantum-leap-needed*.

європейці можуть надійно захистити себе разом з Україною[25]. З іншого боку, в Україні створення та виготовлення засобів безпеки та зброї на основі цифрових технологічних рішень (де вже є визнані досягнення), а також перетворення країни на одного з лідерів у водневій енергетиці — стане базисом ресурсного забезпечення повоєнного відновлення незалежної та вільної країни.

Відтак, першим виміром для України у новому економічному порядку є розбудова оборонної та військової промисловості, орієнтованої на виробництво в Україні та подальшому експорті на міжнародні ринки якнайширшого спектра технологічних озброєнь, і на цій основі активна позиція у формуванні єдиної європейської системи колективної безпеки.

Енергетичний перехід. Стосовно української економіки є підстави стверджувати, що її відновлення, значною мірою, ґрунтується на енергетичній галузі, яка має бути стійкою та інвестиційно-привабливою. Йдеться про прискорення енергетичних трансформацій, у т. ч. зелений перехід та енергетичну безпеку, декарбонізацію промисловості, кліматичні та демографічні виклики[26]. Використання потенціалу відновлюваної енергії призведе до мінімізації екологічних втрат, що й може стати основою соціально-економічної політики у середньо- та довгостроковій перспективі.

Звичайно, тут також не обійтися без ретельного врахування екологічних наслідків війни. Зокрема, у повоєнний період може виявитися додатковий негативний вплив енергетики та промисловості на довкілля та здоров'я людей. Вторгнення в Україну спонукає до вирішення кліматичних наслідків війни, адже рівень військових викидів вже сягає десятків сотень т CO_2. Вуглецевий слід війни становить загрозу глобальним кліматичним цілям і водночас може завдавати довгострокової шкоди здоров'ю людей.

З одного боку, війна та енергетична криза вимагають збільшення виробництва відновлюваної енергії (ВДЕ) — більш економічної, кліматично нейтральної, яка передбачає поєднання нових технологій, що включатимуть гнучкі потужності, атомні енергоблоки, відновлювані джерела енергії, системи зберігання енергії та системи управління попитом. З іншого боку — слід врахувати, що такий перехід вимагатиме значних коштів, тобто «зелений перехід» має бути збалансованим і враховувати «чистоту» наявних енергетичних потужностей. У будь-якому випадку, збільшення частки ВДЕ в електроенергетиці, транспорті та теплоенергії — євроінтеграційні зобов'язання України, які знайдуть належну європейську підтримку.

Наразі нагальними є розвиток т. зв. розподіленої генерації, біоенергетики та водневої енергетики, з метою створення сприятливих умов для збалансованого розвитку ВДЕ та сприяння залученню інвестицій. Водень є важливим паливом і основним інгредієнтом у виробництві інших екологічних видів палива. Зазначимо, Україна визначена ключовим партнером Європейського альянсу з чистого водню щодо участі у виробництві та постачанні (експорті) водню, враховуючи природні ресурси, взаємопов'язану інфраструктуру та рівень технологічного розвитку. Що є ще одним свідченням європейської перспективи України.

Відтак, другим виміром для України у новому економічному порядку є розбудова енергетичної галузі, забезпечення її інвестиційної привабливості; прискорення енергетичних трансформацій, у т. ч. зеленого переходу та енергетичної безпеки; декарбонізація промисловості; нейтралізація кліматичних викликів, що й може стати основою соціально-економічної політики у середньо- та довгостроковій перспективі.

Аграрний сектор. Україна вже традиційно відіграє важливу роль у світовій продовольчій системі. Агресія росії завдала значної шкоди вітчизняному агропромисловому комплексу, який, вірогідно, все ж залишиться лідером у відновленні країни. Цей сектор посідає провідне місце в українському експорті, який є критичним для забезпечення продовольчої безпеки у світі, а також підтримки внутрішніх валютних резервів, стабільного курсу гривні, макрофінансового збалансування.

Україна досить міцно закріпилась у лідерській групі світових країн-експортерів

[25] Momtaz R. Europe's Critical Choices: Securing Ukraine Without Trump. – Carnegie Endowment for International Peace, *https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/03/europes-critical-choices-securing-ukraine-without-trump/*.

[26] Російсько-український конфлікт: від повномасштабної війни до вирішення конфлікту та повоєнного відновлення. – Центр Разумкова, Національна безпека й оборона, № 1-2 (191-192) 2023., *https://razumkov.org.ua/images/2023/09/13/NSD191-192_2023_ukr_MATRA.pdf*.

аграрної продукції. Хоча війна і вплинула на вітчизняні можливості експорту зернових, соняшникових, олії[27], однак є підстави стверджувати, що Україна спроможна наростити поставки на міжнародні ринки тільки-но воєнна ситуація нормалізується (таблиця «*Експорт України зернових*»)[28].

Підтвердженням цьому є те, що експорт аграрних товарів і харчових продуктів внаслідок агресії постраждав значно менше, ніж загальний експорт — скоротився приблизно на 10-12%. Таке відносно незначне зниження зумовлене тим, що Україна вже володіє значним потенціалом виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, яка користується стійким і значним попитом у всьому світі. Збереження та примноження логістичних послуг, пов'язаних зі сільськогосподарським виробництвом і харчовою галуззю — принципове завдання, яке зможе постійно надавати ресурси для відбудови країни.

В таких умовах військова та гуманітарна допомога матиме більший вплив і підтримку, якщо розглядатиметься владними та громадянськими інститутами у партнерських країнах і світовою спільнотою загалом, не лише як питання міжнародної солідарності з Україною (далеко не всі висхідні країни схильні до цього), а і як завдання та потреби глобальної продовольчої безпеки, що залишається актуальним для більшості висхідних країн. При цьому підтримка України сьогодні означає посилення продовольчої безпеки як у сьогоденні, так і в перспективі.

Втім, розбудова вітчизняного аграрного сектору може зіштовхуватись з євроінтеграційними обмеженнями, які характерні для Спільної аграрної політики ЄС. Сьогодні український експорт до ЄС частково захищений (пільговими) автономними торговельними преференціями. Однак, вже незабаром, якщо євроінтеграційний процес просуватиметься успішно, Україна змушена буде підпорядковуватись жорстким регуляторним правилам, у т. ч. кількісним і якісним обмеженням для аграрного експорту до Європи.

Ситуація ускладнюється тим, що «невдоволення» європейських фермерів українськими поставками може перекидатись загалом на протидію українсько-європейським економічним відносинам, у т. ч. поставкам військового чи оборонного характеру, прецеденти чого, на жаль, вже мали місце. Однак, в умовах посилення ризиків зменшення допомоги США, повноцінне безперешкодне сприяння європейських військових поставок до України є критично важливим. Тому Україні вже сьогодні потрібно вишукувати узгоджені баланси, які б не перешкоджали головному завданню — захисту країни від загарбницьких дій росії.

Відтак, третім виміром для України у новому економічному порядку є розширення та зміцнення агропромислового комплексу, орієнтованого на виробництво в Україні та експорті на міжнародні ринки якісної продукції сільського господарства та харчової промисловості, а також збалансованості вітчизняного аграрного потенціалу з вимогами Спільної аграрної політики

ЕКСПОРТ УКРАЇНИ ЗЕРНОВИХ

Маркетинговий рік	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25'02
Пшениця, тис. метр. т					
Україна	16 851	18 844	17 122	18 577	155 00
Світ	199 618	206 190	217 656	224 122	209 308
частка України, %	8,4	9,1	7,9	8,3	7,4
Кукурудза, тис. метр. т					
Україна	23 864	26 980	27 122	29 488	22 000
Світ	18 4454	193 535	180 954	19 8114	187 797
частка України, %	12,9	13,9	15,0	14,9	11,7

[27] Grain: World Market and Trade. – United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service, *https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/grain.pdf.*

[28] Тут наведено дані лише про пшеницю та кукурудзу. Однак, Україна є великим експортером також багатьох інших видів рослинництва.

ЄС, що сприятиме впізнаваності України на світових ринках, а з тим, покращенні співпраці України з висхідними країнами, насамперед в Азії та Африці.

Інфраструктура, вписана у європейську. Нинішня (політична, економічна, військова) підтримка України означає посилення безпеки партнерських країн (насамперед, європейських) як у поточному, так і у перспективному горизонті, що є складовою оновлення України як демократичної європейської країни з конкурентною економікою, органічно вписаною у єдиний економічний простір ЄС. Перешкодою для цього, як вказано, може стати те, що війна в Україні матиме затяжний характер. Відтак країни Євросоюзу насамперед мають потурбуватися про зміцнення східних кордонів європейського співтовариства, як східного форпосту демократичного світу. Серед ключових напрямів:

- ✓ найвагоміші дії стосуються формування оновленої транскордонної транспортної та інфраструктурної мережі, яка забезпечуватиме високу територіальну та галузеву мобільність, спрямовану як на захист країн Центральної та Східної Європи, а також України від російської агресії, так і збереження й примноження логістичних послуг, завдяки яким прискориться та стане безпечнішим транспортування вантажів як вздовж східних кордонів Євросоюзу, так і поставок української продукції на зовнішні ринки;

- ✓ посилення підтримки та скоординованості українських і європейських інститутів у морському напрямі, у забезпеченні безпеки морських та сухопутних гуманітарних і зернових коридорів, природоохоронних, екологічних та рекреаційних заходів з відновлення прибережних територій, які постраждали від агресії, у т. ч. залученні до спільних місій Туреччини;

- ✓ посилення безпеки інфраструктурних мереж на територіях, у т. ч. українських, які потенційно можуть бути наближеними до зони бойових дій. Такі мережі потребуватимуть значних інвестицій, на які можна сподіватись лише за умов, що інвестори отримають зрозумілі інструментальні сигнали, які засвідчуватимуть підтримку інвесторів фінансовими можливостями США та ЄС, насамперед у частині страхування політичних і військових ризиків для міжнародного бізнесу (який готовий підтримувати Україну).

Відтак, четвертим виміром для України у новому економічному порядку є розбудова інфраструктурних мереж (включаючи Дніпровську та Чорноморську акваторії), які можна використовувати як для цивільних потреб, у т. ч. безпечніших поставок української продукції на міжнародні ринки, так і оборонних і військових заходів, у т. ч. в рамках створюваної єдиної європейської системи колективної безпеки.

Заключні зауваження. Повоєнне відновлення України «вимушено» здійснюватиметься в нових територіальних, фінансових, матеріальних, гуманітарних умовах. Навіть за звільнення всієї території країни значна частина земель ще упродовж (принаймні) десятиліття не зможе бути залучена в економічну діяльність (із-за зруйнованості та мінувань). Втрата традиційних сировинних ресурсів, на яких будувалася вітчизняна економіка (вугілля, метали), означає, що країні потрібно формувати основи життєдіяльності, згідно з викликами зеленого та цифрового переходів.

Завдання ускладнюватимуться тим, що чисельність жителів країни та працездатного населення у повоєнний період будуть відчутно меншими, ніж були у довоєнний, у т. ч. внаслідок гуманітарного відтоку за кордон і неповерненню значних мас переселенців. Тим часом, відновлення інфраструктури та відбудова економіки генеруватимуть стійкий попит на працівників і товари інвестиційного спрямування, що, можливо, лише в умовах прискорення інтеграційних процесів, що означає грандіозні трансформації.

Втім, такі трансформації історія вже знає. Корисною паралеллю для України є досвід Південної Кореї, яка завдяки багаторічній військовій та економічній підтримці США змогла розбудувати власну обороноздатність і стримати Північну Корею[29]. Аналогічний результат в Україні — добре підготовлене перемир'я, підтримане надійними домовленостями про безпеку — може принести сталий мир і стабільність. Але для цього необхідним є виконання трьох умов: підтримка США, єдність Європи, стійкість і спроможність самої України.

[29] Zagorodnyuk A. Ukraine Without America. – Foreign Affairs, *https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-wi thout-america/.*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Микола СУНГУРОВСЬКИЙ,
директор військових програм Центру Разумкова

Головним завданням оборонно-промислового сектору (ОПС) України наразі є насичення ЗСУ якомога більшою кількістю високоякісних озброєнь, потрібних для протидії російській агресії. На подальшу перспективу метою є поступовий вихід на довоєнний, а в середньо- та довгостроковій перспективі — на більш високий рівень виробництва озброєнь, який має забезпечити потрібні спроможності Збройних сил України, окупність збройового виробництва, престижне місце на ринках озброєнь. До війни частка України у світовому експорті озброєнь становила 2,5% (14 місце). Наразі ж, унаслідок війни, Україна повністю відмовилася від експорту озброєнь і перетворилася на лідера у світовому збройовому імпорті (8,8% у 2020-2024 рр.)[1]. Досягнення зазначених цілей вимагатиме мобілізації внутрішніх ресурсів і суттєвої зовнішньої допомоги. Реалізація цих умов вимагає певного рівня мілітаризації України та її західних партнерів, що є виправданим, на тлі підвищення агресивності росії, і впровадження ефективних, взаємовигідних моделей їх співпраці.

ГОЛОВНІ ТРЕНДИ У СВІТОВІЙ ОБОРОННІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Тенденції на ринках озброєнь і в оборонній промисловості країн визначаються насамперед потребами в реагуванні на загрози. Активні збройні конфлікти та зростання напруженості між державами є головними чинниками закупівлі державами зброї. Вони формують кількісні та якісні параметри попиту, що визначають обсяги та номенклатуру поточних замовлень для оборонної промисловості та орієнтири її розвитку на середню та довгострокову перспективу. Більш того, окремі держави (зокрема, США, Китай, росія, Туреччина) розглядають експорт озброєнь як один із способів забезпечення своєї присутності в певних регіонах і країнах, впливу на їх внутрішню та зовнішню політику.

Водночас обмеження в ланцюгах кооперації, постачань сировини, комплектуючих, енергопостачання, зумовлені та/або посилені як внутрішньо-, так і міждержавною напруженістю, іншими чинниками (пандемії, виснаження джерел ресурсів, зміна клімату тощо), суттєво ускладнюють задоволення попиту на озброєння[2]. Зокрема, останнім часом дуже гучною темою обговорень і політики окремих держав стала проблема використання в озброєннях рідкісноземельних металів[3].

У найближчому майбутньому на тенденції на ринках озброєнь і їх виробництва суттєво впливатимуть уроки російсько-української війни, оцінка ефективності певних видів зброї і технологій, політичний розкол у світі, зумовлений політикою 47-го Президента США.

Російсько-українська війна продемонструвала суттєвий вплив появи нових типів озброєнь і технологій на форми та результати бойових дій, що відбивається й на структурі експорту озброєнь найкрупніших експортерів (таблиця). Ціною величезних матеріальних втрат і людських жертв Україна не з власної волі перетворилася на справжній полігон для випробування новітніх зразків зброї та технологій, що заслуговує на престижну добавку до провідних світових брендів — «... tested in Ukraine».

[1] George, M. et al. 'Trends in international arms transfers, 2024', SIPRI Fact Sheet, March 2025.

[2] Сяо Л. та ін. «Зміни у групі одержувачів основних озброєнь у 2018-2022 рр.», *Щорічник СІПРІ 2023*; Беро-Судро Л. та ін. «Військова промисловість в умовах підвищення попиту», *Щорічник СІПРІ 2024* (готується до видання).

[3] 'Critical Raw Materials and European Defence', International Institute for Strategic Studies, Reserch Report, 5th March 2025; «Європі доводиться брати рідкоземельні метали навіть в РФ, зокрема для виробництва зброї Україні, це не просто проблема» — Defense Express, 27 лютого 2025 р.

ГОЛОВНІ ВИДИ ОСНОВНИХ ОЗБРОЄНЬ У СТРУКТУРІ ЕКСПОРТУ *TOP 10* КРАЇН-НАЙКРУПНІШИХ ЕКСПОРТЕРІВ, 2024 р.

	США	Франція	росія	Китай	Німеччина	Італія	Велика Британія	Ізраїль	Іспанія	Північна Корея
Бойові літаки	996	214	71	57	–	50	14	–	–	140
Вертольоти	342	3	13	–	–	26	–	–	–	–
Кораблі	7	22	4	10	26	8	29	–	3	4
Засоби ППО	41	–	55+	–	33+	–	2	31+	–	26
Танки	403	–	454	500	416	96	–	19	–	916
Бронетехніка	1 706+	537	–	2+	1 404+	1 865	–	124+	517	626+
Артилерія	678+	251	–	128+	72+	–	–	51+	–	1 203+

Джерело: George, M. et al. 'Trends in international arms transfers, 2024', SIPRI Fact Sheet, March 2025, p. 4.

Головними складовими в експортних замовленнях (на 2024 р. і далі) залишаються авіація (бойові літаки та вертольоти), крупні військові кораблі (авіаносці, корвети, есмінці, фрегати, підводні човни), наземні засоби ППО, танки та машини вогневої підтримки, інша бронетехніка, ракетно-артилерійські системи. Збільшується попит у сегментах невеликих і відносно дешевих авіаційних і морських дронів, засобів кібервійни, далекобійних засобів ураження (крилаті та балістичні ракети, далекобійні системи залпового вогню, боєприпаси), засобів радіоелектронної боротьби, систем ПРО та мобільних засобів військової та об'єктової ППО малої дальності.

Головними науково-технологічними напрямами розвитку озброєнь експерти називають, зокрема, наступні: гіперзвукові ракети; безекіпажні системи та бойові роботи зі ШІ; зброя спрямованої енергії (лазери, мікрохвильове випромінювання, потужні електромагнітні поля); нові інформаційно-комунікаційні технології; наноелектроніка і квантові комп'ютери; біотехнології у зброї; нові матеріали; технології швидкого і масового виробництва складних технічних систем; симулятори для тренінгу військових у віртуальній реальності.

З великою ймовірністю суттєвим чином на світову, особливо на європейську та українську, оборонну промисловість впливатимуть зміни в політиці США, запроваджені адміністрацією Д. Трампа: експансіонізм і наміри змінити заснований на правилах світовий порядок, протекціонізм і тарифний тиск як спосіб повернення до США «заборгованості всього світу», перегляд союзницьких і партнерських відносин, переведення їх у суто транзакційну площину тощо. Водночас останні рішення Трампа із запровадження імпортних мит[4], а також голосний скандал стосовно можливості США «вимикати» певні функції на озброєннях, поставлених іншим країнам[5], можуть негативно вплинути на американську економіку[6], в т. ч. на збройовий експорт, чим напевно скористаються конкуренти.

На поточному етапі така невизначеність у політиці США загрожує Європі та Україні негативними наслідками через їх суттєву залежність від постачань американських озброєнь і технологій. Водночас це змушує і Європу, і Україну шукати відповіді на цей виклик за рахунок забезпечення оборонної автономності Європи, підвищення самодостатності України, нарощування виробничих спроможностей, удосконалення кооперації у виробництві та координації у закупівлях озброєнь між європейськими країнами та Україною в т. ч.

ЗАХІДНА ДОПОМОГА УКРАЇНІ

Початок широкомасштабної російської агресії у лютому 2022 р. Україна зустріла з наявним на той момент парком озброєнь[7]. Саме з цими озброєннями Збройні сили України змусили тікати російські війська з під Києва та Сум, стримували сили противника

[4] «Переломний момент. Світова економіка зіткнеться з третьою глобальною рецесією за 17 років – Axios». – NV, 3 квітня, 2025 р.

[5] «Чи можуть США «вимкнути» F-16 в Україні?». – NV, 23 березня, 2025 р.

[6] «Австрія пропонує ЄС ударити тарифами по республіканських штатах США». – Європейська правда, 3 квітня, 2025 р.; 'Canada slaps matching 25% tariff on U.S.-made vehicles in latest response to Trump's trade war', 3 Apr. 2025.

[7] Біла книга 2021: оборонна політика України, розділ 3.

на східному та північному напрямках, що мали суттєву кількісну перевагу в живій силі і практично в усіх видах озброєнь. У цих боях наявні запаси озброєнь швидко танули, особливо гостро відчувався дефіцит артилерійських снарядів, авіації, бронетехніки. До початку війни Україна мала обмежені оборонно-промислові спроможності — як за номенклатурою, так і за кількістю озброєнь. Вже на початку бойових дій зі 100 підприємств галузі з найкращими фінансовими показниками в передвоєнний період, щонайменше третина була обстріляна, знищена або перебувала у зоні бойових дій[8]. За таких умов українська оборонна промисловість була не в змозі задовольнити потреби Сил оборони.

У протистоянні російській навалі Україна не залишилася на самоті: з лютого 2022 р. щонайменше 35 країн вдалися до військово-технічної допомоги Україні. Її номенклатура охоплювала практично всі види озброєнь — від авіації, бронетехніки, артилерії до стрілецької зброї і боєприпасів[9]. Лідерами в постачанні озброєнь станом на початок 2024 р. були: США (45%), Німеччина (12%), Польща (11%). Суттєвий вплив на посилення спроможностей Сил оборони України стало надання далекобійних ракет (Великою Британією, США, Францією), сучасної авіації (Данією, Нідерландами, Норвегією, Францією), систем ППО/ПРО (Великою Британією, Іспанією, Італією, Канадою, Литвою, Нідерландами, Німеччиною, Норвегією, США, Францією, Швецією)[10].

Переважна більшість західних озброєнь, отриманих до цього часу Україною, надавалася партнерами за рахунок запасів національних збройних сил. Мірою виснаження цих запасів настала черга оборонної промисловості Заходу, яка — як і самі західні держави в цілому, — виявилася неготовою: до різкого зростання попиту на озброєння. Попри зусилля західних партнерів у рамках формату «Рамштайн», це зумовлює серйозні проблеми не лише в номенклатурі, обсягах і темпах постачання потрібних озброєнь в Україну, але й в забезпеченні національної безпеки самих держав-партнерів. Такий стан справ можна пояснити прорахунками в оцінці ризиків, потребами в розгортанні як головними компаніями-виробниками озброєнь, так і їх підрядниками додаткових виробничих потужностей (що вимагає багато часу та капіталовкладень), політичними та бюрократичними обмеженнями, характерними особливо для європейських країн.

Останнім часом до цих проблем додалися чинники невизначеності та прямого тиску з боку США після приходу до влади Трампа. Зокрема, затримуючи поставки певних озброєнь до європейських країн на заміну тим, що передбачені для передачі Україні (наприклад, літаків F-35 на заміну F-16), Вашингтон може суттєво обмежити готовність і можливості цих країн надавати обіцяну військово-технічну допомогу Україні. Відповідями на ці проблеми, зокрема з боку ЄС, стали нарощування потужностей підприємств-виробників зброї, ухвалення рішень про посилення політичної, фінансової і військової допомоги Україні, курс на автономію, суттєве зростання оборонно-промислового потенціалу ЄС і координацію зусиль країн-членів[11].

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

В умовах, з одного боку, дуже обмежених у часі величезних потреб Сил оборони України в озброєннях, військовій і спеціальній техніці (ОВСТ) і боєприпасах, а з іншого — обмеження допомоги з боку США та розтягнутих у часі процесів нарощування оборонно-промислових спроможностей Європи, одним із головних напрямів розв'язання цієї дилеми для України є пріоритетний, пришвидшений розвиток вітчизняного ОПС із залученням фінансових, технологічних, виробничих можливостей західних партнерів.

[8] Кірєєв М. «Оборонно-промисловий комплекс та його розвиток під час війни. — Finance.ua, 3 січня, 2024 р.

[9] Список постачання зброї та обладнання в Україну під час російського вторгнення.

[10] Посилання 1.

[11] 'Joint White Paper For European Defence Readiness 2030', European Commission, Brussels, 19.3.2025; European Parliament resolution of 12 March 2025 on the white paper on the future of European defence, Strasbourg, 12 March 2025; 'A new European Defence Industrial Strategy: Achieving EU readiness through a responsive and resilient European Defence Industry', European Commission, Brussels, 5.3.2024; Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the European Defence Industry Programme and a framework of measures to ensure the timely availability and supply of defence products ('EDIP'). — European Commission, Brussels, 2024.

Стан ОПС

Станом на 2024 р. в Україні працювали близько 500 оборонно-промислових підприємств: 100 — державної та 700 — приватної власності. У них працюють майже 300 тис. осіб[12]. Державні підприємства належать до складу Акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість» (до червня 2023 р. — Державне підприємство «Укроборонпром»). Приватні підприємства об'єднуються в асоціації, найбільш відомими з яких є: Національна асоціація підприємств оборонної промисловості України, Ліга оборонних підприємств України, Технологічні сили України, Асоціація виробників РЕБ/РЕР «Радіоелектронний альянс України», Українські роботизовані сили, Techosystem Defense, Оборонний Альянс України, Асоціації виробників безпілотних систем та супутніх технологій «АРМАДА», Інвестиційний фонд D3 Venture Capital. Приватні підприємства присутні практично в усіх сегмента ОВСТ.

Важливим аспектом успішної діяльності ОПС є взаємодія підприємців із державою. З цією метою силами Міністерства цифрової трансформації, Міністерства оборони, Генерального штабу ЗСУ, Ради національної безпеки і оборони, Міністерства економіки та Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості створено defense tech кластер Brave1 — єдину платформу для співпраці приватних компаній, держави та військових, а також інвесторів, волонтерських фондів, медіа в розробці і просування передових технологій. З іншого боку, з 25 лютого 2025 р. почала працювати Українська рада зброярів — платформа, створена об'єднаннями приватних оборонних компаній і призначена для налагодження ефективної взаємодії бізнесу та державних структур.

Завдяки фінансовій допомозі західних партнерів, Україні з початку широкомасштабної війни вдається збільшувати бюджетні витрати на розробку, освоєння та впровадження нових технологій, нарощування наявних виробничих потужностей в ОПС: з 2,5 млрд грн у 2022 р. до 12 млрд грн у 2023 р., 51 млрд грн у 2024 р. та 54,5 млрд грн у 2025 р. Загалом на програму виробництва та закупівлі зброї у 2025 р. планується витратити 739 млрд грн.[13] За три роки широкомасштабного російського вторгнення спроможності українського ОПС виросли у 35 разів: з $1 млрд у 2022 р. — до $35 млрд у 2025 р.[14] Близько 33-34% усієї зброї в Україні сьогодні — вітчизняного виробництва, порівняно з 10% на початку агресії[15]. У першому кварталі 2025 р. прийнято на озброєння і допущено до експлуатації в Силах оборони понад 350 нових зразків ОВСТ, 87% з яких — вітчизняного виробництва[16]

ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Попри запровадження в Україні трирічного бюджетного планування, багаторічне планування закупівель ОВСТ відсутнє. Однорічні контракти обмежують можливості оборонних підприємств у плануванні їх діяльності, накопичення власних ресурсів для закупівлі комплектуючих, розвитку технологічної бази, кадрового потенціалу. Це призводить до подорожчання продукції, зменшення обсягів її виробництва, а іноді, в поєднанні з іншими негативними чинниками, до закриття підприємств. Особливо критичним це є для підприємств приватної форми власності.

Одним із шляхів подолання браку фінансових ресурсів підприємств є їх пільгове кредитування. У бюджеті на 2025 р. передбачено виділення 500 млн грн на Програму

[12] *ZBROYARI: Manufacturing Freedom*, сайт Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України.

[13] «Досягнення українського ОПК під час повномасштабної війни». — Слово і діло, 18 грудня, 2023; «Уряд передбачив понад 55 млрд грн на виробництво озброєння у проєкті держбюджету-2025», Forbes, 12 листопада, 2024; «Україна спрямує 739 млрд грн на виробництво та закупівлю зброї і забезпечить довгострокові контракти для ОПК у 2025-му — Шмигаль». — Forbes, 7 лютого 2025 р.

[14] «Виробничі спроможності українського ОПК зросли на 75%». — Militarnyi, 26 лютого, 2025 р.

[15] «Зеленський: В Україні близько третини зброї — вітчизняного виробництва», УНІАН, 15 січня 2025 р.

[16] «За три місяці 2025 року Міноборони допустило до експлуатації понад 350 нових зразків ОВТ». — Міністерство оборони, 1 квітня 2025 р.

фінансової підтримки підприємництва ОПС (у 2024 р. — 263,4 млн грн). Вона дає можливість виробникам брати кредити під 5% річних; решту відсотків покриватиме держбюджет[17]. Крім того, наприкінці лютого 2025 р. намітилися зміни в процедурах оплати закупівель: уряд спростив механізм попередньої оплати за державними контрактами Агенції оборонних закупівель. Відтепер вітчизняні виробники зброї можуть розраховувати на аванси терміном до 24 місяців. Це дозволить швидше фінансувати довгострокові замовлення, до яких наразі належать 17 діючих контрактів на постачання далекобійних ракет, мінометів, артилерійських установок, броньованих автомобілів тощо[18].

1. Запровадження довгострокових контрактів на виробництво зброї і боєприпасів уряд вважає одним із пріоритетів своєї діяльності. У 2024 р. були підписані перші трирічні контракти. З метою перетворення середньота довгострокових контрактів на норму в діяльності урядових структур і виробників ОВСТ пропонується відродити інститут Державної програми розвитку ОВСТ за аналогом американської PPBS (яка з успіхом використовується в багатьох секторах економіки)[19].

2. Навіть за умов зростання бюджетних витрат, фінансовий ресурс держави на закупівлю вітчизняних ОВСТ є обмеженим — уряд здатен контрактувати приблизно лише третину того, що можуть виробити державні та приватні компанії. За оцінкою очільника Міністерства стратегічних галузей промисловості, обсяги державних закупівель оборонної продукції у 2024 р. сягнули позначки у $9 млрд власних коштів на додачу до $1,5 млрд іноземних інвестицій. Тобто, при тому ж фінансуванні у 2025 р. Україна зможе завантажити лише третину від усіх виробничих потужностей[20].

Виходом із цієї ситуації є залучення фінансової допомоги партнерів на закупівлю ОВСТ вітчизняного виробництва («данська модель») в рамках ініціативи ZBROYARI: Manufacturing Freedom. Станом на 2024 р. учасниками ініціативи були вісім країн (у порядку, відповідно до розміру внесків): США ($764 млн), Данія ($187 млн + €135 млн на 2025 р.), Велика Британія ($67 млн), Норвегія ($45 млн), Швеція ($21 млн), Нідерланди ($19 млн), Литва ($11 млн), Ісландія ($3 млн), Канада ($2 млн), а також Євросоюз ($436 млн). На першому етапі реалізації «данської моделі» Україна отримала самохідні колісні 155-мм гаубиці «Богдана», а згодом було профінансовано виробництво безпілотників великої дальності, протитанкових ракетних систем та протикорабельних ракет. Загалом у рамках ініціативи у 2024 р. Збройні сили України отримали озброєння на загальну суму майже €538 млн[21].

3. В умовах, коли потужності підприємств не покриваються внутрішнім попитом на ОВСТ, єдиним шляхом реалізації їх «надлишкових» можливостей є експорт. Проте на сьогодні експорт фактично заблокований. Влада лише розглядає можливість обмеженого дозволу на експорт, вивчаючи потенційні реакції як українського суспільства, так і іноземних партнерів. Наразі держава більше зосереджена на репутаційних ризиках, ніж на економічному впливі[22]. Це створює нерівні умови для українських виробників, порівняно з іноземними компаніями, залишаючи їх без можливості реалізовувати свою продукцію, змушуючи окремі з них припиняти діяльність.

4. Брак кваліфікованих працівників в ОПС, що стало наслідком мобілізації та відпливу кваліфікованих кадрів за кордон і обмежує можливості зростання та реалізації збройових проєктів. Шляхами виходу з цієї скрутної ситуації (або хоча б її пом'якшення) можуть бути досконала та підконтрольна система бронювання, а також пільгова система повернення працездатних українців з-за кордону з бронюванням від мобілізації.

[17] «Україна спрямує 739 млрд грн на виробництво та закупівлю зброї і забезпечить довгострокові контракти для ОПК у 2025-му – Шмигаль», Forbes, 7 лютого, 2025.

[18] «Кабмін спростив передоплату за придбання зброї на прохання Міноборони». – Бізнес Цензор, 17 лютого 2025 р.

[19] The DOD Planning, Programming, and Budgeting System, Accounting and Financial Management Division Program and Budget Information Group, April 1984; Carey P.E. and Shipley R.R. «The planning - programming - budgeting system».

[20] Посилання 14.

[21] «ЗСУ отримали озброєння на майже €538 млн за «данським форматом». Він передбачає пряме фінансування виробництва в Україні». – Forbes, 9 січня 2025 р.

[22] «У нас у фокусі – розвиток спроможностей приватних виробників ОПК». – Forbes, 23 грудня 2024 р.

5. Значна частина (загалом до 70%, а по критичних номенклатурах — повністю) не перекрита спроможностями вітчизняного ОПС. Це відкриває широке поле для пошуку партнерів, готових до кооперації у виробництві ОВСТ. Зокрема, на першому Форумі оборонних індустрій у вересні 2023 р. був створений Альянс оборонних компаній, які будуть спільно з Україною виробляти зброю. До нього доєдналися 59 компаній з 23 країн[23]. Ряд провідних іноземних компаній з виробництва ОВСТ вже відкрили або погодилися відкрити свої представництва в Україні (див. схему). Багато в чому успіх цієї діяльності залежатиме від того, наскільки уряд і оборонні підприємства України зможуть «вписатися» в наявні європейські пріоритети з підвищення бойових спроможностей[24].

Загалом, розширення та підвищення ефективності вітчизняного ОПС є важливим і посильним завданням для України — не лише на поточному етапі, але й, з огляду на сусідство з державою-агресором, на подальшу перспективу. Розвиток ОПС має стати одним із ключових напрямів післявоєнної відбудови країни.

Це вимагає суттєвого покращення професійності урядування, запровадження на рівнях держави та компанії сталих засад стратегічного планування і менеджменту, запровадження стандартів корпоративного управління, негайного реформування судової системи, результативної боротьби з корупцією, налагодження кооперації із західними партнерами.

ОПС України має всі шанси покращити позиції на світових риках озброєнь із престижним брендом «Made and Tested in Ukraine».

Інфографіка: NV

[23] «До Альянсу оборонних компаній приєдналися 59 підприємств з усього світу». — Лівий берег, 17 жовтня 2023 р.
[24] The 2023 EU Capability Development Priorities. — European Defence Agency, 14 Nov. 2023,

ДИНАМІКА ВВП ЯК ІНДИКАТОР ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАНУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Юрій БАЖАЛ,
професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Макроекономічний індикатор Валового внутрішнього продукту (ВВП), розрахований за поточними цінами, є найбільш придатним для оцінки геополітичної потуги країни, бо засвідчує фактичні реальні обсяги фінансового забезпечення бюджетних видатків, гарантій державних запозичень, програм соціального захисту громадян, масштабів міжнародної діяльності країни тощо. Особливо рельєфно це проявилось під час широкомасштабної війни з російським агресором, коли постійно обраховуються та аналізуються фактичні обсяги фінансових потоків, що забезпечують нашу військову економіку, включаючи іноземну допомогу, потенціал і вага якої прямо залежить від номінальних ВВП країн-донорів. Аналітичних згадок про штучні розрахункові види ВВП, такі як реальний, на душу населення, ВВП за паритетом купівельної спроможності, значно поменшало під час війни. Такий формат домінує і при оцінці геополітичної потуги інших країн. Наприклад, згадуючи у цьому сенсі про Китай чи Індію, не пишуть про їхні ВВП на душу населення, які значно менші порівняно з розвинутими країнами. Тому подальша оцінка геополітичного стану України та його трансформацій, спирається на індикатори номінальних ВВП для порівняльних країн, розрахованих у поточних доларах США. Цей метод також дозволяє частково нівелювати вплив інфляційних процесів, порівнюючи різні країни.

Для геополітичного позиціонування України обрано країни з приблизно подібною чисельністю населення (станом на 2021 р.), бо потенційний номінальний ВВП функціонально залежить від обсягу цього виду економічного ресурсу. До таких країн, які є представниками різних континентів, віднесені: Канада, Республіка Корея, Аргентина, Іспанія, Польща та Румунія. Остання має чисельність населення удвічі менше України, але Румунія є найбільш подібною до України серед відносно невеликих за населенням європейських країн-сусідів та за рівнем економічного розвитку.

На діаграмі «*Динаміка ВВП за поточним курсом...*» представлена динаміка індикаторів ВВП, оцінених за поточним курсом US$, за період 1996-2023 рр.[1] Стартовим обрано рік запровадження «гривні» в Україні, що обумовило формування в ній більш адекватної та уніфікованої міжнародної макроекономічної статистики. Для актуального порівняння геополітичного стану представлених країн, у легенді діаграми, в дужках, представлені показники чисельності населення та номінальний ВВП у 2021 р. цих країн.

Представлена на діаграмі картина варіанту виміру геополітичної потуги України, порівняно з подібними за чисельністю населення країнами, показує її вкрай незадовільний глобальний рейтинг за критерієм економічної результативності використання ресурсів. Така оцінка зберігається при розгляді тенденцій трансформації цього стану за 28 років — постійно це була аутсайдерська позиція, а в останньому для адекватного порівняння 2021 р. номінальний ВВП всіх показаних на діаграмі країн суттєво перевищував цей індикатор для України (разів):

[1] World Development Indicators, API_NY.GDP.MKTP.CD_DS2_en_excel_v2_13450. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.

ДИНАМІКА ВВП ЗА ПОТОЧНИМ КУРСОМ US$ ПОРІВНЯЛЬНИХ КРАЇН ЗА 1996-2023 рр.

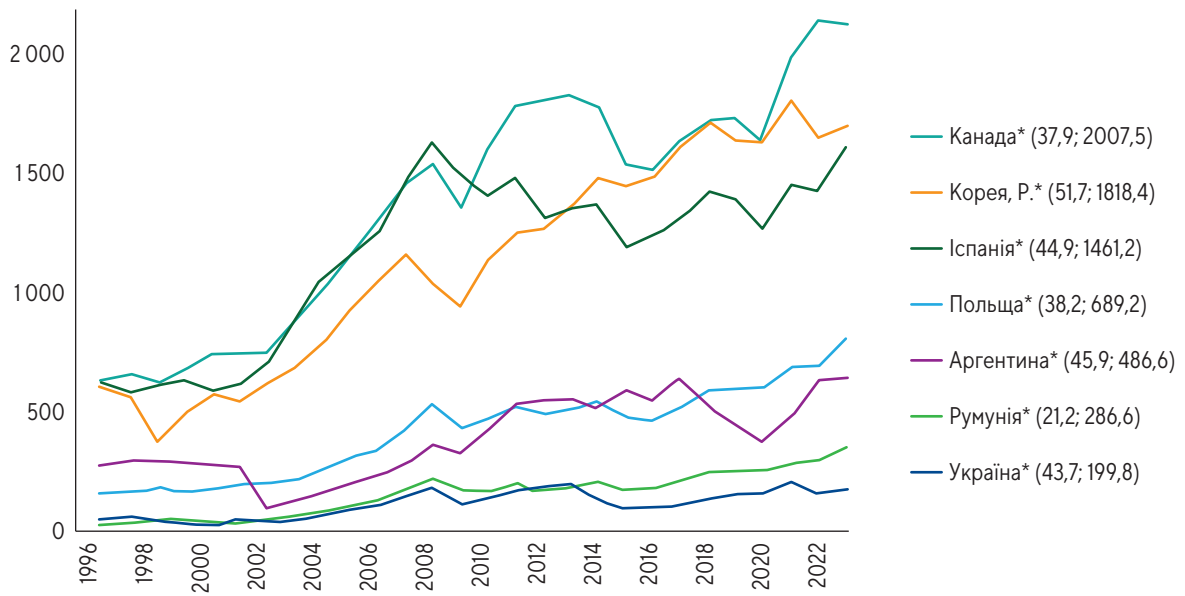

* В дужках легенди перша цифра – чисельність населення країн у 2021 р., млн осіб; друга цифра – обсяг ВВП у 2021 р., млрд US$.

Канади – 10; Республіки Корея – 9,1; Іспанії – 7,3; Польщі – 3,4; Аргентини – 2,4; Румунії – 1,4 при удвічі меншій чисельності населення.

Такі постійні суттєві розриви ВВП України з порівнювальними країнами гостро ставлять питання про концептуальну природу такого стану. Це важливо для пояснення причин існування таких минулих трендів, але ще більш актуальним аналітичним завданням є необхідність визначитись із напрямами, шляхами і методами економічної політики України, які змінять показаний стан і динаміку трансформацій на користь України. Результативних та ефективних політик щодо цього, як демонструє наведена статистика, досі не напрацьовано. Проте дефіциту програм і стратегій щодо розвитку економіки України ніколи не бракувало. Кожний черговий Президент та уряд України за проаналізований період ініціював створення та затверджував середньострокову чи довгострокову стратегію економічного розвитку, яка анонсувалась як управлінський амбітний план виправлення вищезазначеної реальності.

Поширеним критерієм успішності стратегій неодноразово декларували показник подвоєння ВВП за п'ять років. Про виконання цього зобов'язання особливо не згадували, але у нашому прикладі з динамікою номінального ВВП, розрахованого за поточним курсом US$, були достатньо успішні періоди за цим критерієм. Так, у 2000-2008 рр., тобто за вісім років, номінальний ВВП збільшився у 5,8 раза, у 2009-2013 рр. за чотири роки цей індикатор зріс у 1,57 раза, у 2015-5019 рр. за чотири роки зростав у 1,69 раза, у 2016-2021 рр. за п'ять років збільшився у 2,14 раза. Ці цифри знову повертають нас до фундаментального питання: «Чому така позитивна динаміка номінального ВВП не вплинула суттєво на геополітичну потугу України, оцінену через цей індикатор?».

Наші дослідження цього питання показали, що принципового покращення в представлених вище рейтингах геополітичної потуги України не відбувалось через те, що зазнали невдачі фактично дуже обмежені спроби розбудувати в Україні інноваційну модель економічного розвитку. Невиконання цієї стратегічної цілі критично негативно впливало на геополітичну потугу України, бо не вдалось запустити головний, за теорією економічного розвитку Йозефа Шумпетера, фактор економічного зростання країни – активізація та розвиток науково-технологічної інноваційної активності.

РИЗИКИ «НОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ»

Олена БЕРЕСЛАВСЬКА,
зав. кафедри фінансових ринків та технологій Державного податкового університету

Більшість демократичних країн завершили свої вибори, і в багатьох із них змінилися політичні лідери. При цьому значна політична та економічна трансформація вже спостерігається в Сполучених Штатах Америки (США), що безумовно вплине на світовий порядок вже найближчим часом. Аналітики Міжнародного валютного фонду (МВФ) у Бюлетені «Перспективи розвитку світової економіки» зазначають, що світове економічне зростання у 2025 та 2026 рр. відбуватиметься в умовах розбіжних траєкторій та невизначеності. Водночас 2025-2026 рр. стануть й «часом безпрецедентних можливостей». Цьому сприятимуть наукові прориви та розвиток технологій на основі штучного інтелекту, які трансформують життя країн на краще[1]. Цей контраст між невизначеністю, ризиками й потенціалом є ще одним вагомим чинником, який змушує світ реагувати.

За прогнозами МВФ, зростання світової економіки у 2025 р. очікується на рівні 3,3%. При цьому посилення протекціоністської політики у вигляді нової хвилі тарифів, може посилити напруженість у торгівлі, призвести до скорочення інвестицій, зниження ефективності ринку, спотворити торговельні потоки та знову дестабілізувати ланцюжки поставок. Економічне зростання може постраждати як у найближчій, так і в середньостроковій перспективі, але по-різному в різних країнах. Безумовно, зазначені ризики сприятимуть нестабільності курсової динаміки основної міжнародної валюти — американського долара.

Вислів Міністра фінансів США Дж. Б. Конналлі у 1971 р., спрямований до європейських чиновників, що долар — це «наша валюта, але ваша проблема» залишається актуальним і для поточної ситуації. Хоча з того часу світова економіка зазнала значних змін, а вартість долара, як і раніше, значною мірою визначається внутрішніми подіями у США, його коливання майже завжди викликають неоднозначну «реакцію» у всьому світі. Одне з таких серйозних коливань вже спостерігається сьогодні, так як економічна політика, яка реалізується Д. Трампом, вже створює проблеми для економічного зростання в усьому світі.

Запровадження мит для товарів з Канади, Китаю, Мексики, Європи призвело до девальвації долара. Глобалізаційні процеси у світовій торгівлі посилили зв'язок між курсоутворенням та тарифною політикою. Коли на експортну продукцію країни збільшується мито в іншій країні, її ціна зростає, попит знижується, а національна валюта країни виробника знижує свою вартість відповідно національної валюти країни, яка запровадила мито. При цьому, дзеркальні дії призводять до девальвації національної валюти країни, яка запровадила мито.

Девальвація долара, яка спостерігається сьогодні, несе в собі ризики для економіки інших країн світу, тим більше, що долар все ще залишається основною міжнародною валютою, яка утримується в резервах центральних банків різних країн (таблиця «*Світові валютні резерви...*»[2]). Частка долара США у розподілених світових валютних резервах складає 57,4%. Статус долара як резервної валюти дає США значний вплив на світову

[1] IMF World Economic Outlook. Global Growth: Divergent and Uncertain. Jan 2025, *https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2025/01/17/world-economic-outlook-update-january-2025.*

[2] Складено за даними МВФ: *https://data.imf.org/?sk=e6a5f467-c14b-4aa8-9f6d-5a09ec4e62a4.*

СВІТОВІ ВАЛЮТНІ РЕЗЕРВИ У РОЗРІЗІ ВАЛЮТ,
$ млрд

Структура валют	III кв. 2023	IV кв. 2023	I кв. 2024	II кв. 2024	III кв. 2024
Загальний обсяг світових валютних резервів	11,845.68	12,347.16	12,383.61	12,347.42	12,730.45
Розподілені валютні резерви, у т. ч.:	10,977.44	11,453.21	11,498.25	11,465.52	11,843.26
Долари США	6,496.75	6,690.71	6,774.82	6,675.45	6,796.98
Євро	2,146.83	2,284.33	2,253.79	2,265.29	2,370.60
Інші валюти	2,333.86	2,478.17	2,469.65	2,524.78	2,675.67
Нерозподілені резерви	868.24	893.95	885.35	881.90	887.19

ВАЛЮТНА СТРУКТУРА РОЗРАХУНКІВ ЗА ОПЕРАЦІЯМИ ПОТОЧНОГО РАХУНКУ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ,
% до загального обсягу

Рахунок поточних операцій	Долар США		Євро		Гривня		Інші валюти	
	III кв. 2023	III кв. 2004	III кв. 2023	III кв. 2004	III кв. 2023	III кв. 2004	III кв. 2023	III кв. 2004
Надходження	66,8	65,1	33,0	33,1	0,9	0,9	1,3	0,9
Виплати	50,6	50,7	46,3	46,4	0,1	0,1	3,0	2,8

економіку, дозволяючи їм залучати капітал з усього світу та впливати на міжнародні фінансові ринки.

Зростання напруженості у світовій торгівлі та занепокоєння щодо ризиків рецесії в США спричинили волатильність валют на міжнародному ринку відносно долара. Зокрема, фунт стерлінгів та японська єна зміцнилися на 0,15%, канадський долар девальвував на 0,23%. Європейська валюта, яка є резервною, також зміцнилася, чому сприяє політика активного залучення боргового фінансування для оборонних інвестицій, що робить європейські облігації більш привабливими для інвесторів та підвищує їх дохідність. Отже, очікування негативних наслідків від тарифної політики адміністрації США стимулює інвесторів вкладати капітал в інші валюти. Таким чином, між двома резервними валютами спостерігається певна конкуренція, яка має вплив на курсоутворення національних валют у різних країнах.

Зокрема, в Україні конкуренція між доларом і євро також відображається на курсоутворенні гривні. Так, останніми часом спостерігається досить різке зростання курсу європейської валюти. Практично за березень поточного року офіційний курс гривні до євро девальвував на 3,6%. Протилежна ситуація спостерігається з доларом — наприкінці 2024 р. гривня до американської валюти девальвувала, а з початком нового року почала зміцнюватись — на 1,1% на кінець березня. І хоча зміцнення гривні до долара пояснюється сезонним збільшенням пропозиції валюти та зменшенням попиту, повністю заперечувати вплив тенденції коливання основних міжнародних валют на вітчизняний валютний ринок не можна.

Американський долар у валютній структурі розрахунків за операціями поточного рахунку платіжного балансу України ще займає значне місце (таблиця «*Валютна структура розрахунків...*»[3]). Під час війни і постійного високого попиту на іноземну валюту її зміцнення не є бажаною тенденцією.

В цілому, такий розвиток подій найчастіше супроводжується погіршенням перспектив світової економіки. Однією з причин є те, що за часів економічних потрясінь інвестори схильні розпродувати ризиковані активи та вкладатися в ті, які вважають безпечними. Погіршення прогнозів, зазвичай, сприяє нестабільному розвитку світової економіки.

[3] Складено за даними НБУ: *https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external.*

СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ «КОНСЕРВАТИВНОЇ ХВИЛІ» ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Володимир БОДРОВ,
генеральний директор ГО «Інститут досліджень економіки і суспільства 21 ст.» (ГО «ІНДЕКС 21»)

Сучасний світ збуджений тектонічними зрушеннями в економіці, політиці і, загалом, суспільствах глобального простору. Яскравими проявами цих змін є остаточна руйнація ялтинсько-потсдамської і гельсінкської систем міжнародних відносин, послабленням дії міжнародного права і відповідних інституцій його підтримки, дисфункцією глобальних регуляторів або взагалі їх відсутністю там, де вони сьогодні конче потрібні. Суттєво загострюється міжнародна конкуренція внаслідок зміни балансу економічних потенціалів країн на користь тих, хто володіє трудовою, ресурсною, технологічною, рентою, має більш-менш вільний доступ на глобальні ринки товарів, послуг, капіталів, інновацій, контролює важливі транспортні коридори, торгово-логістичні шляхи. Помітно знижується частка у світовому валовому продукті країн-лідерів глобальної економіки останніх ста років.

Однополярний світ поступається місцем спробам відновити двополюсний глобальний простір по лінії протистояння і співпраці Захід — Схід (США — Китай) або, взагалі, перейти до багатополярного світового економічного устрою. В результаті зазначених процесів відбувається фрагментаризація глобального економічного простору, його розпад на крупні макрорегіони, чиї кордони все більше збігаються з цивілізаційними межами, що призводить до зростання економічного націоналізму, егоїзму в політиці як окремих держав, так і цілих міждержавних угрупувань.

Тенденції деглобалізації, дезінтеграції сьогодні досить очевидні попри відчайдушні зусилля зберегти єдність і посилити мобілізаційну трансформацію економіки вже існуючих інтеграційних утворень або створення на цій основі нових. За таких обставин частогусто починають застосовуватись, головним чином, глобальними гравцями неринкові методи міжнародної конкуренції — введення санкційних та особливих тарифно-торгових режимів, встановлення високих бар'єрів доступу на світові ринки для окремих країн, воєнно-політичний тиск з метою контролю важливих транспортних коридорів. На такому тлі загострюються старі міждержавні конфлікти і війни (причому не тільки торгові, але й цілком реальні) та зростає небезпека нових протистоянь ядерних і неядерних держав.

У зв`язку із вищенаведеним, особливого значення набуває тверезий аналіз процесів, що відбуваються у світовому господарському просторі під впливом дій нової президентської адміністрації у США. Для об`єктивної оцінки і прогнозування цих дій, їх подальшого розгортання та можливих наслідків без зайвих емоційно-ідеологізованих нашарувань варто розглянути політику Президента Д. Трампа і його команди у більш широкому контексті чергової «консервативної хвилі», що охоплює раз у 20-30 років США і переплескує далеко за їх межі. Уявлення про політичний трампізм дає ознайомлення з 900-сторінковим документом «Проект 2025», підготовлений ще у 2023 р. Фондом спадщини (Heritage Foundation), впливовим консервативним аналітичним центром, що пропонує досить авторитарну й радикальну дорожню карту реформ за президентства Д. Трампа.

Зрозуміло, із заданою темою фахової дискусії доцільно зупинитися на економічних аспектах і фундаментальних підсумках політики Трампа у річищі традиційного економічного консерватизму — однієї з основних інтегративних течій сучасної економічної думки, що спирається на багатовікові традиції та культуру ринкового господарства західної цивілізації й об'єднує теорії, концепції та школи неокласики і неолібералізму. Як свідчить досвід «консервативного відродження» на Заході в 70-80-і роки XX ст., посилення консервативних тенденцій в усіх галузях економічного, соціального, політичного, ідеологічного життя будь-якого суспільства відбувається звичайно в перехідні періоди, коли підлягають перевірці, випробуванню на відповідність новим реаліям його основоположні цінності, ідеали, традиції. Саме така ситуація була на початку 80-х років, що призвело до появи такого феномену як «рейганоміка», вона ж повторюється і сьогодні, коли спостерігаються істотні зрушення в економіці і політиці, насамперед, США у бік різкого посилення консервативних тенденцій і течій, відходу від радикального ліберального й соціального реформізму під впливом глибинних соціально-економічних процесів, що мають об'єктивний характер і часто незалежні від суб'єктивних намірів і зусиль консервативних теоретиків і політиків.

Поворот до нового ринкового консерватизму в галузі економічної теорії та політики, всієї ідеології американського суспільства, в цілому, породжений об'єктивними труднощами і суперечностями, пов'язаними з потребами структурної перебудови виробництва, реіндустріалізації з поверненням у країну капіталів, інвестицій, висококваліфікованих кадрів, пристосуванням до інноваційних процесів у сфері інформаційних технологій, цифрової трансформації, розвитку штучного інтелекту, необхідністю розв'язання глобальних проблем, які набули особливо гострого характеру якраз під час і після фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. Все це викликало необхідність у суттєвій переорієнтації економічної політики, в цілому переоцінки ролі сучасної держави в регулюванні ринкової економіки.

Фактично, «трампономіка» повторює основні постулати «рейганоміки». Це насамперед «економіка пропозиції» у поєднанні з фіскальним консерватизмом, зниженням податкового тиску на бізнес і домогосподарства, аж до відміни деяких податків (зокрема, податки на чайові та понаднормові роботи). Переорієнтація системи державного регулювання господарських процесів з формування сукупного платоспроможного попиту за допомогою політики інфляційного економічного зростання на політику забезпечення сприятливих умов для інноваційно-інвестиційного розвитку. Привертає до себе увагу рішучі заходи з демонтажу посткейнсіанських форм і методів регулювання економіки, пов'язаних із бюрократизацією державного апарату, невиправданим зростанням бюджетних витрат, обсягів соціальних програм, прискоренням інфляційних процесів. Головна задача — перекласти відповідальність за ухвалення широкого кола економічних рішень зверху униз, і тим самим зменшити кількість помилкових, з великими витратами для суспільства рішень макроекономічного рівня.

«Трампономіка» та традиційний консерватизм міцно пов'язані з відносним ізоляціонізмом, що зовсім не означає відмову від глобального лідерства. Просто зовнішньоекономічна політика має бути продовженням і результатом внутрішньоекономічних перетворень, а не навпаки, як це було у попередньої адміністрації демократів. Ліберальний ринковий фундаменталізм у внутрішній економічній політиці нинішніх консерваторів поєднується з жорстким протекціонізмом у зовнішньополітичній діяльності, її меркантилізацією та економізацією по всіх азимутах. Головне надзавдання полягає у зменшенні витрат економічного і політичного глобального лідерства США. Ще одним надзавданням чинної адміністрації з огляду на складність і тривалість у часі започаткованих реформ є забезпечення наступності і транзиту влади консерваторів на найближчі 10-15 років, але це вже залежить від поточних реальних результатів запроваджуваних економічних трансформацій.

Які ж висновки випливають із зазначених вище тенденцій в економічних трансформаціях у США та світовому господарстві для України та її економічного відновлення?

У перебігу кількох фахових дискусій, проведених Центром Разумкова у минулому році, було напрацьовано чималий пакет цікавих пропозицій і конкретних заходів щодо ефективних економічних трансформацій в умовах війни та опісля. Наріжний камінь цих дискусій лежав у площині умов закінчення війни і переведення національного господарства на траєкторію мирного розвитку, враховуючи величезні людські, економічні, територіальні втрати. З огляду на початок переговорів з встановлення перемир`я і в подальшому стійкого миру, і не повторюючи відомі пропозиції, важливо вибороти максимально вигідні не тільки політичні, але й економічні умови та гарантії українського відновлення при співпраці насамперед з США та ЄС. Необхідно наполягати на реалізації прискореного вступу до ЄС, що надасть постійний доступ на європейські ринки, а враховуючи перспективу формування в ЄС потужного ОПК і власних збройних сил, забезпечить відповідні безпекові гарантії Україні поза межами НАТО. За будь-яких обставин важливо зберегти вихід до Чорноморського басейну і дельти Дунаю. Безальтернативною залишається необхідність відновлення транспортно-логістичних коридорів і, загалом, транзитного потенціалу країни. Потребує термінового вирішення проблема повернення в Україну біженців та залучення трудових мігрантів, розробка відповідних процедур, механізмів і стимулів. Забезпечення успішного проведення цьогорічної посівної кампанії через контроль за цінами на паливо та фіскальні механізми. У разі проведення демобілізаційних заходів переорієнтувати частину вивільнених бюджетних ресурсів на відновлення енергетичної інфраструктури. Все це та інші першочергові заходи не обійдуться без суттєвої міжнародної допомоги. Ну, і традиційно, здійснення зазначених та інших заходів потребує суттєвого підвищення якості державного управління, послідовної боротьби з корупцією, детінізації економіки, повернення за сприяння наших західних партнерів офшорних активів та незаконно виведених за кордон капіталів злочинного походження.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО МОНЕТАРНОЇ ТА КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИК: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Євген БУБЛИК,
завідувач відділу грошово-кредитних відносин Інституту економіки та прогнозування НАН України

Тривалий період глобальної фінансової нестабільності й економічної невизначеності, який почався у 2008 р., так і не був повною мірою подоланий і загострився з початком пандемії та війни в Україні. Разом із тим, він позначився суттєвими змінами у підходах до проведення грошово-кредитної політики. Один із важливих напрямів змін визначила проблема обмеженої трансмісії низьких ключових ставок у посилення кредитної активності і ще більша кредитна стагнація на етапах підвищення ставок. Ця проблема спостерігається у більшості економік, як розвинених, так і тих, що розвиваються. Попри величезні обсяги емітованої ліквідності в періоди подолання кризи 2008-2009 рр., пандемії 2020-2021 рр. вона не трансформувалась у кредитну підтримку економіки. Виключенням стала реалізація спеціалізованих цільових програм рефінансування під час пандемії[1].

Головним висновком з отриманого досвіду стала формалізація потреби посилення цільового стимулювання кредитної активності. В цьому напрямі зарубіжними урядами і фінансовими регуляторами було запроваджено низку інструментів, покликаних запустити кредитування в пріоритетних секторах (виробництво, енергетичний перехід, малий бізнес, ін.). До таких інструментів, що були запроваджені в розвинених країнах, можна віднести цільові кредитні програми центральних банків. Наприклад, Funding for Lending Scheme у Великій Британії, коли Банк Англії надавав комерційним банкам фінансування за низькими ставками за умови збільшення кредитування реального сектору. За оцінками науковців реалізація FLS у 2011-2012 рр. позначилась на прирості ВВП Великобританії приблизно на 0,5%-0,8%[2]. Також Targeted Longer-Term Refinancing Operations — програма ЄЦБ, що пропонує довгострокове рефінансування банкам, які збільшують кредитування малого та середнього бізнесу.

В рамках макропруденційної політики в якості стимулів у ряді країн були запроваджені диференційовані резервні вимоги (знижені вимоги до резервування за кредитами в певні сектори, наприклад, зелена енергетика, інфраструктура, підтримка малого бізнесу), а також пільгові вимоги до капіталу банків за кредитами в стратегічно важливих секторах. Сюди ж можна віднести диференційовані коефіцієнти ризику — наприклад, знижений коефіцієнт ризику за зеленими кредитами (Green Supporting Factor) в ЄС. Слід також зазначити, що у деяких країнах встановлюються квоти для банків щодо кредитування пріоритетних секторів.

Вагому роль відіграли й державні програми з надання гарантій та субсидій — Credit Guarantee Schemes, за якими держави надавали часткове гарантування з банківських кредитів, знижуючи їхні ризики (наприклад, програми Small Business Administration, SBA у США для малого бізнесу). Винятково ефективним виявилось субсидування процентних

[1] Casanova, C., Hardy, B., & Onen, M. (2021). Covid-19 policy measures to support bank lending. *BIS Quarterly Review, 20.*

[2] Churm, R., Joyce, M., Kapetanios, G., & Theodoridis, K. (2021). Unconventional monetary policies and the macroeconomy: The impact of the UK's QE2 and funding for lending scheme. *The Quarterly Review of Economics and Finance, 80,* 721-736.

ставок, коли держава компенсує частину процентних витрат позичальникам (використовується в ЄС, Японії, Південній Кореї). Саме механізми розподілу ризиків і компенсації вартості кредиту виступають наразі найбільш перспективним елементом доповнення стимулюючої монетарної політики.

Додатковими елементами диференціації стимулюючого ефекту виступають різні вимоги до сек'юритизації кредитів і випуск забезпечених цінних паперів (Covered Bonds, ABS, MBS) із розширеним функціоналом, що дає змогу банкам продавати кредитні портфелі та вивільняти капітал для нових кредитів (особливо у сфері іпотеки, інфраструктури та малого бізнесу). В цьому напрямі державні агентства із сек'юритизації, такі як KfW (Німеччина), допомагають банкам залучати кошти для кредитування ключових секторів.

Зазначена проблема — обмежена кредитна трансмісія внаслідок монетарного розширення, у випадку України має винятковий прояв: надана під час війни зовнішня фінансова допомога (майже $140 млрд[3]) із низки об'єктивних причин не перетворилась на розширення кредитної підтримки економіки. Натомість нові кредити у банківській системі емітуються переважно в рамках державних пільгових кредитних програм. Надані в межах даних програм кредити формують більше третини працюючого кредитного портфеля (значною мірою в аграрній сфері) і забезпечують його приріст. Також нові кредити надаються банками афілійованому бізнесу. Водночас реалізація даних програм страждає суттєвими недоліками: нерівний доступ, нестабільне фінансування тощо.

На цьому тлі облікова ставка більшою мірою відіграє декларативну роль, оскільки НБУ не бачить можливостей (з точки зору вимог фінансової стабільності) надавати додаткову ліквідність банкам. Навпаки за допомогою резервної політики він додатково абсорбує вільну ліквідність банків. Тому існує висока ймовірність, що при зменшенні облікової ставки модель ринкової поведінки комерційних банків принципово не зміниться. Водночас, при кардинальному зменшенні облікової ставки і прив'язаної до неї дохідності депозитних сертифікатів — висока ймовірність посилення волатильності валютного ринку та втечі капіталу за кордон.

Враховуючи ці обставини, виглядає доречним розглянути можливість імплементації поширених у зарубіжних країнах інструментів монетарної політики і державних програм підтримки цільового кредитування. Існуючі в Україні цільові кредитні програми доцільно підтримати заходами у монетарній сфері (диференційованими регуляторними та резервними вимогами, пільгове довгострокове рефінансування під заставу) та у сфері державної кредитної політики (програми гарантування кредитів і секюритизації). Користуючись нагромадженим фінансовим ресурсом доцільно спробувати розширити існуючі програми за обсягами, строками та напрямами.

[3] Ukraine Support Tracker. – IFW Kiel, *https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/.*

У ПОШУКАХ «КОЗИРІВ» НА «ГЛОБАЛЬНІЙ ШАХІВНИЦІ»: ЯК СУЧАСНА ГЛОБАЛЬНІСТЬ РЕАГУВАТИМЕ НА СПРОБИ ТРАНСФОРМУВАТИ СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК?

Ярослав ЖАЛІЛО,
заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛЬНОСТІ ТА ГЛОБАЛЬНІ РИЗИКИ

Завершення періоду випереджальної динаміки зростання обсягів глобальної торгівлі, порівняно з обсягами глобального ВВП, яке фіксується дослідниками після великої фінансової кризи 2008 р., змусило деяких експертів говорити про завершення ери глобалізації та ймовірність поновлення фрагментованості глобальної економіки по національних «комірках» та локальних блоках. Додаткову мотивацію для проведення чи принаймні очікування автаркічних національних політик надали коронакриза, а затим — криза глобальної системи безпеки, викликана повномасштабною агресією РФ проти України.

Проте **процес економічної *глобалізації* «народив» феномен *глобальності*. Майже три десятиліття активної зовнішньоторговельної експансії обумовили значні системні зміни у світовій економіці та міжнародних відносинах:**

- ✓ відбулась уніфікація технологічних процесів, стандартів, вимог; забезпечила цілісність та масштабність глобального ринку;
- ✓ усталився міжнародний поділ праці;
- ✓ створилися потужні канали впливу глобального попиту як рушія економічного розвитку;
- ✓ відбулася розбудова міжнародних комунікацій.

Сформувалася також **низка вторинних ефектів, які обумовлюють «м'які» (інституційні) умови глобальної зв'язності:**

- ✓ синхронізація моделей економічного управління: застосування спільних правил спрощує взаємне ухвалення рішень та вирішення суперечок;
- ✓ поширення ліберального економічного порядку та синхронізація загальних (демократичних) принципів врядування;
- ✓ поширення складових глобальної культури та відповідних потреб у споживанні;
- ✓ зростання мобільності населення;
- ✓ розвиток міжнародних інструментів мобільності капіталів.

Урізноманітнився склад акторів глобальних процесів:

- ✓ самодієвими акторами глобалізації стають господарюючі суб'єкти;
- ✓ зросла суб'єктність регіонів та субрегіонів як акторів глобалізації;
- ✓ низка країн «третього» світу набули власної суб'єктності, подекуди

перетворившись на локальні центри економічного тяжіння;

- ✓ самостійним актором глобалізації стає людина.

Такі системні зміни створили об'єктивні матеріальні передумови глобальності (поєднаності) сучасного світу та інституційні механізми самовідтворення глобального порядку поза впливами національних держав, транснаціональних утворень та міжнародних інституцій.

Дедалі відчутнішими стають також глобальні проблеми, які великою мірою є прямими чи опосередкованими наслідками експансійного етапу глобалізації — і теж є складовою сучасної глобальності. Серед ключових із таких проблем:

- ✓ глобальні кліматичні зміни та поширення транскордонних ефектів шкоди довкіллю;
- ✓ значна нерівність у добробуті;
- ✓ значні цифрові розриви, пов'язані з незбалансованим поширенням цифровізації (наразі нерідко окремо виділяють проблему інтеграції штучного інтелекту);
- ✓ безпекові ризики, які після розв'язаної РФ повномасштабної війни вийшли на перше місце за значущістю.

Отже, попри зменшення вагомості взаємної торгівлі фізичними товарами, національні економіки та спільноти стають дедалі сильніше пов'язаними торгівлею послугами, взаємними інвестиціями, обміном даними, залученістю до спільних дій щодо протидії глобальним проблемам тощо. Це свідчить про невпинність та необоротність глобалізації як характеристики процесу еволюції людства. **Сучасні технологічні досягнення та напрацьовані світом інституційні моделі надають можливість сформувати більш стійку та інклюзивну глобальну економіку, яка спроможна використовувати можливості, долати проблеми та запобігати ризикам глобалізації.**

УГОДИ ЗАМІСТЬ ІНСТИТУТІВ І «ПОМСТА» ГЛОБАЛЬНОСТІ

Об'єктивно обумовлена сучасна глобальність не стає на заваді спробам формування штучних перешкод для міжнародних комунікацій. Зокрема, потужні національні гравці ресурсно забезпечених економік можуть бути зацікавлені у **зменшенні відкритості економіки**, обмеженнях свободи глобальної торгівлі у розрахунку на отримання додаткової ренти від розпорядження рідкісними ресурсами, у т. ч. тими, цінність яких зростає внаслідок наростання ризиків від невирішених глобальних проблем. Відповідно, для них важливо загальмувати глобалізацію та технологічний прогрес, який вона прискорює. Відтак — зруйнувати світовий порядок, який створює простір глобальних відносин, та міжнародні інститути, які його підтримують. До таких спроб можуть вдаватися країни з диверсифікованою економікою, яка створює ілюзію можливості функціонування в умовах закритості та силового нав'язування умов угод контрагентам, які відповідних ресурсів позбавлені. Сумнівна ефективність такого способу отримання вигоди полягає в тому, що глобальний тренд технологічного розвитку полягає у зниженні рівня ресурсної залежності економік загалом та суттєвій мінливості значущості тих чи інших видів ресурсів у ході технологічного прогресу.

Видається, що саме таку модель поведінки у глобальному просторі намагається впровадити нова адміністрація США. Основні особливості відповідної політики описані фахівцями українського Центру Разумкова. По суті, йдеться про спробу протиставлення усталеним інститутам міжнародного порядку політики ситуативних «угод», які формуються, виходячи з уявлень про можливості силового нав'язування умов цих угод (володіння «козирями»), та на засадах «гри з нульовою сумою» (отримання односторонніх вигод), домінування інтересів над цінностями, примусу та стохастичних уподобань над визнаними правилами.

Базова суперечність цієї моделі полягає в тому, що, роблячи головним інструментом політики імпортні тарифи, уряд сприяє

закритості внутрішнього ринку та руйнації усталених логістичних і виробничих ланцюгів постачання. Це призводить до швидкого зростання цін на внутрішньому ринку, а саме подолання інфляційних трендів було однією з передвиборчих обіцянок нинішнього президента. Реакція у вигляді зростання внутрішньої пропозиції може відбутися лише з певним лагом, до того ж, вимагатиме додаткового інвестування, яке може бути демотивоване волюнтаристськими змінами «правил гри» національним урядом. До того ж, емпірично доведено, що решоринг, як правило, відбувається за умов впровадження автоматизованих технологій та роботизованих виробництв[1]. А отже, під сумнівом — і реалізація іншої передвиборчої обіцянки — щодо значного розширення можливостей для продуктивної зайнятості.

Перехід до «технології угод» у т. ч. і у внутрішньому державному управлінні загрожує суттєвою інституційною деградацією суспільства. Між тим, в сучасній економіці саме інституційна досконалість надає поштовх для розвитку численних індустрій та джерелом створення значної частки доданої вартості (відповідно — робочих місць і доходів).

У глобальному вимірі ризик запропонованої адміністрацією Д. Трампа моделі може призвести до ланцюгових реакцій руйнування довіри до норм права та світового економічного порядку, насамперед — у країнах з нестійкими чи відсутніми демократичними і правовими інститутами. Це може відчутно загальмувати глобальний інституційний розвиток, який наразі врегульовує описану вище глобальність та реалізацію її позитивного потенціалу, забезпечує міжнародну взаємодію у протистоянні глобальним ризикам.

Свідоме відсторонення від вирішення глобальних проблем позбавляє країну ймовірної вигоди від участі у відповідних спільних програмах, в той час, як її неминуче «наздоганятимуть» негативні наслідки наростання невирішених глобальних проблем, які, як відомо, не знають національних кордонів[2].

Парадоксально, але ланцюгова реакція руйнування визначеної нормами СОТ системи глобальної вільної торгівлі суттєво вдаряє саме по менш розвинених країнах, які критично залежать від включеності до глобальних ланцюгів вартості. Це посилюватиме антиамериканські орієнтації цих країн та вестиме до значного перерозподілу регіональних геополітичних потуг з ймовірними негативними безпековими наслідками.

Очевидна неможливість вирішення сучасної безпекової кризи шляхом квазібізнесових «угод» загрожує подальшим посиленням впливу безпекових чинників на глобальну економіку. Вимушене відволікання дедалі більшої частки сукупної продуктивності на воєнні/оборонні цілі, разом із неминучим звуженням загальної довіри та горизонтів стратегування, зменшує можливості протидіяти наростанню глобальних проблем. За недостатньої спільної протидії глобальні ризики можуть ставати джерелом неправомірної вигоди окремих суб'єктів — власників критичних ресурсів, що погіршуватиме проблему нерівності. Так само і технологічні досягнення залишатимуться джерелами окремих вигод й не працюватимуть на вирішення глобальних проблем. Наростаючи, останні відіграватимуть дедалі сильніший депресивний вплив на глобальну економіку та її спроможність справлятися з ними надалі.

Отже, нехтування об'єктивно обумовленою глобальністю сучасного світу здатне «помститися» недалекоглядним та егоїстичним політикам через нарощування реакцій глобального середовища на їхні дії, прямо протилежних очікуваним. Геополітичний простір, 30 років тому названий З. Бжезинським «великою шахівницею»[3], потребує багаторівневих комбінацій, відповідального втілення спільних правил та досягнення синергетичної взаємодії й несумісний з картярським гемблінгом. Нова американська

[1] Faber M., et al. Global value chains in a world of uncertainty and automation. – Vox.EU, *https://cepr.org/voxeu/columns/global-value-chains-world-uncertainty-and-automation.*

[2] Is there a future for globalization? Business leaders discuss at Davos 2022. – World Economic Forum, *https://www.weforum.org/stories/2022/05/globalization-business-leaders-davos22/.*

[3] Загалом Бжезинський називав цим терміном Євразію, проте відповідна метафора цілком може бути поширена й на весь геополітичний простір.

адміністрація наразі тестує уразливість світового економічного порядку. Попри очевидні суттєві вади, цей порядок все ж спирається на об'єктивну логіку прогресу людської спільноти, а отже, сподіваємося, є достатньо стійким, щоб протиставити намаганням «революційного» руйнування еволюційні зміни для досягнення адекватності новій глобальності.

ПОЗИТИВНА АЛЬТЕРНАТИВА

Стратегічна неефективність описаної вище національної політики в умовах викликів глобальності не позбавляє необхідності пошуку нової, адекватної цим викликам, моделі політики, яка формуватиме відповідні позитивні зміни й у глобальному економічному порядку. Коригування глобального порядку можливе і навіть бажане, проте — не в напрямі фрагментування глобальної економіки, а для поліпшення умов для поєднання конструктивних зусиль гравців глобального простору щодо протидії природним ризикам, усталення інклюзивних інститутів, які сприяють вирішенню проблем глобальної нерівності та розривів.

З нашої точки зору, вирішення цього завдання може досягатися через **перенесення акцентів на інституційний розвиток, який вестиме до розвитку людського та соціального капіталу**, а саме: підвищення рівня освіти та диверсифікації кваліфікацій, поширення соціальних комунікацій та розвитку самоврядності, утвердження сучасної національної ідентичності на основі зміцнення взаємної довіри та інклюзивності національного економічного розвитку, органічної інтегрованості у вирішення глобальних проблем на засадах відкритості та відповідальності перед майбутніми поколіннями. У поєднанні технологічних та соціальних інновацій національна економіка набуває переваг у глобальній конкуренції за ресурси, у т. ч. — відтягуючи їх у автаркічних моделей, тим самим демотивуючи останні. Для цього важлива національна інституційна досконалість, відповідно — тяглість та відтворення інститутів.

В рамках такої моделі:

- ✓ національна економіка спроможна гнучко реагувати на зміни глобального попиту та адаптувати свою спеціалізацію;
- ✓ розвиваються сектори національної економіки, які забезпечують функціонування людського і соціального капіталу, з відповідними можливостями для зайнятості;
- ✓ розширюється, диверсифікується і структурується сукупний попит;
- ✓ поширюються чинники вартості, які мають інституційну природу;
- ✓ формуються консолідовані дії щодо протидії глобальним ризикам із створенням відповідних індустрій;
- ✓ ключові складові цифрових індустрій залучаються до забезпечення людського і соціального розвитку, що суттєво розширює ринки для цих індустрій;
- ✓ інституційна консолідованість національної економіки посилює готовність до міжнародних комунікацій, зокрема — щодо вирішення глобальних проблем.

В умовах сучасної глобальності глобалізаційні процеси мають набути сумісності з політиками національного економічного та соціального розвитку, відтак такі політики повинні враховувати необхідність вирішення глобальних проблем, а інструментарій реалізації — сприяти капіталізації глобального виміру цих політик.

У цьому контексті досягнення справедливого стійкого миру в Україні нерозривно пов'язане з подальшими трансформаціями глобального економічного порядку. Від засад, на яких він будуватиметься, залежатиме спроможність світової спільноти до консолідованих зусиль для приборкання агресії російського імперіалізму. А можливості капіталізації результатів війни для глобального та регіонального європейського розвитку визначатимуть формат поствоєнної архітектури безпеки, коло наших партнерів та союзників та їхні бачення місця в ній України.

ГЛОБАЛЬНІ ШОКИ І СТІЙКІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ

Владислав ЗИМОВЕЦЬ,
головний науковий співробітник відділу публічних фінансів Інституту економіки і прогнозування НАН України

Світова фінансова система переживає глибокі структурні зміни. Конструктивний вплив технологічних проривів у сфері ІТ-технологій нівелюється низкою деструктивних політичних впливів — поширенням антилібералізму, демонтажем системи світової безпеки, агресивністю московської імперії, формуванням осі антидемократичних режимів. Світовий економічний порядок, заснований на багатосторонньому співробітництві (collaborative multilateralism) та засадах вільного ринку, заміщується ізоляціонізмом, орієнтованим на протекціонізм державного втручання, що дає поштовх до глобального хаосу та загострення геополітичного протистояння[1]. Різновекторний вплив перелічених факторів створює суттєву невизначеність, яка є генератором ризиків дестабілізації національних фінансових систем, зокрема через непередбачуваність можливих зрушень у глобальній фінансовій архітектурі.

Традиційні інструменти розсудливої фінансової політики можуть виявитися недостатніми для забезпечення стійкості та упередження неконтрольованої деструкції (краху) національних фінансових систем. На тлі цих викликів актуалізується завдання переосмислення підходів до протидії глобальним шокам і забезпечення стійкості національних фінансових систем. При вирішенні цього завдання потрібно враховувати два принципово важливі моменти сучасності — незавершеність структурної трансформації світової фінансової системи (перехідний стан) і непередбачуваність масштабів збитків від можливих глобальних шоків.

Перехідний стан сучасної фінансової системи. Розглядаючи тенденції розвитку світової фінансової системи упродовж XXI століття не можна не звернути увагу на тектонічні зсуви в її архітектурі. Азійська фінансова криза 1997 р., криза фондового ринку 2000 р., світова фінансова криза 2008-2009 рр. продемонстрували наявність слабких місць у фінансових системах, спричинених недооцінкою ризиків і недосконалістю державного регулювання у фінансовому секторі. У відповідь та з урахуванням негативних наслідків світової фінансової кризи 2008-2009 рр. (далі — СФК) відбулося суттєве зміцнення регуляторної спроможності та контролю за ризиками у традиційних сегментах фінансової системи — фінансовому секторі та публічних фінансах. Посилення регулювання та нагляду спричинило збільшення витрат на комплаєнс, що дало поштовх розвитку небанківських фінансових інститутів (НБФІ), на які не поширювалися жорсткі регуляторні вимоги. На кінець 2024 р. НБФІ *володіли більш ніж половиною активів на світовому фінансовому ринку*[2].

Другою причиною прискорення структурної трансформації фінансових систем стало технічне переозброєння фінансової діяльності завдяки розвитку ІТ. Існує впевненість, що подальше запровадження сучасних ІТ сприятиме зміцненню стійкості фінансових систем завдяки покращеним фінансовому прогнозуванню та оцінюванню ризиків[3].

[1] Luo, Y. Paradigm shift and theoretical implications for the era of global disorder. – Springer Nature, *https://doi.org/10.1057/s41267-023-00659-2.*

[2] Global Financial Stability Report, October 2024. – International Monetary Fund, *https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/GFSR/2024/October/English/textrevised.ashx.*

[3] Swinkels, Lauren, and Tobias Hoogteijling. June 2022. Forecasting Stock Crash Risk with Machine Learning. – *https://www.robeco.com/files/docm/docu-202206-forecastingstock-crash-risk-with-machine-learning-hksg.pdf.*

Швидкі структурні трансформації національних фінансових систем послабили спроможність регуляторів здійснювати моніторинг фінансових ризиків цілісно[4]. Значно зросли ризики втрат і дестабілізації фінансових систем унаслідок шахрайських дій, масштабних кібератак із використанням сучасних ІТ, зокрема технологій deepfake[5], загальносвітові втрати від яких оцінюються на рівні $10,5 трлн[6]. Незавершеність трансформаційних процесів у фінансових системах на тлі послаблення ролі банківського сектора та підвищення вразливості до ризиків у сфері ІТ є причиною їх підвищеної вразливості до глобальних шоків.

Тенденції розвитку національних фінансових систем. Вкажемо на ключові тенденції, важливі для розуміння стійкості фінансових систем до зовнішніх шоків:

✓ чітко виражений довгостроковий тренд до випереджаючого зростання відносних розмірів банківської системи (рівня монетизації). Випереджаюче зростання грошової маси є фактором зміцнення стійкості фінансової системи, відображаючи формування резерву ліквідних коштів задля збереження життєздатності і уникнення дефолтів унаслідок глобальних шоків;

✓ зближення відносного розміру банківських систем у країнах із різним рівнем доходів (конвергенція) є індикатором глобального зміцнення стійкості національних фінансових систем. В Україні чітко простежується протилежна тенденція — після 2014 р. розпочинається падіння монетизації. Дефіцит пропозиції капіталу на внутрішньому ринку підриває стійкість фінансової системи України;

✓ послаблення ролі національних банківських систем у трансформації заощаджень у кредити бізнесу та домогосподарствам після СВК. Хоч це й парадоксально, але відносно незначна роль банківської системи у фінансуванні бізнесу в Україні є фактором зміцнення стійкості її фінансової системи в цілому.

КАНАЛИ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ ШОКІВ НА СТІЙКІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ

На тлі прогресу у розвитку і підвищення функціональної спроможності фінансових систем, їх вразливість до глобальних шоків залишається високою. Існування потенційних загроз виникнення глобальних шоків з непередбачуваними наслідками («Black Swan» events) є причиною зростання невизначеності, яка може впливати на стійкість національних фінансових систем через три канали:

✓ *ринковий канал* — зниження інвестиційної активності, спричинене зростанням ризику хвоста (tail risk), тобто можливої екстремальної негативної прибутковості унаслідок малопередбачуваних подій[7]. Хоча вразливою до такого ризику є лише частина фінансово слабких підприємств, дія шоку поширюється на інші сектори фінансової системи[8];

✓ *реальний канал* — відкладання інвестицій та споживання на майбутнє у відповідь на вищу макроекономічну невизначеність. Фінансова система України є вразливою до впливу глобальних шоків через реальний канал, тому що акумуляція ліквідних капіталів часто суміщається із їх виведенням із фінансової системи. На кінець 2023 р. обсяги тіньових ліквідних капіталів оцінюються у розмірі $43,1млрд (табл. «*Динаміка вільного капіталу в Україні*»[9]);

✓ *кредитний канал* — скорочення кредитування у зв'язку із значною невизначеністю щодо макроекономічного прогнозу і складністю оцінки кредитоспроможності позичальників, наслідком чого є акумуляція надлишкової ліквідності у фінансовій системі. Така ситуація спостерігається в Україні після початку повномасштабної війни в 2022 р.

Узагальнюючим наслідком дії глобальних шоків на фінансову систему є її декапіталізація,

[4] Global Financial Stability Report, October 2024. – International Monetary Fund, *https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/GFSR/2024/October/English/textrevised.ashx.*

[5] Heather Chen and Kathleen Magramo. Finance worker pays out $25 million after video call with deepfake 'chief financial officer'. – *https://edition.cnn.com/2024/02/04/asia/deepfake-cfo-scam-hong-kong-intl-hnk/index.html?cid=ios_app.*

[6] Top 10 Cybersecurity Predictions and Statistics For 2024. – *https://cybersecurityventures.com/top-5-cybersecurity-facts-figures-predictions-and-statistics-for-2021-to-2025/.*

[7] Dierkes M., Hollstein F., Prokopczuk M., Wuersig C. Measuring Tail Risk. – Journal of Econometrics. Vol. 241, i.2. 2024. DOI, *10.1016/j.jeconom.2024.105769.*

[8] Adrian, Tobias, Dong He, Nellie Liang, and Fabio M. Natalucci. 2019. "A Monitoring Framework for Global Financial Stability." IMF Staff Discussion Note 2019/06, International Monetary Fund, Washington, DC. < https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/SDN/2019/SDNEA2019006.ashx>.

[9] НБУ: Огляди фінансових корпорацій, *https://bank.gov.ua/files/3.1-Monetary_Statistics.xlsx.*

ДИНАМІКА ВІЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ, 2008-2023 рр., $ млрд

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Резерви банків	5,9	2,3	1,3	1,6	3,9	3,6	8,8	7,9	9,8	16,7	22,9
Тіньовий ліквідний капітал	7,3	20,1	17,6	18,5	20,8	26,3	24,9	26,8	25,9	42,8	43,1
Разом	13,2	22,4	18,9	20,1	24,7	29,9	33,7	34,7	35,7	59,5	66,0
% ВВП	7,2	16,8	20,7	21,5	22,1	22,8	21,9	22,1	17,9	36,7	36,4

спричинена прямими втратами від руйнування/знищення матеріальних активів (війни, стихійні лиха) та знецінення фінансових активів (фінансові кризи). Стійкість національних фінансових систем до глобальних шоків залежить від достатності резервів, за рахунок яких підтримуватиметься спроможність виконання як внутрішньосистемних зобов'язань, так і зобов'язань перед зовнішнім світом.

Серед актуальних потенційних глобальних шоків, які можуть підірвати стійкість фінансової системи України слід виділити:

✓ радикальні зміни у світовому економічному порядку унаслідок раптової неочікуваної зміни геополітичної та геоекономічної позиції ключових країн, зокрема США, унаслідок яких значно зростає невизначеність щодо завершення російсько-української війни і, відповідно, воєнний сегмент систематичного ризику. Зміни у світовому економічному призведуть до втрати ринків збуту і порушення ланцюгів постачання[10];

✓ просування авантюрних фінансових ініціатив, спрямованих на руйнування ядра сучасної світової фінансової системи (зокрема сумнозвісної кампанії БРІКС із дедоларизації), хоча й не матиме прямого впливу на стійкість фінансової системи України, але зумовить хаос на світовому фінансовому ринку;

✓ неочікувано стрімке погіршення відносин між ключовими країнами та розвал геополітичних союзів, зокрема між США та ЄС, послаблення трансатлантичної солідарності потребуватимуть суттєвого збільшення витрат на оборону, що зумовить зростання суверенних боргів. Посилення ефекту витіснення на глобальному рівні призведе до зростання попиту на капітал, підвищення процентних ставок, що негативно вплине на стійкість фінансової системи України як нетто-боржника на міжнародних фінансових ринках;

✓ штучно створена фінансова криза за допомогою маніпулювання ринком, шахрайських дій та дезінформації в соціальних мережах за згенерованими ШІ сценаріями, спрямованими на створення глобальної паніки[11], може мати руйнівні наслідки для стійкості фінансових систем розвинутих країн. Прямий негативний вплив на фінансову систему України не буде відчутним, враховуючи слабку інтегрованість фінансової системи України у міжнародні ринки капіталу.

Актуалізація перелічених вище глобальних шоків створює значну невизначеність та загрози для національних фінансових систем. Критично важливими для України завданнями з протидії глобальним шокам є:

✓ забезпечення достатності капіталу та резервів банківських і небанківських фінансових установ;

✓ розробка регуляторного каркаса і сприятливих інституціональних умов для розвитку НБФІ, що дасть змогу підвищити функціональну спроможність національної фінансової системи;

✓ ідентифікація вразливих сегментів у виробничих секторах, які можуть постраждати унаслідок формування «нового економічного порядку»;

✓ розробка і запровадження регулярного моніторингу фінансової стійкості сектора нефінансових корпорацій за допомогою ШІ;

✓ планування, розробка і запровадження механізмів підтримки і забезпечення ліквідністю вразливих до глобальних шоків бізнесів, які мають системне значення та ін.

[10] Balteanu I., Bottone M., Fernández-Cerezo A., Ioannou D., Kutten A., Mancini M., Morris R.. European firms facing geopolitical risk: Evidence from recent, *https://cepr.org/voxeu/columns/european-firms-facing-geopolitical-risk-evidence-recent-eurosystem-surveys.*

[11] The Incredible, World-Altering 'Black Swan' Events That Could Upend Life in 2025. – POLITICO, *https://www.politico.com/news/magazine/2025/01/03/15-unpredictable-scenarios-for-2025-00196309.*

ГЛОБАЛЬНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ЛІДЕРСТВО: США vs КИТАЙ

Сергій КОРАБЛІН,
заступник директора Інституту економіки та прогнозування НАН України

Упродовж 1995-2010 рр. ВВП Китаю, розрахований за поточними ринковими курсами, послідовно перевищив ВВП Канади, Італії, Франції, Великої Британії, Німеччини та Японії. У 2017 р. він перевищив ВВП США, розрахований за паритетом купівельної спроможності.

Наразі статус другої економіки світу не розглядається ні в Китаї, ні за його межами як гранична межа. Завдяки високим темпам зростання очікується, що він може перевершити обсяг американської економіки (за поточними валютними курсами) у найближчі 10-15 років. Не в останню чергу такі оцінки ґрунтуються на технологічних здобутках країни, чиї провідні компанії (Huawei, Tencent, Lenovo, Xiaomi, BYD тощо) впевнено тіснять на міжнародних ринках багатьох західних конкурентів (таблиця «*Прогнози...*»).

ПРОГНОЗИ ЩОДО ЧАСУ, КОЛИ ВВП КИТАЮ МОЖЕ ПЕРЕВИЩИТИ ВВП США*

Рік прогнозу	Установа / Проєкт	Рік, коли ВВП Китаю може перевищити ВВП США
2003	Goldman Sachs	2041
2010	Carnegie Endowment for International Peace	2032
2011	Goldman Sachs	2026
2011	PricewaterhouseCoopers	2032
2014	Airbus	2033
2018	HSBC	2030
2019	An Inter-Institutional EU Project / EU	2030
2021	Esade Ramon Llull University	2033
2021	The Japan Center for Economic Research	2033 (попередній прогноз 2028-2029)
2022	The Japan Center for Economic Research	~
2022	Goldman Sachs	2035
2023	Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine	2033

* За ринковими валютними курсами

Ключовим моментом триваючого ривка китайської економіки стала глобальна фінансова криза 2008-2009 рр., після якої Китай обігнав Сполучені Штати у виробництві промислової та будівельної продукції, товарів переробної промисловості, загального експорту та експорту товарів. Ці успіхи дозволили КНР посісти місце найбільшого промислового виробника та експортера у світі.

Всім зазначеним здобуткам Китаю сприяла його внутрішня інвестиційна експансія та активне залучення прямих капіталовкладень західних інвесторів, що дозволило масштабувати їхні технології у розмірах, які перетворили Китай у найбільший інвестиційний та виробничий майданчик світу. Завдяки цьому можливості Китаю визначатимуть у найближчий перспективі як його власні геополітичні

горизонти, так і всього угруповання BRICS у протистоянні з G7.

Попри це, особливості економічної динаміки Китаю не свідчать про його готовність змістити США як глобального лідера з повноцінним виконанням всіх його функцій. Справа в тому, що Китай не є чистим експортером технологій та капіталу. Всупереч численним закордонним проєктам, Китай залишається нетто-імпортером прямих західних інвестицій. У цьому сенсі він не відрізняється від інших економік, що розвиваються, у т. ч. країн BRICS.

Це свідчить про його залежність від західних інвестицій та технологій, а також — про відсутність власних глобальних переваг, завдяки яким він міг би витіснити з міжнародних ринків західний капітал. У цьому сенсі можна констатувати, що підвищення якості китайських технологій все ще не надало їм рис світового домінування.

Багаторазове відставання Китаю від західного рівня капіталоозброєння та продуктивності праці визначає його пріоритетну увагу на внутрішніх інвестиціях. Це жодним чином не зменшує вагомості його вражаючих економічних результатів і не означає згортання закордонних проєктів, а лише свідчить про тривалу потребу у нагромадженні виробничого капіталу в межах власної економіки. Така сконцентрованість на внутрішніх питаннях притаманна всім країнам з економіками, що розвиваються, у т. ч., всім без виключення членам BRICS.

Специфічним свідченням цього є неконвертованість юаня, що є надзвичайно дивним явищем для національної валюти другої за розміром економіки світу. У цьому контексті привертає увагу надзвичайна обмежена частка юаня у системі міжнародних банківських розрахунках SWIFT (менше, ніж 5%) та глобальних валютних резервах (трохи більше, ніж 2%), яка поступається майже всім валютам країн G7.

Жодна країна світу не прив'язує свою національну валюту до китайського юаня. Це вражаючий феномен, який вказує на свідомі міжнародні обмеження не лише з боку Китаю, а і його економічних партнерів. Наведене демонструє явний брак довіри до китайської валюти попри її включення МВФ до переліку п'яти визначних резервних валют світу разом із доларом США, євро, єною та фунтом стерлінгів.

Таке «обачне» ставлення диктується, серед іншого, специфікою країни-емітента юаня, монопартійний уклад якої може розглядатися не лише як гарант виконання високих політичних домовленостей, а й вади для неупередженого судового розгляду суто комерційних справ.

Це порушує питання щодо ефективності розв'язання комерційних суперечок між країнами BRICS, якщо вони дійсно воліють до створення економічного світопорядку, альтернативного західному. Сумніви щодо об'єктивності судочинства Китаю визначає природні межі його глобальних ініціатив та розвитку BRICS.

Такі сумніви частково проявляються й у непропорційно низькому рівні інтернаціоналізації китайського юаня, адже його володарі не можуть вільно використовувати цей актив не озираючись на рішення та настрої державних (політичних) регуляторів Китаю.

Очевидні переваги вільно конвертованих західних валют, надають їхнім емітентам унікальні можливості, прямо пов'язані з глобальним фінансовим лідерством. Відсутність таких переваг у Китаю є очевидним результатом не стільки західної протидії, як власних внутрішніх обмежень.

Набуття за цих умов статусу найбільшої економіки світу може не означати перетворення Китаю у глобального економічного та фінансового лідера. Відсутність наочних технологічних переваг та валютно-фінансової системи їхнього міжнародного просування блокуватиме перетворення країни з найбільшого інвестиційного та промислового майданчика до законодавця принципів та правил функціонування таких виробничих платформ.

ВІРАЖІ НА ШЛЯХУ ДО «ЗОЛОТОЇ ДОБИ» АМЕРИКАНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Володимир КОРНЄЄВ,
професор кафедри фінансів імені Віктора Федосова,
Київський національний університет імені Вадима Гетьмана

Пріоритети економічної політики Президента США Д. Трампа підтверджують сталість його поглядів на економічний розвиток. Водночас формується новий стиль державного менеджменту, що матиме як коротко-, так і довгострокові наслідки. Акценти економічної політики зміщуються на зниження податкового тягаря, економію бюджетних видатків, валютне, митно-торговельне коригування ринків, технологічний розвиток та стимулювання бізнесу. Основні зусилля спрямовуються на розвиток внутрішнього ринку праці, виробництва, досягнення енергетичної незалежності та перегляд участі в міжнародних угодах (кліматичних, торговельних, військових).

Державні фінанси. Задля стимулювання економіки у другий президентський період очікується зменшення ставки податку на прибуток корпорацій із наявних 21 до 15% для внутрішніх виробників і впровадження окремих індивідуальних податкових пільг. Обсяги очікуваних податкових пільг різні експерти оцінюють широко в межах $5-9 трлн.

Зниження податків відбувалося й у перший термін Президента Трампа у 2017–2021 рр. Одним із досягнень тогочасної економічної політики стало ухвалення Закону про скорочення податків і створення робочих місць (2017). Основні тогочасні зміни: зниження податку на прибуток корпорацій із 35 до 21%, скорочення ставок податку на доходи фізичних осіб і збільшення податкових кредитів. Результат їх був неоднозначним: з одного боку, така податкова політика стимулювала інвестиції компаній, а з іншого — зростання споживчих витрат домогосподарств (що було проінфляційним фактором).

У період другої каденції очікується скорочення державних видатків на $2 трлн (разом із скороченням бюджетного дефіциту). Серед способів оптимізації бюджетних видатків розглядають скорочення держапарату, і, водночас, залучення представників бізнесу до виконання державних завдань. Як чинник дотичності бізнесу до сучасного державного менеджменту США слід відзначити присутність на інавгурації Трампа представників сучасного технокапіталізму. Середніх мільярдери Ілон Маск, Джефф Безос, Марк Цукерберг, Тім Кук, Сундар Пічаї та інші, які представляють різні сфери бізнес-діяльності й фактично є сучасною хайтек-елітою. «Трампізм може являти вершину політичного культу підприємців» — нещодавня фраза в ФТаймс є достатньо акцентованою.

Технологічний розвиток. Наразі формується новий підхід адміністрації Трампа 2.0 до стимулювання технологічного сектора США, цифровізації і розробок у сфері штучного інтелекту (ШІ). Так, наприкінці січня ц. р. Трамп оголосив, що OpenAI, SoftBank і Oracle створюють спільне підприємство з інфраструктурою ШІ в США вартістю $500 млрд під назвою «Зоряна брама», назвавши цю ініціативу «гучною заявою про впевненість у потенціалі Америки за нового Президента». Найбільші технологічні компанії змагаються за те, щоб стати лідером у галузі ШІ. Наприклад, Meta М. Цукерберга планує виділити від 60 до 65 мільярдів доларів на капітальні витрати для посилення зусиль компанії в галузі ШІ, включаючи «значне розширення команд». Amazon Дж. Безоса планує інвестувати понад $100 млрд в технологічну інфраструктуру. Сукупні інвестиції в ШІ провідних технологічних компаній у 2025 р. можуть перевищити $320 млрд (порівняно у 2024 р. було $246 млрд). Це

все підкреслює курс на акцентацію ШІ у стратегіях розвитку корпоративного й інших секторів економіки.

ШІ та криптоіндустрія постають як нові сфери технологічного і фінансового підприємництва. Одне з порівнянь двох каденцій Трампа полягає в тому, що ціна біткойна становила $900 в 2016 р., а у січні 2025 р. перевищувала $100 тис. Випуск подружжям Трампів власних мем-коїнів свідчить про наміри підтримки криптоіндустрії в обігу фінансових активів США. Планується запуск фінансового сервісу Truth.Fi, який інвестуватиме до $250 млн у криптовалюти та інші активи.

Валютна і митно-торговельна сфери. Елементи валютної й торговельної політик також споріднені в обох каденціях Трампа. Так, відомими є тези щодо необхідності ослаблення долара, оскільки сильний долар шкодить економіці США, внаслідок чого імпорт стає дешевим і доступним, а експорт зі США, навпаки, дорожчим. Що «руйнує промислову базу» США та спричиняє зростання торговельного дефіциту.

Одним із напрямів є наміри спробувати змусити торговельних партнерів США ревальвувати власні валюти (за зразком угоди «Плаза» у вересні 1985 р. для зменшення дисбалансів у міжнародній торгівлі). Проте залишаються питання щодо можливостей реалізації таких кроків — чи погодяться інші країни грати у фінансовий «пінг-понг»? А як ослаблення долара вплине на його статус резервної валюти? Чи безпечна така політика загалом, коли окремі країни шукають шляхи «втечі від долара»?

Трамп продовжує агресивну торговельну політику, анонсовану як захист американської економіки. Разом з тим, тут проглядається посилення тиску на інші країни і виникнення торговельних конфліктів. Такі дії викликали «паніку, гнів, хвилі економічного патріотизму» в Канаді і Мексиці. Країни-контрагенти запроваджуть «дзеркальні» мита у відповідь. Міжнародна торгівля заходить у новий раунд торговельного боксингу і згодом торговельні баланси на звітні дати можуть мати неочікувані сальдо. Можна згадати минулий 2024 р., коли Трамп під час своєї передвиборчої кампанії чітко дав зрозуміти, що хоче подвоїти торговельні війни свого першого терміну. Але його цьогорічна тарифна політика виявилася набагато масштабнішою та агресивнішою, ніж очікувалось раніше. Тарифний «хаос» ще не є достатньо оціненим.

Митні новації Трампа стосуються введення торговельних мит на поставки товарів з різних країн. Так, 1 лютого 2025 р. було оголошено про введення мит на імпорт товарів з Канади (25%), Мексики (25%) та Китаю (10%). Згодом, 10 лютого 2025 р. адміністрація Трампа поширила 25% мита на імпорт сталі та алюмінію на всі країни без винятків, включаючи Європейський Союз, Канаду, Мексику. У квітні планується запровадження додаткових тарифів, що однозначно означає подальшу глобальну ескалацію торговельних напружень.

Аналітики передбачають зростання інфляції, прогнози котрої вже переглянуті з 2,2% до 2,6 % на 2025 р. В якійсь мірі саркастична фраза, — «ми не можемо вам дати дешеві продукти, але можемо дати Американську затоку», — відображає інфляційні перестороги американців.

Дерегуляція економіки залишається одним з базових положень економічної політики Трампа 2.0 і спрямовуватиметься на полегшення бізнес-діяльності та стимулювання інвестицій. На початку другої каденції анонсовано наміри скасувати бюрократичні бар'єри й екологічні обмеження в частині виходу з Паризької кліматичної угоди, зменшити регулювання у сфері енергетики для збільшення видобутку нафти та газу й досягти енергетичної незалежності. За оцінками, планується скасування чверті федеральних регуляцій та скорочення витрат утримання регуляторних агенцій на $50 млрд за 4 роки.

Найсуттєвіші зміни відбуватимуться в енергетичній політиці, де у фокусі — знову стимулювання видобутку традиційних енергоресурсів нафти та газу. Збільшенням експорту енергоносіїв і зниженням екологічних норм для енергетичного сектору відзначалася й перша каденція Трампа. Нинішній етап продовження такої енергетичної політики може призвести до зниження цін на енергоносії, та водночас це викликає обґрунтоване занепокоєння щодо впливу на клімат і зелену енергетику.

Міграційні новації. Перші заходи жорсткішого підходу до міграційної політики, насамперед у частині посилення контролю над нелегальними мігрантами, вже впливають на ринок праці США через фрагментарну втрату робочої сили, переважно некваліфікованої. Вільні руки знайдуться, але такі зміни вимагають часу і напевне будуть чутливими для роботодавців.

Під час першої каденції Трампа також упроваджувалося скорочення нелегальної імміграції, яке пояснювали прагненням захистити робочі місця для американців. Тогочасна зайнятість зростала до настання ковідної пандемії — 2019 р. безробіття в США зафіксували на рівні 3,5%, найнижчий показник за попередні 50 років.

Слід зазначити, що загалом пандемія внесла негативні корективи в економічні показники часів першої каденції Трампа, істотно спотворюючи їх. З одного боку, «чорний лебідь» такого масштабу є викликом для будь-якої економіки. З іншого — здатність економіки витримувати таких «чорних лебедів» і є чи не найкращим свідченням її стійкості та правильності обраного курсу. Не зважаючи на складнощі пандемічного періоду заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності американської економіки, зменшення адміністративного навантаження та покращення умов для підприємців, продовжувались.

Національні інтереси. Національний економічний прагматизм стає первинним маркером змін економічної політики США. Така акцентація відображається у змінах економічних політик інших країн. Так, у лютому 2025 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі Трамп заявив про необхідність зниження ціни на нафту як одного зі спонукальних важелів припинення війни проти України, апелюючи до Саудівської Аравії й інших країн ОПЕК. Тут проглядається лінія, що енергетична стратегія стає транснаціональною із залученням інших країн до реалізації спільних цілей. Такі дії спрямовуються на перебалансування міжнародного енергетичного ринку та захист внутрішнього ринку США. При скороченні субсидій на електромобілі на $7,5 млрд, пріоритети на користь «традиційного» автомобілебудування достатньо зримі.

Економічний прагматизм Трампа проявляється в тому, що внутрішні ринки, національні корпорації та домогосподарства держава підтримує першочергово — податковими, митними, інфраструктурними інструментами. Інколи безцеремонно за рахунок інших. США зменшують пороги національного протекціонізму. Управління результатами, а не очікуваннями, набуває домінантного значення в державному та корпоративному менеджменті. Ділова активність мікрорівня економіки імпліцитно забезпечує як макроекономічну стабільність, так і добробут населення. А конкурентоспроможність держави та дієздатність її інститутів визначається внутрішньо організованим устроєм і результативністю економічної політики.

Втім «американські гірки» не є вже едвентурними (пригодницькими) після початкового періоду вбудовування змін у державному менеджменті. На віражах-поворотах, як відомо, швидкість скидають. Але поки що цього не видно.

Дисбаланс між очікуваннями і результатами перших місяців 2025 р. У поточному році політична й економічна тривога все більше поширюються. Заснований на узгоджених правилах світ (Бреттон-Вудс, членство в ООН, СОТ) поляризується за багатьма ознаками. Оновлюваний світовий порядок формується як прагматична угода, і не стосується суто демократії чи справедливості. Мають місце відверті спроби перерозподілу міжнародних економічних відносин на користь США.

Економічна політика Трампа 2.0 надто різко, протягом перших двох місяців стала непередбачуваною, контроверсійною. Це містить ризики невідповідності очікувань і перших результатів.

Економіка США втрачає ауру винятковості. Рапідний (швидкий) економічний прагматизм набуває форми економічного волюнтаризму. Масштабні мита Трампа та нападки його адміністрації на державні інститути уповільнять економічну динаміку та прискорять інфляцію. Інфляція викличе зростання ключової ставки ФРС і, пов'язано, зростання кредитів. Дорогі ресурси, як відомо, уповільнюють відтворення при зростанні витрат. Інвестиції при цьому дестимулюються.

Державний борг і дефіцит бюджету можуть зростати (дефіцит бюджету вже сягає 5% ВВП).

Окремий момент. Наслідки торговельних контрзаходів інших країн наразі точно не вимірюються. ОЕСР попередила, що торговельна війна Трампа завдає «значних» втрат світовій економіці, а її зростання, як очікується, сповільниться як у 2025-2026 рр. Проєкт угоди з Україною щодо контролю над критично важливими мінерально-енергетичними ресурсами виглядає як сировинний неоколоніалізм, «здирництво» (Б. Уоллес) і як спроба компенсувати ресурсні втрати США від тарифних контрзаходів інших країн.

Змінні очікування дій в США відновлюють інвестиційний інтерес до проєктів у Європі й у інших регіонах. Стимулювання Німеччиною інвестицій в оборону та інфраструктуру є тому прикладом.

Ринок праці США спотворюється і стискується при революційній оптимізації функцій держапарату. Сарказм від назви знаменитої праці Дж. М. Кейнса «Теорія зайнятості ...» проявляється у нівелюванні на практиці зайнятості як форми соціального капіталу. Одним з наслідків діяльності І. Маска та департаменту DOGE стали масові звільнення державних працівників. При прагненні автоматизувати більшу частину рутини, це викликає необхідність перекваліфікації працівників (орієнтовно 50 тис. осіб). Процес продовжується і поки невідомі чіткі плани трудової реінтеграції. Це створює додатковий тиск на економіку, соціальний тонус працівників та викликає негативну реакцію громадськості та профспілок. Втім, вже є перші судові рішення щодо поновлення звільнених держслужбовців.

FT нещодавно опитала 49 економістів щодо оцінок макроекономічного розвитку США. Майже всі з них зазначили, що невизначеність економічної політики Трампа стримуватиме зростання. Очікується, що економіка США зросте на 1,6% у 2025 р., що значно нижче 2,3% оцінок наприкінці минулого року. Бюджетне управління Конгресу США (фіскальний наглядовий орган США), прогнозує, що державні витрати перевищать доходи на 1,9 трлн, або 6,2% ВВП США.

Р. Барбер з Університету Джонса Хопкінса зауважив, що «невизначеність посилюється тим фактом, що невідомо, які політичні заходи, включаючи шалену політику скорочення витрат Департаментом ефективності державного управління (Doge) Ілона Маска, витримають судові розгляди».

Економічні дії адміністрації Трампа 2.0 у першому кварталі 2025 р. непередбачувані і волюнтаристські. Поєднання зростаючої інфляції, падіння довіри зарубіжних партнерів, фрагментація ринків межуютьзпередумовамекономічноїкризи.Усталений економічний правопорядок проходить випробування «американськими гойдалками».

Глобальна економічна система на предстарті перезапуску.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОСТОРУ КРИПТОАКТИВІВ: ЕНДОГЕННІ ТА ЕКЗОГЕННІ ЧИННИКИ

Тетяна КРИЧЕВСЬКА,
провідний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України

Характеризуючи сьогодення і прогнозуючи майбутнє глобального фінансового середовища, в якому Україні доведеться шукати джерела збереження суверенітету і фінансування розвитку, дедалі важче стає ігнорувати глобальний простір криптоактивів. На сучасному етапі він є вже не лише альтернативною віртуальною реальністю, активи якої володіють певною волатильною вартістю у реальному світі, а радше простором дифузії двох фінансових світів, які дедалі сильніше інтегруються, породжуючи нові гібридні інструменти й інститути. Оцінювання можливостей і викликів цих процесів потребує аналізу напрямів і рушіїв розбудови криптопростору.

Криптопростір розбудовується навколо трьох полюсів: 1) Біткоїна як блокчейну першого платіжного криптоактиву, 2) Етеріуму як першої блокчейн-платформи та 3) сукупності інституцій, що утворюють фінансову інфраструктуру криптосвіту (рисунок «*Схема розбудови простору криптоактивів*»)[1].

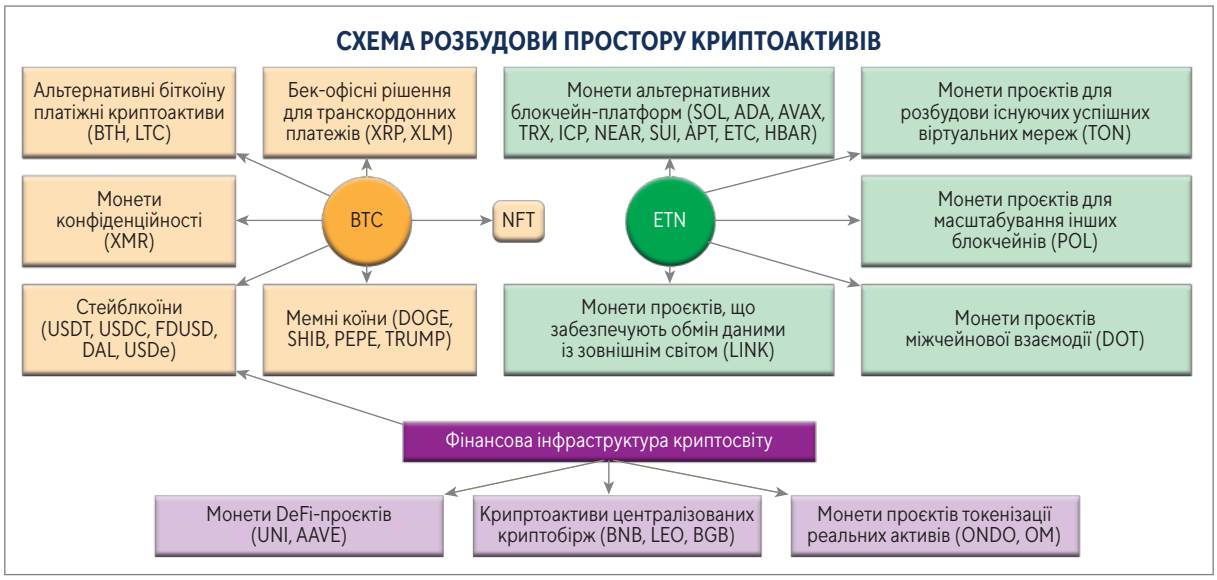

На сучасному етапі можна виділити такі рушії, і, відповідно, напрями розбудови простору криптоактивів:

1. *Монетизація необмежених можливостей створення криптотокенів.* Уже сама відкритість коду біткоїна створює практично необмежені можливості для створення фінансових активів, на відміну від світу традиційних фінансів (TradFi). Невдовзі після появи біткоїна з'явилися ще простіші способи створення цифрових активів без необхідності підтримувати навіть скопійований блокчейн. У 2012 р. на блокчейні Bitcoin було запущено проєкт Colored Coins, який давав можливість «розфарбовувати» біткоїни криптографічними позначками для створення нових активів, у липні 2013 р. — протокол Mastercoin (зараз Omni Layer), який дозволяв створювати власні токени та проводити транзакції з ними, а також розгортати прості смартконтракти. Втім, найширші можливості для цього забезпечують вже блокчейн-платформи, такі як Etherium. Вже з 2016 р.

[1] 1. Кричевська Т. Простір криптоактивів: логіка розвитку, структура, властивості та взаємодії. Стаття друга. Структура, динаміка та взаємодія криптопростору з традиційною фінансовою системою. – *https://doi.org/10.15407/etet2025.01.005*

стала доступною специфікація, а у вересні 2017 р. був офіційно затверджений перший стандарт токенів для Ethereum — ERC-20, що спричинило бум ICO — залучення коштів шляхом продажу інвесторам криптовалютних токенів.

2. *Вирішення трилеми блокчейну про неможливість одночасного досягнення в блокчейні децентралізації, масштабованості і безпеки, з урахуванням цілей проєкту.* Можливість необмеженого створення токенів і децентралізованих додатків у поєднанні з низькою масштабованістю Етеріуму і високою вартістю транзакцій стимулювали появу численних нових блокчейн-платформ з інноваційними механізмами консенсусу та іншими рішеннями масштабованості рівня 1 та рівня 2. Альтернативні блокчейн-платформи (Solana, Cardano, Tron, Avalanche, Hedera Hashgraph, Sui, Aptos та ін.), конкуруючи за розробників та користувачів, можуть пропонувати не лише вищу масштабованість, а й інші властивості — скажімо, конфіденційність, сумісність з іншими мережами, урахування специфічних регуляторних вимог певних юрисдикцій або галузей.

3. *Забезпечення інтероперабельності децентралізованих мереж* (наприклад: Polygon — фреймворк для створення блокчейн-мереж, сумісних з Ethereum, та рішень для масштабування; Polkadot — багатоланцюговий блокчейн-проєкт, розроблений для покращення інтероперабельності, масштабованості та безпеки блокчейн-екосистем, Chainlink — децентралізована мережа оракулів).

4. *Створення нових посередників всередині криптопростору, потреба в яких виникає з огляду на його складність, високу ризиковість і волатильність.* Технічна складність криптопростору, який, до того ж передбачає відповідальність самого користувача за зберігання коштів, відсутність права на помилку і державних гарантій, породили попит на послуги посередників. Нерідко ці послуги (передусім, централізованих і децентралізованих криптобірж) надаються з допомогою власних криптоактивів або ж використання таких криптоактивів надає знижки на комісії чи/та доступ до додаткових можливостей, як-от, участь в еірдропах.

5. *Створення джерел довіри до криптопростору у просторі традиційних фінансів.* Простір криптоактивів, призначений для ліквідації потреби в довірі, почав шукати джерела довіри у традиційному світі, інтегруючись із ним через прив'язані до суверенних валют стейблкоїни (USDT, USDC, FDUSD та ін.) та через спільні проєкти з фінансовими посередниками, які пропонують звичні і більш захищені «ворота» до світу криптоактивів. Можливості для надання послуг останнього типу стрімко зросли після того, як у США, найбільшій економіці світу та ключовій юрисдикції для фінансових ринків, на виконання положення Указу Президента США Д. Трампа «Посилення американського лідерства у цифрових фінансових технологіях» від 23 січня 2025 р. про «забезпечення справедливого та відкритого доступу до банківських послуг для всіх законослухняних громадян та суб'єктів приватного сектору»[2] було скасоване SAB 121 — запроваджене SEC у 2022 р. правило бухгалтерського обліку, згідно з яким установи, які зберігають цифрові токени для клієнтів, повинні враховувати їх як зобов'язання у власному балансі (активи на зберіганні, зазвичай, обліковуються як позабалансові статті). На черзі ухвалення у США законодавства про стейблкоїни, що також стимулюватиме надання послуг, пов'язаних з їхнім функціонуванням, регульованими фінансовими установами та, можливо, компаніями BigTech.

6. *Створення інструментів отримання прибутку від волатильності криптоактивів без безпосереднього контакту з криптопростором.* Стрімке зростання вартості Bitcoin під час буму ICO у 2017 р. створило попит з боку інституційних інвесторів на регульовані інструменти, які дозволяли б їм отримувати прибуток від коливань цін на криптовалюту без безпосередньої взаємодії з криптоактивами. Зокрема, у США наприкінці 2017 р. дві найбільші деривативні біржі Чикаго — CME та CBOE — отримали схвалення від Комісії з торгівлі товарними ф'ючерсами США (CFTC) на запуск ф'ючерсів на біткоїн. Два найзначніші стрибки ціни біткоїна (за винятком того, що був спричинений перемогою Дональда Трампа на президентських виборах у США 2024 р.) були пов'язані зі схваленням першого ETF на ф'ючерси на Bitcoin від SEC у листопаді 2021 р. та схваленням першої групи з 11 спотових Bitcoin ETF, включаючи фонди BlackRock та Fidelity, у січні 2024 р. після багаторічних відмов. Схвалення спотових ETF стало результатом спільної боротьби криптоіндустрії та

[2] Strengthening American leadership in digital financial technology. Executive Order. 2025. January 23. *White House. – https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/strengthening-american-leadership-in-digital-financial-technology/.*

традиційного фінансового сектора (TradFi) проти SEC, що зрештою завершилося судовою справою Grayscale проти SEC.

6. *Створення нерегульованих або значно менш регульованих фінансових інструментів, ніж у TradFi*. Опосередкування всіх децентралізованих взаємодій у криптопросторі — від платежів до голосування за зміну протоколу — криптоактивами, а також легкість створення токенів на чужих блокчейнах зумовлюють його гіперфінансіалізацію і спекулятивний характер. Прихід після буму ICO 2017 р. у криптопростір професійних фінансистів призвів до стрімкого розвитку його фінансових інструментів, не обмежених регулюванням. На ринку криптоактивів почали домінувати безстрокові ф'ючерси, які дозволяють роздрібним інвесторам робити ставки не лише на зростання ціни, але й на її падіння, а також використовувати надзвичайно високе кредитне плече. Специфічною властивістю криптопростору є відсутність розмежування між професійними і непрофесійними учасниками крипторинку — вони конкурують між собою.

7. *Створення децентралізованих фінансових посередників (DeFi).* Замість депонування у центральної сторони, користувачі децентралізованих криптобірж, кредиторів та ін. вносять криптоактиви у смартконтракт у розподіленому реєстрі; перевірка кредитоспроможності зазвичай не здійснюється, а натомість використовуються механізми надлишкової застави та її автоматичної ліквідації у разі падіння співвідношення вартості застави до кредиту нижче встановленого порогу. Вони є значно складнішими у використанні, але пропонують специфічні фінансові інструменти (фармінг дохідності, флешкредити, ліквідний стейкінг та ін.), які, втім, переважно використовуються для спекуляцій і маніпуляцій цінами токенів, і мають специфічні і ще малодосліджені ризики[3].

8. *Інтеграція TradFi та криптопростору через створення платформ, що сприяють токенізації реальних активів та їх використанню у фінансових операціях, специфічних для DeFi.* Наприклад, заснована у 2021 р. колишніми співробітниками Goldman Sachs платформа Ondo Finance позиціонує себе як представник «Wall Street 2.0», використовуючи токенізацію, смартконтракти та децентралізовані протоколи для забезпечення глобального доступу до активів, миттєвих розрахунків і автоматизованої регуляторної відповідності[4].

9. *Використання криптоактивів як інструменту геополітичного впливу або його нейтралізації.* Попри те, що міжнародні інституції, такі як Financial Stability Board (FSB) та Bank for International Settlements (BIS) працюють над розробкою глобальних стандартів регулювання криптоактивів, в умовах посилення геополітичної фрагментації і радикальної зміни геополітичної позиції США, ослаблення міжнародних інституцій країни можуть віддати перевагу не гармонізації регулювання криптоактивів як глобального феномену, а регуляторній конкуренції між юрисдикціями з метою посилення їхніх позицій у цифровій сфері та ослаблення позицій інших держав у міжнародній фінансовій системі. Росія радикально змінила підхід до легітимації та регулювання криптоактивів заради побудови альтернативних платіжних каналів з метою обходу санкцій, BRICS розглядала можливість випуску стейблкоїна, забезпеченого кошиком валют країн-учасниць, Росія та Іран обговорювали випуск стейблкоїна, забезпеченого золотом. І криптовалюти, і праві популістські рухи позиціонують себе як альтернативи традиційним інституціям. Політика підтримки криптосфери новообраним Президентом США Д. Трампом відповідає його загальній ідеології антиістеблішменту та відображає спільні фінансові інтереси обох сторін. Адміністрація Д. Трампа може також розширити можливості входження до простору криптоактивів компаній BigTech, підтримка яких сприяла його перемозі на виборах. Скажімо, у разі ухвалення відповідної редакції GENIUS Act 2025[5] гіганти Кремнієвої долини зможуть випускати власні стейблкоїни і створювати т. зв. «суперзастосунки»[6]. Гонконг і Сінгапур борються за роль криптохабів у Азії, запроваджуючи відносно сприятливі умови для криптокомпаній.

Врахування гібридної природи криптопростору і рушіїв його розвитку є передумовою ефективної політики держави у цифровій сфері.

[3] Кричевська Т. Фінансова інфраструктура простору криптоактивів: специфіка безпекових викликів. Сучасна парадигма економічної безпеки: інноваційні механізми імплементації: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – *https://cusu.edu.ua/images/conferences/2025/*.

[4] Allman N. Wall Street 2.0: Towards the Open Economy. – *https://blog.ondo.finance/towards-the-open-economy/*.

[5] A BILL To provide for the regulation of payment stablecoins, and for other purposes. – *https://www.hagerty.senate.gov/wp-content/uploads/2025/02/GENIUS-Act.pdf*.

[6] Allen H. Donald Trump's crypto embrace is a threat to Wall Street. – Financial Times, *https://www.ft.com/content/b9860423-f7d7-477a-86f0-865f6992945c*.

ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ. ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ

Костянтин КУЗНЄЦОВ,
державний радник податкової служби III рангу, директор ЦНП «Синтез»

Економіка України після повномасштабного вторгнення російської федерації у лютому 2022 р. зазнала значних потрясінь. За останньою оцінкою, яка підготовлена у співпраці з ООН, станом на 31 грудня 2024 р. загальна вартість реконструкції та відновлення в Україні протягом наступного десятиліття становитиме $524 млрд, що приблизно у 2,8 рази перевищує номінальний ВВП України на 2024 р.[1]

Ускладнення в функціонуванні економіки відчули на собі усі регіони України, а особливо ті, що наближені до кордонів з російською федерацією. Економічний спад у 2022 р. призвів до скорочення ділової активності, що негативно вплинуло на податкові надходження. Малий і середній бізнес, який є основою місцевих бюджетів, опинився у кризовій ситуації через руйнування інфраструктури, скорочення виробництва та відтік населення. Внаслідок цього і державний, і місцеві бюджети почали отримувати менше податків, що на тлі зростаючих видатків обумовило зростання бюджетного дефіциту.

В цілому за трирічний період війни з російською федерацією ми можемо окреслити такі загальні тенденції у бюджетній політиці на регіональному та державному рівнях. Видатки на оборону у 2022 р., у порівнянні з 2021 р., зросли на 796,4%. Безумовно, це позначилось на деяких важливих напрямах державної політики. Наприклад, видатки на освіту у державному бюджеті зменшились на 8,3% і на 6,7% у видатках місцевих бюджетів. У місцевих бюджетах видатки на охорону здоров'я у цей період також скоротились — зменшення фінансування оцінюється на 6,3%.

У 2023 р. економіка почала поступово адаптуватися до складних умов, що дозволило громадам певною мірою забезпечувати свої видатки. Проте темпи відновлення були недостатніми для отримання рівня доходів до довоєнного. Навіть у регіонах, де бізнес почав активізуватися, спостерігалася нестача фінансових ресурсів через загальну невизначеність економічної ситуації.

Інфляція стала ще одним фактором, що впливає на бюджетне наповнення громад. Зростання цін сприяло збільшенню номінальних податкових надходжень, особливо від податку на доходи фізичних осіб та акцизного збору. Проте цей ефект був неоднорідним. Хоча бюджети громад отримали більше коштів у гривневому еквіваленті, їхня реальна купівельна спроможність суттєво знизилася. Зростання інфляції також спричинило подорожчання товарів і послуг, що фінансуються з місцевих бюджетів. Це означало, що, попри номінальне зростання доходів, фактичні можливості громад щодо фінансування соціальних програм та комунальних послуг зменшилися.

Новий рівень інфляції був чинником зростання заробітної плати, що автоматично збільшило надходження податку на доходи фізичних осіб. Водночас це спричинило і зростання видатків на оплату праці працівників бюджетної сфери, що вимагало коригування місцевих бюджетів. Деякі громади змогли адаптуватися до інфляційних процесів, залучаючи додаткові фінансові ресурси, зокрема гранти, міжнародну донорську підтримку та місцеві позики. Водночас у

[1] Тут і далі, якщо не вказано інше, використані офіційні дані Держстату України *(ukrstst.gov.ua)*, Міністерства фінансів *(mof.gov.ua)*, НБУ *(bank.gov.ua)*.

більшості регіонів виникла необхідність збільшення міжбюджетних трансфертів через недоотримання власних доходів.

Курсова нестабільність, спричинена суттєвим збільшенням негативного сальдо у торгівлі товарами з країнами ЄС, вплинула на послаблення обмінного курсу національної валюти України. За підсумками 2023 р., порівняно з показниками 2021 р., дефіцит у торгівлі зріс у 4,3 рази. Через девальвацію гривні зросли витрати на імпортні товари, що додатково ускладнило виконання державного та місцевих бюджетів. Так, якщо офіційний курс обміну гривні до долара США на початку лютого 2022 р. складав 29,25 грн, то у лютому 2025 р. він зріс до 43,49 грн за долар США. Погіршення економічної ситуації у 2022 р., спричинене війною, стало основним фактором скорочення бюджетних надходжень, а поступове відновленняу 2023-2024 рр. не змогло повністю компенсувати ці втрати.

В умовах повномасштабної військової агресії найбільш значущим викликом є високий рівень дефіциту державного бюджету. Про це свідчать показники бюджетного планування протягом 2021-2025 рр. Якщо перед війною у 2021 р. фінансування дефіциту передбачалося обсягом 253,4 млрд грн, то у 2022 р. цей показник збільшився у 5,8 рази і складав 1 486 млрд грн. У державному бюджеті на 2023 р. дефіцит збільшився до 2 002,4 млрд грн. Порівняно з довоєнним роком, цей показник зріс у 7,9 рази. Серед головних причин дефіциту — падіння доходів державного та місцевого бюджетів і зростання видатків на сферу оборони.

Фінансування такого значного дефіциту обумовлює збільшення державного боргу, що є одним з головних викликів для системи державних фінансів України, оскільки посилює боргове навантаження, підвищує ризики макроекономічної нестабільності та обмежує можливості для довгострокового економічного зростання.

У грудні 2021 р. обсяг державного боргу України складав $86,6 млрд, наступного року він збільшився до $101,6 млрд (діаграма «*Динаміка державного боргу України*»). На початок лютого 2025 р. обсяг боргу вже перевищив $162,1 млрд.

Джерело: Міністерство фінінсів України.

Після початку війни структура планових показників фінансування бюджету в період 2022-2024 рр. кардинально змінилась. Якщо у 2022 р. питома вага зовнішніх запозичень складала 37,0%, то у подальших роках цей показник, у середньому, дорівнював 73,7%. Станом на 31 січня 2025 р. у структурі державного боргу значну роль відіграють: Європейський Союз — $46,9 млрд, що становить 27,8 % від загального обсягу, МБРР — 9,9%, МВФ — 10,9%.

Важливим критерієм для оцінки боргового ризику є показник його співвідношення до ВВП. Протягом повномасштабної агресії рівень співвідношення суттєво збільшився. У 2021 р. цей показник дорівнював 43,3%, що відповідало нормам бюджетного кодексу України, але надалі він зріс до 79,4%. За нашими оцінками у 2024 р. цей показник може дорівнювати 88,1% ВВП.

За таких умов міжнародна фінансова підтримка відіграватиме ключову роль у стабільності бюджетної системи України. На кінець лютого 2025 р. загальний обсяг фінансової підтримки для бюджету України склав $118,3 млрд. З цього обсягу найбільшу питому вагу має Європейський Союз — 40,5%, на другій позиції — США з 26,4%, також важливий вклад у фінансову стабільність внесли Міжнародний валютний фонд — 10,5%, Японія — 7,2% та Канада — 4,6%. Український уряд активно підтримує бюджетну систему нашої країни — загалом упродовж воєнного стану за рахунок ОВДП залучено 1 514 млрд грн.

Таким чином, повномасштабна військова агресія з боку російської федерації, що розпочалась у лютому 2022 р., призвела до небезпечних трансформацій системи державних фінансів України. Це вже негативно позначилось на усіх рівнях бюджетної системи — державному та місцевому. Залежність від зовнішнього фінансування стає критичним фактором ризику для бюджетної стійкості, оскільки значна частка ресурсів, необхідних для покриття дефіциту, надходить із міжнародних фінансових інституцій та урядів партнерських країн.

Ще однією загрозою є девальвація національної валюти, що ускладнює фінансування державних видатків та призводить до зростання вартості імпорту, зокрема критично важливих товарів. Курсові коливання також негативно впливають на боргові зобов'язання держави, оскільки значна частина позик номінована в іноземній валюті, що підвищує витрати на їх обслуговування.

З метою її зміцнення та надійної підтримки, необхідні системні та ефективні кроки у збільшенні потенціалу співпраці з міжнародними партнерами. Передусім, це стосується ЄС, МВФ, ЄБРР, Європейським інвестиційним банком, Канадою, Японією та Норвегією. Також необхідно оновити низку стратегічних та програмних документів, наприклад, Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 рр. та плану заходів з її реалізації[2].

Важливим завданням для уряду України є розробка інструментарію з оцінки ризиків у сфері державного боргу, який враховуватиме темпи зростання обсягів боргу, його структури, ступінь навантаження на банківський сектор, який на сьогодні викупив 46,4% випущених ОВДП.

[2] Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації. – Верховна Рада України, *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text.*

ВИКЛИКИ СТІЙКОСТІ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ, ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Олег МАКАРЕНКО,
голова Ради Національної асоціації пенсійних фондів та адміністраторів пенсійних фондів

За даними експертних прогнозів вітчизняних демографів щодо змін вікової структури населення, у короткостроковій і довгостроковій перспективі ситуація зі станом пенсійної системи України, а також можливостями Пенсійного фонду України, який функціонує на принципах солідарної системи пенсійного забезпечення, суттєво ускладнюватиметься.

Зростаючі обсяги видатків держбюджету на пенсійне забезпечення в Україні сьогодні залишаються важливою проблемою у сфері державних фінансів. З огляду на те, що за умови збереження наявних тенденцій, тиск пенсійних виплат на державні фінанси лише збільшуватиметься, у довгостроковій перспективі це матиме значно масштабніші деструктивні наслідки як для державних фінансів, так й економіки в цілому. Так, у 2024 р. доходи та видатки Пенсійного фонду України (ПФУ) зросли, порівняно з 2023 р.:

- ✓ ***доходи ПФУ*** у 2024 р. становили 856,1 млрд грн, що на 78,8 млрд грн (+10,1%) більше, ніж у 2023 р. й основним джерелом зростання стали власні доходи ПФУ, що формуються переважно за рахунок єдиного соціального внеску (ЄСВ) та мають скласти близько 496,8 млрд грн;
- ✓ ***видатки ПФУ*** у 2024 р. також зросли та становили 863,7 млрд грн, що на близько 80 млрд грн більше, ніж у 2023 р.

Але незважаючи на візуально нормальну картину бюджету ПФУ слід розуміти, що частка фінансування ПФУ за рахунок держбюджету у 2024 р. склала приблизно **33,9%** (290,1 млрд грн із 856,1 млрд грн). А якщо додати сюди, що близько 40-50% ЄСВ отримано від працівників бюджетної сфери та держсектору, то загальний обсяг покриття видатків ПФУ державою складе 75-80%.

Слід зазначити, що тенденції зі збільшення пенсійних видатків спостерігались і в розвинутих країнах: так, загальні (приватні та державні) пенсійні витрати зросли на 1,5% ВВП між 2000 і 2020 рр., з 7,9% до 9,4% в середньому по ОЕСР. Демографічні зміни вікової структури населення сприяли збільшенню пенсійних видатків на 2,5% ВВП. Це збільшення було частково компенсовано зростанням показника кількості працюючих у літньому віці, що було результатом політики сприяння та заохочення до праці пенсіонерів. Очікується, що старіння ще більше посилить витратний тиск у розвинутих країнах в середньому на додаткові 3,5% ВВП до 2035 р.

В Україні, з одного боку, збільшення смертності населення унаслідок військової агресії може знизити пенсійні витрати. Але падіння ВВП призводить до збільшення фінансування пенсій (як частки ВВП).

Схожа картина спостерігалась і у розвинутих країнах у період подолання наслідків епідемії COVID-19. Так, у Франції внаслідок економічного спаду видатки на пенсії зросли з 13,7% до 14,7% ВВП між 2019 і 2020 рр. У Сполучених Штатах при кореляції середньострокової перспективи

використання резервного фонду соціального забезпечення та медичного страхування очікується його вичерпання у 2033 р. (замість 2034 р., як було у попередніх прогнозах). Також суттєвим фактором впливу в розвинутих країнах була волатильність фінансових ринків (у частині зниження вартості активів накопичувальної складової пенсійних систем).

Вищий рівень зайнятості, за цей же період, знизив загальні витрати на пенсійне забезпечення у розвинутих країнах на 1,1% ВВП в середньому, поглинаючи близько 40% демографічного тиску. Вищий рівень зайнятості зменшує відношення витрат на пенсії за двома каналами: за рахунок збільшення продуктивності (ефект ВВП) і конкретно через пенсійний вік, оскільки це передбачає менше отримувачів пенсій.

Покращення тенденцій на ринку праці істотно обмежили зростання витрат на пенсійне забезпечення як частки ВВП в Естонії, Німеччині, Угорщині та Латвії. У той час, нижчий рівень зайнятості створював додатковий тиск на пенсійні витрати в деяких країнах, включаючи Грецію, Португалію та Туреччину.

Україна фактично рухалась у подібному тренді — з метою нівелювання впливу старіння населення та стабілізації демографічного навантаження на пенсійну систему у 2017 р. в Україні було запроваджено коридор пенсійного віку, тобто діапазон пенсійного віку, у якому людина може вийти на пенсію за власним бажанням.

У 2024 р. пенсійний коридор в Україні становив від 60 до 65 років для чоловіків і жінок.

Пенсійний коридор дозволяє людям обрати найбільш зручний для них вік виходу на пенсію. Однак, слід зазначити, що пенсія, яка виплачується за власним бажанням, буде нижчою, ніж пенсія, яка виплачується за віком.

Очікується, що пенсійний коридор в Україні буде поступово розширюватися. У 2025 р. пенсійний коридор становитиме від 60 до 67 років для чоловіків і від 58 до 65 років для жінок.

З урахуванням зазначеного, вплив вікової структури на співвідношення пенсійних видатків та ВВП можна розкласти на такі основні фактори:

- ✓ *співвідношення виплат* (*benefit ratio*), що визначається відношенням середньої зарплати до середньої пенсії;
- ✓ *покриття* (*coverage ratio*), що визначається відношенням кількості тих, хто досяг пенсійного віку до тих, хто отримує пенсію;
- ✓ *ринок праці* (*labor market*), що визначається відношенням кількості тих, хто отримує пенсію до тих, хто досяг віку 65 років (верхня межа пенсійного коридору);
- ✓ *демографічний тиск* (*demographics*), що визначається відношенням кількості тих, хто досяг віку 65 років до кількості осіб віком 16-64 роки;
- ✓ *частка праці у ВВП* (*labour share*), що визначається відношенням фонду оплати праці до ВВП.

За розрахунками автора, в Україні демографічний тиск у структурі пенсійних видатків має найбільш вагомий вплив і складає щонайменше 25%.

Подібна проблема має місце також і в розвинутих країнах — вплив старіння населення на ВВП Німеччини, Італії, Японії, Нідерландів та Словенії за останні п'ять років спричинив збільшення пенсійних витрат на 4% ВВП.

Враховуючи зазначене, вплив вікової структури населення може призвести до подальшого зменшення видатків до 5,5% ВВП у 2027 р. Але з огляду на демографічні прогнози вітчизняних фахівців, зростання співвідношення похилого та працездатного віку може спричинити додатковий тиск на пенсійні витрати приблизно на 3,5% ВВП щороку до 2035 р.

Незважаючи на позитивну картину в частині зменшення впливу вікової структури населення у відсотках, зовсім інший вигляд має тенденція щодо абсолютних обсягів фінансування. В гривневому вираженні видатки ПФУ за цей же період можуть зрости з 1,487 млрд грн у 2023 р. до 2,825 млрд грн у 2027 р., що поставить дуже складні питання про можливість платоспроможності ПФУ взагалі.

Значною мірою це відбувається унаслідок незбалансованості системи — зокрема відсутності досить суттєвого елемента — накопичувального рівня. Передбачалося, що другий рівень — накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування — буде введена в дію у 2012 р. Частка обов'язкових пенсійних відрахувань (до 7% заробітної плати працівника) мала спрямовуватися на персональні рахунки громадян. Ці кошти мали інвестуватися в українську економіку, а інвестиційний дохід збільшував би розмір майбутніх пенсійних виплат. Але його запуск так і не відбувся, і до його запуску в поточних демографічних та економічних умовах, на думку автора, потрібно ставитись дуже ретельно та відповідально.

Тактично проблему дефіциту ПФУ може бути пом'якшено шляхом збільшення пенсійного віку, відміни «спецпенсій», скорочення видатків тощо. Стратегічно збалансувати солідарну систему без розвитку накопичувальної складової в умовах наростаючих соціодемографічних дисбалансів неможливо.

Трансформація пенсійної системи України, з урахуванням впливу соціодемографічних дисбалансів, має стати пріоритетним напрямом соціальної політики держави. Це дозволить знизити тиск на Державний бюджет України у перспективі, підвищити коефіцієнт заміщення до рівня у країнах ЄС та створить додатковий внутрішній ресурс «довгих» коштів, які можуть бути спрямовані на повоєнне відновлення економіки України.

НОВА РЕАЛЬНІСТЬ ГЛОБАЛЬНИХ РИНКІВ НАФТИ Й ГАЗУ

Геннадій РЯБЦЕВ,
головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

У відповідь на загарбницьку війну Росії проти України, 8 березня 2022 р. США, 11 березня Канада, 3 червня 2022 р. Європейський Союз оголосили про запровадження ембарго на імпорт нафти й нафтопродуктів із РФ. Зокрема, Рішенням Ради (CFSP) 2022/884 і Регламентом Ради (ЄС) 2022/879 було заборонено: купувати, завозити або передавати, прямо чи опосередковано, нафту й нафтопродукти, якщо вони походять із Росії або експортуються з Росії; прямо чи опосередковано надавати технічну допомогу, посередницькі послуги, фінансову і страхову допомогу, інші послуги, пов'язані із наведеною вище забороною; прямо чи опосередковано надавати технічну допомогу, посередницькі послуги, фінансову і страхову допомогу, пов'язану з транспортуванням російської нафти й нафтопродуктів до третіх держав, у т. ч. у випадку перевантаження «судно-судно» (ship-to-ship cargo transfer; STS).

Однак, попри прогнози[1], згідно з якими Росія після цього мала зазнати збитків, що обмежили б її можливості з ведення війни в Україні, ефект від ембарго виявився набагато скромнішим. Замість $54-60 млрд/рік прямих втрат, нафтові доходи РФ у порівнюваних цінах, за оцінкою автора, скоротилися лише на $11 млрд/рік. Такий підсумок був достатньо закономірним, тому що економічні обмеження є малоефективними без належного контролю[2] й підтримки абсолютною більшістю держав[3], і навіть багатократна перевага економік ініціаторів санкцій над економікою їх об'єкта не гарантує результату[4].

Утім, запроваджені санкції мали й інший вплив, що кардинально змінив глобальний ринок не лише нафти, але й газу, стосовно продажу якого Росією жодних обмежень уведено не було.

Ембарго не лише позбавило Москву надприбутків від торгівлі вуглеводнями, які вона мала у 2021-2022 рр., але й сформувало такі тенденції:

1. Попри переважання пропонування сировини над попитом (у 2025 р. — на 1 млн бар на добу), в нафтових котируваннях збереглася значна (до 25%) «військова премія». Як наслідок стабільно високих цін, обсяги споживання нафти й нафтопродуктів імпортерами (передусім, КНР) зростають усе повільніше, а електромобілізація, навпаки, прискорюється. При цьому в експортерів (окрім РФ) з'явилися додаткові кошти для інвестицій, зокрема в цифрові й нові енергетичні технології.

2. Зросла залежність держав-членів ЄС від постачання індійських нафтопродуктів і близькосхідної нафти. Збільшився вплив Туреччини як «нової» держави-транзитера. В результаті почали зростати стратегічні резерви і страхові запаси й запущене переобладнання європейських нафтопереробних

[1] Jucca L. Oil embargo will hurt Putin more than EU. Reuters. 2022. May 31. – *https://www.reuters.com/article/us-russia-oil-breakingviews-idDEKBN2NH0YF.* Norman L., Wallace J., Kantchev G. EU Sets Harshest Russian Sanctions, Targeting Oil and Insurance. *WSJ.* 2022. May 31. – *https://www.wsj.com/articles/eus-ban-on-russian-oil-adds-stress-to-regions-economies-11653993757*.

[2] Економічні інструменти протидії гібридній агресії: аналіт. доп. / за ред. А. Ю. Сменковського. К.: НІСД, 2020. – *https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/dopovid-economichni-instrumenty-protydii-gibrydniy-agresii-1.pdf.*

[3] Панченко В. Контроверсійність наслідків санкцій в міжнародній економічній політиці у процесі еволюції інструментів багатосторонньої дипломатії. *Інвестиції: практика та досвід.* 2017. № 20. – *http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/3.pdf.*

[4] Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A. Economic Sanctions Reconsidered. Washington, DC. : Peterson Institute for International Economics, 2009. 248 p.

заводів під використання сировини з іншими показниками якості.

3. Нафтопровідна система ЄС переорієнтувалася з транзиту російських вуглеводнів на перерозподіл сировини між європейськими споживачами. Як наслідок, традиційні держави-транзитери втратили свій статус і доходи; відновився інтерес до портової інфраструктури та інтерконекторів; відбувся перерозподіл маржі між переробниками, розташованими на колишніх транзитних маршрутах і в портах.

4. Змінилися логістичні ланцюжки. Зросла частка танкерних перевезень річками, зокрема Дунаєм, почали активно використовуватися інші маршрути, альтернативні російському; Україна почала отримувати до 9 млн т вуглеводнів лише через свій західний кордон (зокрема, річкові порти).

5. Постачання російської нафти до ЄС скоротилося на 85%. Як наслідок, у РФ зменшився видобуток на родовищах із низькою якістю нафти й була законсервовано 2/3 експортних трубопроводів, тоді як в Європі зросла частка морських перевезень.

6. Російські постачання було переорієнтовано на азійські ринки. Завдяки цьому, на них зросла конкуренція та, як наслідок, знизилися ціни, а частину експортних доходів РФ поділили між собою логістичні й страхові компанії, спроможні обійти запроваджені в 2023-2024 рр. обмеження (у т. ч. на перевалку ship-to-ship і морське страхування в Lloyd's of London та P&I Clubs, які до війни займали 85% ринку). При цьому наявність прайс-кепів ($60/бар.) надала Індії, КНР, іншим державам можливість отримувати більші знижки на російську сировину, яка почала тіснити близькосхідну та африканську.

7. Зростання попиту на обхід санкцій посилило тінізацію морських перевезень, підвищило тарифи на фрахт і збільшило прибутки невеликих логістичних компаній, здатних нехтувати ризиком. Як наслідок, зросла ймовірність інцидентів із танкерами, що не відповідають безпековим та екологічним вимогам до суден такого класу. При цьому великий бізнес фактично відмовився від операцій із російською сировиною, оскільки втрати від порушення санкцій можуть виявитися значно більшими, аніж вигода від їхнього обходу.

На відміну від ринку нафти й нафтопродуктів, де з грудня 2022 р. санкції стосовно російського експорту лише посилювалися, зміни на газовому ринку відбулися без запровадження будь-яких формальних обмежень. Найпомітнішими з-поміж них є:

1. Добровільна відмова від споживання російського газу в ЄС скоротила його постачання зі 155 до ~50 млрд куб. м/рік. Спричинена цим ситуативна нестача ресурсу та його двократне подорожчання уможливили конкуренцію між європейськими та азійськими імпортерами, сформувавши глобальний газовий ринок.

2. Відмови операторів трубопровідних систем України та Польщі від продовження контрактів на транзит російського ресурсу в Європу, а німецького регулятора — в наданні дозволу на постачання газу оператору «Північних потоків» (через порушення ним вимог щодо анбандлінгу й забезпечення доступу до потужності третіх сторін), обмежили Блакитним й Турецьким потоками можливості російських трубопровідних постачань. Це збільшило вплив Туреччини як «нової» держави-транзитера.

3. Переорієнтування європейської газопровідної системи на розподіл ресурсу між державами-членами ЄС відновило інтерес до інтерконекторів і портової інфраструктури, збільшило значущість операторів СПГ-терміналів, систем транспортування, розподілу й зберігання природного газу.

4. Стала затребуваною інфраструктура зі скраплення природного газу, зокрема на Атлантичному узбережжі США, й термінали з приймання газовозів в Європі, що будувалися лише в розрахунку на швидке зростання споживання в Золотому столітті газу (Golden Age of Gas)[5].

[5] Golden Rules for a Golden Age of Gas: World Energy Outlook, Special Report on Unconventional Gas, 2011, *https://www.energy.gov/sites/default/files/2023-04/45.%20EIA%20Golden%20Rules%20for%20a%20Golden%20Age%20of%20Gas.pdf.*

5. Посилення залежності держав-членів ЄС від постачання скрапленого природного газу сформувало інтерес до нових маршрутів транспортування (зокрема, Південного газового коридору); нарощування сукупної місткості підземних газових сховищ; прискорення розвитку технологій скраплення, побудови нових і збільшення потужності наявних СПГ-терміналів.

6. Заміна російського трубопровідного газу скрапленим, який постачають десятки експортерів і трейдерів, зробила ліквідними європейські електронні площадки (газові хаби), вивівши на них вторинні фінансові інструменти — деривативи (частка фінансових спекулянтів серед учасників торгів сягає 80%) і відкривши шлях до реалізації напівзабутої європейської Цільової моделі газового ринку (Gas Target Model — GTM)[6].

7. Неможливість (на відміну від нафти) переорієнтування постачання російського газу з європейського на азійський ринок (через брак спеціальних суден, відсутність технологій великотоннажного скраплення та орієнтованої з півночі на схід трубопровідної інфраструктури) сприятиме скороченню видобутку газу (насамперед, у Західному Сибіру) і надходжень до федерального бюджету РФ від торгівлі ним (проте недостатньому, щоб урізати фінансування армії). Потреба в частковій компенсації втрат спричинить поступове підвищення цін на газ на російському ринку до середньоєвропейського рівня.

8. Подорожчання газу в державах-членах ЄС зменшило його споживання, передусім домогосподарствами й суб'єктами господарювання, що використовували цей ресурс як сировину, прискоривши «енергетичний перехід», який, за збереження чинних тенденцій, може відбутися вже до 2035 р. Він полягатиме у відмові від надмірно централізованих мереж і систем, державних інвестицій в енергетику, одночасності генерації й споживання електроенергії, домінування викопних палив у генерації й нафтопродуктів на транспорті. На зміну їм мають прийти людиноцентрична розподілена генерація та інтелектуальні мережі, приватні й кооперативні інвестиції, технології «складування» енергії й раціонального її використання, електрифікація промисловості та транспорту.

Україна має не втратити цей час для оновлення власної енергетичної системи за принципом Build Back Better, зокрема в рамках програми Ukraine Investment Facility.

[6] European Gas Target Model review and update. – ACER, *https://documents.acer.europa.eu/Events/Presentation-of-ACER-Gas-Target-Model-/Documents/European%20Gas%20Target%20Model%20Review%20and%20Update.pdf.*

ГЛОБАЛЬНИЙ СВІТ ТА НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕРОЗІЇ ПОРЯДКУ МОДЕРНОСТІ

Микола СУДАКОВ
доцент Академії праці, соціальних відносин та туризму

Світовий суспільний порядок, як його і сьогодні розуміє переважна більшість авторитетних суспільствознавців, тривалий час сприймався як система, що здатна до саморегуляції та самовідтворення. Інститути, норми, економічні моделі, міжнародні правила гри — все це відбувалося під гаслами стабільності, передбачуваності та прогресу. Водночас така конструкція порядку дедалі більше виявляє ознаки внутрішньої суперечності: той самий порядок, що мав бути гарантом стабільності, починає продукувати механізми власного розпаду. Однак різке прискорення технологічних змін, зростання соціальної нерівності, втрати інституційної довіри та політичний популізм — виявляються не зовнішніми загрозами, а результатами внутрішньої логіки розвитку модерного порядку. Інструменти, створені для зміцнення контролю й ефективності (від соціальних мереж до алгоритмів штучного інтелекту), дедалі частіше використовуються для дестабілізації, дезінформації та знищення політичної відповідальності. Світ, побудований на прозорості та відкритості, несподівано виявився вразливим до найгрубіших форм маніпуляції.

Відтак маємо фундаментальне питання чи є сучасна фаза турбулентності випадковою флуктуацією, яку інститути будуть здатні збалансувати, або ми маємо справу із закономірним етапом розвитку, коли сам механізм вироблення порядку, сформований у модерну добу, втрачає здатність до автокорекції? І відповідно, чи варто шукати способи стабілізації, чи необхідна радикальна переоцінка як самих інститутів, так і нашого уявлення про порядок. На закономірність ерозії порядку можуть вказувати різноманітні тенденції, що найбільш очевидні у технологічній, соціально-економічній та політичній сферах.

По-перше, важливий контекст закономірності ерозії глобального порядку пов'язаний із демографічними змінами, які підривають основи класичної модерної уяви про сталий розвиток. Система модерності, з її фокусом на прогрес, економічне зростання і національні держави, завжди передбачала відносну демографічну стабільність. Проте вже сьогодні багато країн стикаються з безпрецедентними процесами старіння населення, демографічного спаду та масової міграції. Молодь, яка повинна була б стати двигуном інновацій і розвитку, часто опиняється в ситуації нестабільної зайнятості, перевантаженої освіти та втрати орієнтирів.

По-друге, штучний інтелект, автоматизація, економіка цифрових платформ й алгоритмізація управлінських рішень спричинили не просто трансформацію, а радикальну зміну змісту праці. Людський інтелект у багатьох сферах витісняється машинним, що, з одного боку, підвищує ефективність, а з іншого — знецінює когнітивні зусилля і перетворює працівника на гвинтик у цифрово-автоматизованій машині. У цьому контексті дедалі більше уваги привертає феномен інтелектуальної деградації. Сучасна інформаційна екосистема, базована на соціальних мережах і коротких, емоційно заряджених повідомленнях, не стимулює аналітичне мислення, а навпаки — заохочує поверховість, конформізм і реактивність. Поруч з цим зменшується здатність до тривалої концентрації, критичного аналізу та творчого мислення — саме тих якостей, які модерність вважала ознаками раціональної людини. Таким чином, ми маємо справу з одночасним технологічним прогресом і антропологічним регресом.

По-третє, одна з найменш осмислених, але фундаментальних трансформацій сучасного суспільства — це естетизація повсякденного життя та його відрив від колективного політичного досвіду. Якщо модерний світопорядок припускав залученість індивіда

до проєкту майбутнього — через політичну участь, солідарність, професійну репутацію чи ідеологічний вибір — то сучасний глобалізований світ поступово пропонує іншу парадигму: життя як нескінченний потік зручностей, турботи про себе та візуально привабливого стилю.

Нова стилістика життя орієнтує людину не на цілісне буття, а на слайди моментів: подорож, тіло, контент, інтер'єр, їжа та відпочинок, що вочевидь формує людину як користувача, а не як громадянина. Апеляція до «комфорту» витісняє ідею відповідальності, а іронічне дистанціювання замінює ідентифікацію з політичними проєктами. На тлі цього — політична участь, активізм, виборче право, навіть громадянське суспільство — здаються застарілими або маргінальними інструментами. Результатом стає парадоксальна ситуація: сучасне суспільство, що володіє найширшими інструментами комунікації та самовираження, втрачає здатність до політичного самоврядування. Покоління, що виросли у структурі «тіло–подорожі–сторіз», не продукують нових еліт і водночас дедалі менше вимагають оновлення старих. Це сприяє закритості політичного класу, його консервації, а згодом і деградації. Симптоматичні наслідки таких змін виливаються у зростання популізму, політичної апатії, радикалізації суспільств, маніпуляцій через цифрові платформи, падіння довіри до інституцій і традиційних медіа. Усе це вочевидь обмежує здатність демократій виробляти стабільний політичний курс. Вразливість електорату до інформаційних впливів, насамперед з боку авторитарних режимів, посилює внутрішні конфлікти й прискорює процеси розпаду політичної злагоди. Примітно, що розгляд наявної ситуації крізь призму логіки флуктуації також торкатиметься більшості означених вище трендів, проте зміна контексту дозволяє зробити дещо інші висновки.

Так, пандемія та війна в Україні вочевидь продемонстрували реакції здатності мобілізації економіки (з української точки зору дуже незначної та повільної), активації політичного середовища (більш або менш інтенсивного, у правий чи лівий бік). Криза політичного представництва може бути властива періоду трансформації поколінних структур та зміни політичних еліт, що виглядає вельми логічним наслідком політичного циклу. В економіці — поява нових технологій (ШІ, квантові обчислення), які ще не врівноважені соціальними інститутами, може інтерпретуватись як стадія технологічного шоку, в результаті чого утвердиться нова етика регулювання технологій (аналог GDPR у цифровому просторі). Негаразди в системі освіти стимулюють інноваційні формати освіти, що простежується, наприклад у Фінляндії, Сінгапурі та ін.

Відтак в теоретичній площині постає низка дилем сприйняття поточних змін та їх інтерпретації.

По-перше, чи маємо ми деградацію порядку, чи можливо недооцінюємо силу трансформації як еволюції? Те, що легко назвати «розпадом», може бути переходом у нову форму порядку, яка поки незрозуміла. Як колись старий аристократичний порядок поступився буржуазному, так і тепер ми бачимо глибоку мутацію, а не руйнацію. Децентралізація, цифрова фрагментація, нові форми самоорганізації (від DAO до Telegram-спільнот) — це можливо нова версія політичного буття, яка ще не набула своєї форми. Ілон Маск та Дональд Трамп; TikTok та інші соціальні мережі — не паразитують на недоліках системи, а можуть бути предтечею нової, неконвенційної легітимності.

По-друге, те, що ідентифікується як «деградація інтелекту, можливо являє собою початок іншої когнітивної епохи. Уявлення про інтелект як лінійну глибину, притаманну модерному суб'єкту, вочевидь поступається його сучасному розумінню, де інтелект — швидкий, мережевий, адаптивний, менш рефлексивний, але більш реактивний. Це інший тип розуму, можливо навіть більш придатний до хаотичного світу. Людина епохи TikTok не дурніша — вона просто інакша. Її розум — не для Гегеля, а для виживання в інформаційній турбулентності. Відтак те, що ми спостерігаємо, є зсувом типу раціональності, а не її смертю.

По-третє, політичний популізм та діяльність окремих політичних суб'єктів, що здебільшого видається як політична спекуляція, виступають функціональними агентами-нейтралізаторами надмірної складності. Постмодерна система стала занадто складною у надмірній бюрократії, глобальній

взаємозалежності та надлишку інформації, що створює когнітивне перенасичення. Фігури на кшталт Дональда Трампа чи Ілона Маска можуть бути відповіддю на запит на простоту та дію, нехай навіть грубу. Можливо, ми іронізуємо спрощення лише тому, що боїмося його — але це спрощення може стати єдиною рятівною логікою, яку поки здатна обробити масова свідомість. Люди не дурні, вони просто відмовляються жити за правилами гри, що не приносять сенсу. Відтак апокаліптичні настрої — не симптом розпаду, а відчай модерності, що не виконала власних обіцянок, а пошук нових форм — іноді грубих, популістичних, недосконалих — це, можливо, прорив, а не катастрофа. Не зовсім безпідставним в даному сенсі видається термін «паніка інтелектуальних еліт». Соціологи, інтелектуали, академіки, що звикли до «свого» порядку (ієрархії знання, престижу й фаховості) панікують через «втрату аудиторії». Але такий страх не обов'язково означає руйнацію порядку, просто порядок стає «чужим».

Основними в такій логіці осмислення існуючих соціальних реалій лишаються слова «можливо» й «імовірно». Проте так чи інакше світ постав перед глобальними загрозами, що спричинені турбулентністю у світовому порядку. І мова не лише про загрозу глобальної термоядерної війни. З точки зору теорії соціального контракту, порядок — це первинна передумова вартості, а не навпаки. Безлад руйнує механізми довіри, робить неможливим довгострокове планування, обмін та накопичення. Це означає, що в умовах ерозії глобального порядку ми спостерігаємо не лише політичну, а й ціннісну інфляцію. У цьому сенсі глобальний хаос — це не просто виклик для геополітики. Це виклик для самої ідеї економіки як форми соціального життя. Як не дивно, але у ситуації, коли держави чи альянси дедалі частіше виявляються неспроможними гарантувати стабільність, а класичні інститути ліберальної демократії втрачають довіру, на перший план виходять транснаціональні корпорації. Google, Meta, Amazon, Microsoft та ін. — це вже не лише економічні гравці, а ключові елементи епістемічного та комунікаційного порядку сучасності. Парадоксально, але саме корпорації, які довгий час декларували нейтралітет і «технологічну аполітичність», опинились у ситуації, де від їхньої позиції залежить збереження базових умов для існування глобального ринку, демократії та миру. Якщо електоральна дезорганізація у США (прикладом чого став феномен Дональда Трампа) призведе до краху інституційного порядку, першим, хто це відчує, будуть саме ті, хто ще вчора вірив у силу алгоритмів і глобального споживчого попиту. Таким чином, великі цифрові корпорації поступово стають новими носіями порядку, незалежно від того, чи готові вони до цієї ролі. Їхній вибір — залишитись пасивними глядачами розпаду чи стати проактивними архітекторами нового світового устрою.

На жаль, Україна постає в центрі цих глобальних процесів не лише як жертва геополітичної агресії, а також як суб'єкт, змушений ухвалювати рішення в умовах наростаючого хаосу. Війна з росією стала каталізатором прискорених трансформацій, у яких співіснують потреба в мобілізації, внутрішня фрагментація, технологічний прорив і гуманітарна втома. Ця ситуація оголює слабкість інституцій, кризу довіри та обмеженість інструментів прогнозування. Напевно, для України, як держави, що прагне до демократичної модернізації, найбільший виклик полягає у здатності тримати баланс між швидкими реакціями та стратегічним баченням. Це вимагає нової якості політики, економіки, управління — і передусім нової якості соціального знання.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: МОЖЛИВОСТІ І ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ

Лідія ТКАЧЕНКО,
провідний науковий співробітник Інституту демографії та проблем якості життя НАН України

У складних умовах воєнного часу та тотальної невизначеності, затвердження Стратегії демографічного розвитку на період до 2040 р.[1] стало важливою подією в пошуках відповідей на запитання щодо перспектив України в умовах трансформації світового економічного порядку. Стратегія розроблена в рамках виконання економічного блоку Плану реформ для Ukraine Facility на 2024 р. за напрямом «Людський капітал»[2], і охоплює практично усі складові елементи людського капіталу, включаючи освіту, охорону здоров'я, житло, активну участь у робочій силі. Виконання поставлених цілей і завдань може стати ключовим внеском у реалізацію соціально-економічних реформ та повоєнне відновлення. Водночас, є певні ризики та застереження, які можуть завадити успішній реалізації Стратегії.

Розділ «Фінансове забезпечення реалізації Стратегії» зазначає, що реалізація Стратегії здійснюється завдяки коштам державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством. Обсяг видатків, необхідних для реалізації Стратегії, визначається щороку під час складання проєктів державного та місцевих бюджетів на відповідний рік з урахуванням реальних можливостей. Тобто Стратегія не має «власного» бюджету з гарантуванням певних надходжень, і фінансування її заходів буде цілком залежати від поточної ситуації в бюджеті країни. В умовах хронічної нестачі бюджетних коштів, яка ще більше загострилася внаслідок війни, довгострокові цілі Стратегії можуть виявитися не в пріоритеті, порівняно з гасінням нагальних «пожежних» питань.

Хоча в тексті Стратегії передбачається, що з метою її реалізації будуть вжиті заходи до залучення інвестицій, гуманітарної та міжнародної технічної допомоги, це не дуже додає впевненості. Інвестиції в демографічний та загалом соціальний розвиток не надто цікаві для приватних інвесторів і залишаються скоріше обов'язком національних систем публічних фінансів. Гуманітарна допомога, з огляду на свою природу, не може гарантувати ні стабільність, ні належний рівень фінансування, і вирішує питання скоріше екстреної допомоги або боротьби з бідністю, але не стратегічні завдання довготривалого розвитку.

Окремо хочемо привернути увагу до існуючої асиметрії між комплексним характером цілей і завдань Стратегії, які дійсно охоплюють усі основні аспекти соціального розвитку та людського капіталу, та дуже вузькою спрямованістю індикативних показників для проведення моніторингу реалізації Стратегії, які відображають лише динаміку природного та міграційного руху населення. Як наслідок, стратегічні цілі «4. Активізація на ринку праці максимальної кількості громадян, які можуть працювати», «5. Адаптація соціуму до демографічного старіння та формування умов для активного довголіття» та «6. Розвиток

[1] Стратегія демографічного розвитку на період до 2040 року, затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р, *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text.*

[2] План для Ukraine Facility 2024-2027, *https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/.*

можливостей для якісного життя. Україна — держава, в якій хочеться жити», що напряму стосуються питань людського капіталу, випадають із моніторингу реалізації Стратегії, а отже ризики залишитися на узбіччі фінансових потоків для них зростають ще більше.

Затверджений план заходів із реалізації у 2024-2027 рр. Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р.[3] містить широкий спектр заходів, які чітко структуровані за визначеними стратегічними цілями та відповідальними виконавцями. Але і в цьому короткостроковому документі нема жодних оцінок бюджетування чи принаймні конкретизації джерел фінансування. Через непевність щодо ймовірності додаткового фінансування, багато заходів реалізації Стратегії нагадують скоріше необхідну, але «рутинну» поточну роботу відповідальних установ (розроблення та просування проєктів законів та нормативних актів, інформування, консультування тощо).

До заходів, які дійсно виходять за рамки звичної «рутини» і мають надзвичайно важливе значення для людського капіталу та повоєнного розвитку, належать, наприклад такі:

- ✓ моніторинг професійних навичок ветеранів війни, набутих ними під час військової служби, з метою адаптації до умов цивільного життя під час їх працевлаштування (стратегічна ціль 4, період реалізації 2025-2026 рр.);
- ✓ дослідження для визначення професій для найшвидшої та найбільш оптимальної перекваліфікації окремих категорій осіб (осіб з інвалідністю, людей старшого віку, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів) (стратегічна ціль 4, період реалізації 2024-2027 рр.);
- ✓ проведення серед людей старшого віку соціологічних досліджень щодо самосприйняття, їх сприйняття до змін, бажання до продовження праці, активної суспільної позиції тощо (стратегічна ціль 5, період реалізації 2025-2026 рр.).

Цілком зрозуміло, що проведення таких емпіричних досліджень та моніторингів великою мірою залежатиме від наявності додаткового позабюджетного фінансування, яке, схоже, планується отримати від міжнародних організацій та партнерів, які зазначені серед відповідальних виконавців за згодою. Тобто насправді, існує велика невизначеність у реалізації цих заходів. Якщо не вдасться отримати грант від міжнародних партнерів або з інших позабюджетних джерел, цілком вірогідно, що відсутність фінансування може стати поважною причиною відмови від проведення запланованих досліджень.

Також хочемо привернути увагу до питання координації заходів Стратегії з іншими стратегічними документами та планами дій. Затверджений план заходів із реалізації у 2024-2027 рр. Стратегії демографічного розвитку України, на період до 2040 р., містить кілька заходів, які передбачають пряму відсилку на реалізацію заходів інших раніше ухвалених документів. Наприклад, серед заходів стратегічної цілі 1 «Створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон» зазначено реалізацію Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. та виконання плану заходів до неї на 2024 і 2025 рр. З одного боку, дійсно, цілі, завдання і заходи Стратегії державної міграційної політики логічно вписуються до відповідної частини Стратегії демографічного розвитку. З іншого боку, такі перехресні посилання між стратегічними документами ще більшою мірою розмивають їх інституційні рамки та можливості фінансування.

Крім Стратегії демографічного розвитку, План реформ для Ukraine Facility передбачає затвердження Стратегії зайнятості населення

[3] План заходів з реалізації у 2024-2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2024 р. № 1091-р, *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-2024-%D1%80#Text.*

у II кварталі 2026 р. Вочевидь, існує необхідність пришвидшити реалізацію цього завдання, оскільки востаннє подібний документ затверджувався у 2019 р.[4] і був розрахований зовсім на інші умови та завдання. Ці дві Стратегії мають стати стрижнем для усіх реформ за напрямом «Людський капітал» Плану для Ukraine Facility, а програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу Ukraine Facility, своєю чергою, може стати надійним джерелом фінансування реалізації Стратегії демографічного розвитку, принаймні, на 2025-2027 рр.

Під час розроблення проєкту Стратегії зайнятості населення та формування планів заходів її реалізації, пропонуємо врахувати такі загальні підходи:

- ✓ Формулювання цілей, завдань і заходів спрямовувати скоріше на розвиток та потреби населення, а не на задоволення утилітарних вимог роботодавців;
- ✓ Передбачити більш широке залучення організацій роботодавців та працівників до формування та імплементації заходів політики у сфері професійної освіти, зайнятості, ринку праці та ін.;
- ✓ Не переоцінювати можливості розвитку дрібних форм підприємництва, оскільки вони мають дуже високі ризики і можуть стати пасткою бідності; для повоєнного розвитку значно важливіше проєктувати створення більш-менш крупних підприємств, здатних створити одразу десятки робочих місць для різних груп населення та різних професій;
- ✓ Включати до усіх реформ заходи політики доходів, наприклад, розроблення оптимальної моделі прогресивної шкали оподаткування зарплат, порівняльний аналіз впливу різних програм соціальної підтримки, пошук адекватних інструментів гарантування мінімального доходу тощо;
- ✓ Чіткіше визначити джерела фінансування, рівень бюджетування та імплементації заходів реформ, зокрема щодо ролі територіальних громад та інших органів самоврядування.

[4] Основні напрями реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року, затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р., № 1396-р, *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80#Text.*

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ НАУКОВОЇ ПУБЛІКАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, ВИТРАТИ ТА ІМІДЖЕВІ РИЗИКИ

Ганна ХАРЛАМОВА*,
д.е.н., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Андрій СТАВИЦЬКИЙ,
д.е.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Марія НАУМОВА,
к.е.н., асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Глобальні економічні трансформації значно вплинули на фінансування науки, зокрема на підтримку наукових публікацій та видавничої діяльності університетів. Світовий перехід до відкритої науки (Open Science), збільшення ролі цифрових платформ та зростання вартості академічних публікацій змінили підходи до фінансування наукової комунікації. Економічна нестабільність, спричинена пандемією COVID-19 та геополітичними кризами, змусила багато країн переглянути державні витрати на освіту та науку, що в деяких випадках призвело до скорочення грантових програм та зниження рівня державної підтримки академічного видавництва.

Для України, яка перебуває в умовах війни та економічної нестабільності, фінансування наукової публікаційної діяльності стає ще більш критичним фактором. Державний бюджет обмежений, а тому необхідно шукати альтернативні моделі фінансування, зокрема партнерські програми з міжнародними науковими фондами, грантові механізми підтримки відкритого доступу та залучення приватного сектора. Водночас на тлі економічних трансформацій спостерігається зростання ролі цифрових інструментів у науковій комунікації, що може знизити операційні витрати на видавництво за рахунок автоматизації процесів.

Зміни в глобальній економіці також спричинили зростання конкуренції серед наукових видань за фінансування. Це означає, що українські університети мають адаптуватися до нових реалій, використовуючи досвід країн, які успішно впровадили національні програми підтримки відкритого доступу, як-от Німеччина (через проєкт DEAL) або Нідерланди (через національну стратегію Open Access). У цьому контексті створення стійкої моделі фінансування академічних видань в Україні є не лише питанням виживання науки, а й необхідною умовою для її інтеграції в міжнародний дослідницький простір.

На сучасному етапі українська наука стикається з викликами щодо інтеграції у світовий дослідницький простір. Недостатня кількість журналів, індексованих у Scopus та WoS, обмежує доступ українських науковців до глобальної академічної спільноти. Важливим завданням є розробка методики оцінки фінансових потреб університетських наукових видань та створення механізмів їх підтримки. Витрати на підтримку наукових

* Результати отримані в рамках проєкту НФДУ («Передова наука в Україні») «Теоретичні засади гармонізації редакційних практик українських наукових видань із міжнародними стандартами для конкурентоспроможної інтеграції України до європейського простору відкритої науки» 24ДФ013-02 (2024-2026).

журналів мають бути обґрунтованими, враховуючи іноземний досвід і можливості державного бюджету.

Окремим питанням є фінансова грамотність всіх стейкхолдерів процесу щодо ідентифікації фінансових витрат за напрямом *наукові публікації*, адже це:

- ✓ редакційні витрати: оплата праці редакторів, рецензентів, технічного персоналу наукової редакції журналу;
- ✓ витрати на цифрову інфраструктуру: створення вебплатформи журналу, архівування даних, інтеграція DOI;
- ✓ витрати на процес публікації: ліцензійні платежі, верстка, мовне редагування;
- ✓ витрати на просування та індексацію: покриття витрат на участь у міжнародних наукометричних базах.

Методика ідентифікації потенційних фінансових витрат українських державних університетів на створення та забезпечення ефективної роботи редакцій наукових видань для входження в загальносвітові наукометричні бази DOAJ, Scopus, WoS має передбачати оцінку ключових фінансових компонентів. Насамперед це витрати на підтримку редакційної діяльності, які включають оплату праці редакторів, рецензентів та технічного персоналу, залучених до процесу підготовки наукових публікацій. Важливим напрямом є інфраструктурне забезпечення, зокрема створення та підтримка вебплатформи журналу, інтеграція у міжнародні системи ідентифікації публікацій (DOI) та забезпечення технічної підтримки. Значну частину витрат складає забезпечення відповідності журналів міжнародним стандартам якості, що включає покращення процесу рецензування, дотримання етичних норм публікаційної діяльності, мовну редакцію та професійне форматування статей. Важливими є й витрати на індексацію та просування, адже журнали повинні відповідати критеріям провідних наукометричних баз, що потребує покриття реєстраційних внесків, оптимізації роботи журналу відповідно до міжнародних вимог та проведення рекламних кампаній для підвищення впізнаваності видання у науковій спільноті.

Нерозуміння цього переліку витрат створює хаос у розподілі державного фінансування, нерозуміння потреб вчених і нерозуміння розміру APC (витрат на публікацію статті, яку платить автор). Саме тому певне вітчизняне грантове фінансування не забезпечує дифузію результатів наукових розробок, є нерелевантним і тому неефективним. Особливо ця напруга посилюється при входженні України у концепцію Відкритої науки, трансформації геоекономічної ситуації у світі, та, загалом, необхідності вітчизняних вчених доносити до світової спільноти наслідки та висновки військової ситуації в Україні та її впливу на всі сфери.

Визначення витрат можна базувати на європейських практиках. Наприклад, у Фінляндії фінансування забезпечує Міністерство освіти та культури через Федерацію наукових товариств. В Австрії та Великій Британії фінансування покривають національні консорціуми Open Access, які домовляються про зниження APC для університетів. Адже державна підтримка наукового публікаційного поля може здійснюватися різними підходами:

- ✓ пряме бюджетне фінансування: як у Хорватії, де Міністерство освіти фінансує журнали університетів;
- ✓ цільові гранти: конкурсні програми для наукових видавництв;
- ✓ підтримка через державні бібліотеки: покриття вартості публікацій та підписки.

В той же час деякі держави роблять акцент на інституційне фінансування, зокрема:

- ✓ університетські фонди відкритого доступу: як у TU Graz, де бібліотека адмініструє спеціальний фонд для покриття витрат на публікації;
- ✓ фінансування через партнерства: міжнародні консорціуми, що підтримують Open Access.

Стимулювання українських науковців до публікацій є вкрай важливим і з питань вітчизняного іміджу, і з питань збереження наукового потенціалу для відбудови. Це зокрема можливо через такі механізми:

- ✓ компенсація витрат на публікації: механізм відшкодування витрат авторам за публікації у Scopus/WoS;
- ✓ бонусні виплати авторам: фінансове заохочення за статті у високорейтингових журналах;
- ✓ зниження вартості APC через угоди Open Access: як у Великій Британії (JISC) для економії бюджетних коштів;
- ✓ підтримка національних Open Access журналів: гранти для розвитку українських наукових редакцій та видань.

SWOT-АНАЛІЗ ВИТРАТ ДЕРЖАВИ НА НАУКОВІ РЕДАКЦІЇ, ЗОКРЕМА ВИДАННЯ НАУКОВИХ ЖУРНАЛІВ

Сильні сторони	Слабкі сторони
Підвищення міжнародного рейтингу науки України	Високі витрати на підтримку наукових журналів
Збільшення кількості цитувань українських науковців	Відсутність сталої системи фінансування
Інтеграція у світовий науковий простір	Обмежене розуміння важливості Open Access серед університетів
Можливості	**Загрози**
Запозичення досвіду європейських країн щодо фінансування	Недостатнє фінансування з боку держави
Впровадження політики підтримки Open Access	Відтік науковців через відсутність можливостей для публікацій
Розширення міжнародного партнерства	Використання коштів без довгострокового ефекту

Фінансування науки є важливим фактором економічного та соціального розвитку країни. Витрати на підтримку наукових журналів виправдані, оскільки вони:

- ✓ сприяють зростанню цитованості українських досліджень;
- ✓ підвищують престиж українських університетів;
- ✓ забезпечують рівний доступ науковців до світового академічного середовища.

Відповідно до міжнародного досвіду, країни з розвиненою системою Open Access (Фінляндія, Німеччина, Великобританія) мають значно вищі показники впливу своїх наукових досліджень. Україна може адаптувати такі практики для ефективного використання державних ресурсів. Україні необхідно розробити власну стратегію, яка б дозволила оптимізувати витрати, забезпечити стійкий розвиток університетських журналів та інтегрувати їх у світовий академічний простір. Інтеграція українських університетських наукових видань у світовий академічний простір потребує стратегічного підходу до фінансування. Оптимальним є використання комбінованої моделі підтримки: державного фінансування, грантів, університетських фондів та міжнародних партнерств.

В умовах динамічних глобальних змін і загострення конкуренції за ресурси та вплив, адаптація України до сучасних трансформацій світового економічного порядку стає ключовим викликом і можливістю водночас. Поглиблення міжнародного наукового співробітництва, розбудова стійких фінансових моделей підтримки відкритого доступу та інтеграція у світові академічні процеси є стратегічними напрямами, що сприятимуть зміцненню позицій України в глобальному просторі. Успішний розвиток наукових видань, їх відповідність міжнародним стандартам та забезпечення рівного доступу до знань — це не лише питання академічного розвитку, а й вагомий чинник економічної стабільності та національної безпеки.

ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРИЧИНА АНТАГОНІЗМУ МІЖ РОЗВИНУТИМИ РИНКАМИ І РИНКАМИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Віталій ШАПРАН,
член УТФА, доцент кафедри фондового ринку та корпоративного управління УІРФР КНЕУ ім. Вадима Гетьмана

Наталя ШАПРАН,
доцент кафедри фінансів ім. Віктора Федосова КНЕУ ім. Вадима Гетьмана

Одним із найбільш визначних факторів впливу на геополітичну ситуацію в світі є економічні чинники боротьби за глобальне лідерство між США, ЄС та ринками, що розвиваються. В цьому трикутнику на довгих горизонтах аналізу відбуваються суттєві зміни, які призводять до зменшення в глобальному ВВП частки США та ЄС, і зростання ролі ринків, що розвиваються, які ми умовно можемо назвати країнами BRICS, хоча, звісно, їх коло значно ширше, ніж перелік країн-членів цієї організації.

ВПЛИВ ПАРАДОКСУ ТРІФФІНА НА США

В 1960 р. американський вчений бельгійського походження Роберт Тріффін (1911-1993 рр.) зробив спостереження, яке виявилось певною мірою пророцтвом. Якщо країна є емітентом світової резервної валюти, то попит на цю резервну валюту з боку інших центральних банків призводить до постійної переоцінки такої валюти. Курс резервної валюти утворюється не в результаті міжнародної торгівлі, а частково під впливом бажання іноземних центральних банків мати таку валюту в своїх резервах.

При довгостроковому спостереженні виявилось, що країна, яка випускає цю резервну валюту (США), відносно постійно буде мати дефіцит платіжного балансу. Своєю чергою, хронічний дефіцит платіжного балансу на фоні переоціненого долара призводить до деградації експортних галузей економіки США та до зростання залежності від імпорту.

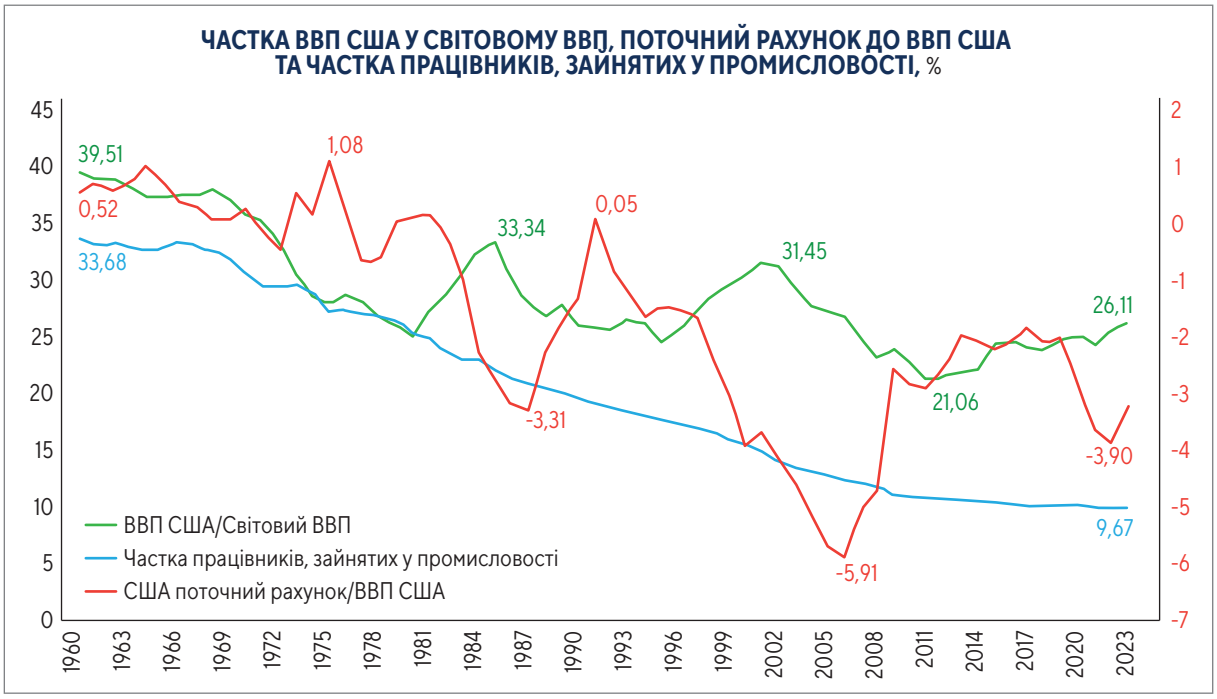

Деградацію експортних галузей США могли б і пережити, зокрема за рахунок лідерства в технологічному прогресі. Але є кілька серйозних ускладнень. По-перше, технологічні новинки, які розроблені в США, з космічною швидкістю копіюються в країнах BRICS, оскільки часто виробництво цих новинок перенесене американськими компаніями на ринки, що розвиваються.

По-друге, ситуацію сильно ускладнює зниження частки ВВП США в глобальному ВВП. З 1960 по 2012 рр. частка ВВП США в глобальному ВВП знизилась з 40% до 21%, а потім підросла до 26% у 2023 р. (див. графік). Тобто частка ВВП США в світовому ВВП падає, а попит на «резервні долари» з боку центральних банків залишається високим і навіть зростає. Зараз цей попит оцінюють на рівні $7 трлн, що становить приблизно третину грошового агрегату М2. Зміна цього попиту може як суттєво укріпити долар, так і послабити його.

Інші наслідки панування долара США на світовій арені є трагічними для структурних показників економіки США. Так, США мають хронічний дефіцит торгового балансу, який у 2006 р. досяг 5,91% ВВП. Частка працівників, які зайняті в промисловості, у загальному обсязі трудових ресурсів країни з 1960 по 2023 рр. опустилась з 33,68% до 9,67%. Залежність США від імпорту при складних відносинах з КНР несла в собі певну технічну небезпеку. Можна навести багато прикладів скандалів з китайськими чіпами, виробником телефонів Huawei, чи навіть з китайськими портовими кранами, які, як виявилось, містили в собі приховане шпигунське обладнання.

Тож роль США як емітента світової резервної валюти № 1 на фоні зростання економік країн Азії, Африки, Латинської Америки та Європи виявилась несумісною з роллю лідера індустріального світу. Потрібно або відмовлятись від долара як світової резервної валюти і втрачати всі переваги від цієї ролі, або вигадувати якісь компенсатори, щоб «відразу усидіти на двох стільцях». Адміністрація Трампа вирішила поборотись за те, щоб одночасно залишатись і емітентом резервної валюти № 1, і повернути собі лідерство у промисловості.

ІНСТРУМЕНТИ ЗАКРІПЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

Дії нової адміністрації Білого дому в економічній сфері доволі прозорі і логічні. Втім, інструментарій впливу на глобальну економіку, який вони застосовують, має вплив на більшість країн світу, в т. ч. і на Україну. Однією з основних ідей, яка сьогодні рухає економічну політику США (та частково і ЄС), — є збереження високої частки ВВП у світовому ВВП. Для цієї мети США можуть використовувати такі інструменти впливу:

1. Торгівельні війни. До вступу на посаду Дональда Трампа вважалось, що в США досить ліберальні торговельні (митні) тарифи. В середньому, імпорт товарів в США обкладався митом в 3%, в ЄС — 5%, а в КНР — 10%. Тому перше, що зробила нова адміністрація Трампа, — почала «торговельні війни» з метою перегляду тарифів. Тактика істотного підвищення мита спрямована не стільки на розв'язування реальних торговельних війн, скільки на те, щоб усадити партнерів за стіл перемовин з метою перегляду торговельних угод.

2. Зниження податків на внутрішньому ринку. Передвиборчі обіцянки Трампа знизити податки на внутрішньому ринку потребують пошуку значних компенсаторів. Тому «під ніж» потрапили видатки державного сектору, які дійсно були роздуті. Масові скорочення в державних установах і паралельний вивіз нелегалів із США були покликані виштовхнути зайнятих у держсекторі громадян у приватний сектор. Стратегія є логічною, але вочевидь негативно вплине на інфляцію в США.

3. Маніпулювання валютним курсом. Ще одним інструментом в «оркестрі торговельних війн» є валютний курс. Хвиля здешевлення долара США до євро, юаня та швейцарського франка підміняє собою невдачі трампівської адміністрації в тарифній війні, або підсилює їх вдалі дії. Слабший долар надає американським експортерам додатковий імпульс розвитку, поки США намагається переглянути торговельні угоди з країнами-партнерами.

4. Спеціальні умови запозичень для Казначейства США. Одним з інструментів,

який США ще не використовували в роботі, є спеціальні умови забезпечення центральних банків зобов'язаннями Казначейства США. Щоб подолати парадокс Трифінна, в США хочуть випускати спеціальні зобов'язання Казначейства США для центральних банків зі зниженими ставками. Тобто, якщо країна хоче вільно торгувати з США, то її центральний банк має купити урядові зобов'язання у США на спеціальних умовах. Втім, наразі концепція «вхідного білету» на ринок США через Казначейство в процесі обговорення.

5. Глобальні фінансові кризи. Як не парадоксально, але чергова глобальна криза, яка рано чи пізно має відбутись, може бути вигідною для США. Гіпотетично, зниження ВВП США на 1% може давати зниження ВВП в країнах BRICS на 3-10%. Тож різниця в темпах падіння ВВП може призвести до зростання частки ВВП США в глобальному ВВП. Ідея організації «глобальної кризи» не така вже і погана, як здається на перший погляд, особливо якщо криза буде: (A) керованою; (B) такою, що буде сприяти перезавантаженню митних правил торгівлі з США.

6. Маніпуляції на товарних ринках. Разом із приходом Трампа, США активізували спроби маніпуляції товарними ринками. Міненерго США анонсувало створення спеціального стабілізаційного нафтового фонду на $20 млрд. Згодом США провели жорстку військову операцію проти хуситів, які були одними з головних подразників спокою на Близькому Сході, а відповідно — і цін на нафту. Разом зі зростанням ризику глобальної торговельної війни ціни на нафту поступово пішли вниз.

ІНШІ «ПРИХОВАНІ» ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ

Перелічені вище інструменти утримання глобального лідерства США не є вичерпними, їх дію можна відслідкувати через публічну статистику. Але головну ставку США та ЄС роблять на серію спеціальних законів, які мають захистити їх внутрішні ринки.

У США у 2021-2022 рр. було ухвалено ряд законів (надалі наводяться такі їх назви, які їм дали американські ЗМІ):

- ✓ Купуй американське;
- ✓ Про інвестиції та робочі місця;
- ✓ Про чіпи та науку;
- ✓ Про зниження інфляції.

Завдяки ухваленим законам передбачається, що рівень локалізації виробництва товарів, які буде купувати уряд США, має досягати 75%. Законодавство також встановлює пільги для тих компаній, які повертають виробництво до США, або для іноземних компаній, які інвестують у США. Наприклад, тайванська Taiwan Semiconductor Manufacturing Company вже двічі встигла скористуватись інвестиційними пільгами в США. У виробництво портових кранів в США інвестувала і японська Mitsui. Також про свої інвестиції в США заявила і Саудівська Аравія: на $1,4 трлн впродовж 10 років.

Досить схожі тренди можна спостерігати і в Європейському Союзі, де протекціонізму вже давно віддають перевагу над торговельними війнами. Втім, ЄС у цьому питанні досяг менших успіхів, ніж США, оскільки його торговельні правила більш заплутані і часто використовуються європейськими країнами-ізгоями (наприклад, Угорщиною) для розбудови двосторонніх відносин із КНР.

ВИСНОВКИ

Саме боротьба за лідерство розвинутих країн із ринками, які розвиваються, є основним драйвером впливу на геополітичну економіку. З приходом у Білий дім Президента Трампа війна за лідерство прискорилась а її геополітичний вплив став більш помітним та актуальним як для ЄС, так і для країн BRICS. Дипломатія США стала менш дипломатичною, а торговельні переговори — більш грубими. Така тактика дещо шокує Європу, яка звикла до толерантності, але, по суті, (крім швидкості подій) мало що змінилось: США хочуть бути одночасно й емітентом резервної валюти № 1, і підняти з колін свою промисловість. При чому, мова йде не тільки про реверс «ефекту Кіссенджера» (повернення американських промисловців із КНР), а саме про те, що країна хоче стати найбільшим реципієнтом промислових інвестицій. Така основна мета в довгостроковій перспективі не може подобатись ані ЄС, ані КНР, ані рф, оскільки вона означає збільшення впливу США в світі й продовжує панування долара США на фінансових ринках.

ТРАМПІЗМ ТА ПИТАННЯ КРАЇНОЗНАВСТВА

Олександр ШАРОВ,
головний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України

Довгі десятиріччя ідеологічного протистояння створили ілюзію того, що це не просто головне, а фактично єдине протиріччя сучасного світу. Суттєві геополітичні та геоекономічні протиріччя, які існували задовго до цього, опинилися скритими покровом боротьби з комунізмом (наприклад, боротьба за контроль над Хартлендом за теорією МакКіндера), а інші, які виникли в цей період отримали відповідне ідеологічне забарвлення (наприклад, протиріччя постколоніальних відносин). Експерти, які проігнорували ці приховані протиріччя вважали, що смерть комуністичної системи (чутки про яку виявилися дещо перебільшеними) призведе до повного тріумфу ліберального капіталізму та «кінця історії» (Френсіс Фукуяма) з довгостроковим лідерством однією супердержави (США).

Сучасний світ та його економічна система перебувають в стадії трансформаційних змін, які часто порівнюють з тектонічним зсувом.

Але вже у першій декаді нового сторіччя американська економічна гегемонія почала поступово слабшати в силу помітного зростання двох інших центрів економічної могутності — Європейського Союзу та Китаю. Таким чином сформувалися «три центри сили» — США, ЄС та Китай.

І для пояснення цього була висунута теорія «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона, який стверджував, що майбутнє характеризуватиметься взаємодією між сімома чи вісьмома великими цивілізаціями: західною, конфуціанською, японською, ісламською, індуїстською, слов'яно-православною, латиноамериканською та, можливо, африканською[1].

З таким розподілом можна посперечатися, оскільки, наприклад, виокремлення «православної» цивілізації призвело С. Гантінгтона до висновку про те, що росія та Україна належать до однієї цивілізації, а «якщо цивілізація — це те, що має значення, то ймовірність насильства між українцями та росіянами має бути низькою»[2]. Реалії відносин між цими двома країнами, однак, почали засвідчувати хибність такого висновку практично відразу. Таку помилку можна віднести до загального слабкого знання більшості західних експертів тієї простої істини, що «Україна — не росія».

Втім, **в цілому теорія «зіткнення цивілізацій», схоже, вірно підмітила основну причину тих тектонічних зсувів, які почали активізуватися у новому Міленіумі**.

Втім, з нашої точки зору, такий перелік страждає одним недоліком — відсутністю чіткого критерію їх класифікації. З нашої точки зору таким критерієм може бути відношення між людиною та природою, або, іншими словами, співвідношення між ідеальним та матеріальним. За таким критерієм усі цивілізації (людські спільноти) розподіляться на чотири групи, між якими і будуть виявлятися найбільші протиріччя.

Цивілізація	Відношення до	
	людини	природи
Аврамічна	X	X
Дхармічна	X	0
Даоїстсько-конфуціанська	0	X
«*Анігіляційна*»	0	0

X — основна увага; 0 — майже ігнорування.

[1] Samuel P. Huntington, «The Clash of Civilizations?», p. 25 // Foreign Affairs, Summer 1993, volume 72, number 3, pp. 22-49.
[2] Ibid., p.38.

Але нас, в даному випадку, цікавить економічний аспект цивілізаційного розвитку. Якщо для аврамічної цивілізації характерна саме ринкова економіка, що базується на *вільній* економічній діяльності усіх учасників ринку та *рівноправній* конкуренції між ними (хоча їх рівень і відрізняється в окремих субцивілізаціях: іудейській, християнській та мусульманській), то етатична (навіть, деспотична) економіка базується на конфуціанських поглядах та постулатах даоїстської цивілізації (Китай, Корея, Японія); в той же час, дхармична цивілізація (Індія, Шрі-Ланка) більше сприяє кастовій економіці — дрібній та архаїчній.

Таким чином, «західна» цивілізація (за поділом С. Гантінгтона) забезпечила собі багатовічне економічне лідерство в силу того, що вона просто скоріше «намацала» відповідні фактори (тригери) росту, які чудово описав британський історик Н. Фергюсон — конкуренцію, науку, власність, медицину, споживання та працю[3]. І саме тому, як зауважує болгарський вчений Камен Петров: «У світі, особливо під загрозою Covid-19, розпочалася тотальна зміна, яка нав'яже модель можливостей для розвитку ширших рамок європейського просторового розвитку»[4].

Унаслідок згаданих вище процесів **у світі відбувається формування геополітичних полюсів із досить різними системами життєвих цінностей,** які обумовлюють вибір національних стратегій розвитку. Ліберальна глобалізація дещо пом'якшувала протиріччя, які при цьому виникали. Це відбувалося частково внаслідок певних процесів, які супроводжували її (мультикультуралізм; масова, часто нелегальна міграція; офшоризація виробництва тощо), а частково через те, що західні лідери просто заплющували очі на загострення очевидних протирічь.

Великі трансформації вимагають відповідного політичного оформлення. В Сполучених Штатах це відбувається таким чином, що «перед циклічним переходом має бути президент, який керуватиме країною в кризі. Його наступник керує відновленням країни»[5]. Так, Ф. Д. Рузвельт сформував своє президентство навколо Великої депресії, змінивши принцип роботи економіки та підготувавши країну до війни, а Р. Рейган мав справу з катастрофічними економічними обставинами недостатнього капіталу і попиту та військовими невдачами, які охопили Близький Схід. Що стосується Д. Трампа, то він прийшов до влади не тільки, і не стільки, завдяки гостроті економічних проблем, які стали лише відлунням проблем культурних, тобто цивілізаційних.

Рецепти представників мейнстриму виходять з того, що причиною загострення геополітичних відносин на лінії «Північ-Південь» є економічна нерівність. Але архітектор ЄС Жан Моне (Jean Monnet) недарма наприкінці свого життя говорив, що якби йому довелося знову створювати об'єднану Європу, то він розпочав би не з економіки, а з культури[6]. І все частіше можна побачити, що ***економічна нерівність виникає вже між країнами, які починали з однаково низького рівня економічного розвитку, але тяжіють до різних цивілізаційних напрямів*** (особливо це помітно в Африці, що не дозволяє говорити про єдину «африканську цивілізацію»). Можливо найбільш яскравим прикладом є острів Гаїті, на якому дві країни з ідентичним етнічним складом, але різною цивілізаційною орієнтацією (формально, католицька, але, фактично, «вудівська», тобто «поганська» Гаїті та католицька Домініканська республіка) демонструють разючу різницю у ВВП на душу населення: відповідно, 1,7 та 10,7 тис. дол.

Так само як не призвело до пом'якшення у відносинах з багатою «Північчю» стрімке збагачення Китаю: який за життя одного покоління пройшов від спроб забезпечити зростання виплавки сталі у селянських печах та підвищити врожайність шляхом винищення горобців до перетворення (завдяки, власне, запозиченню методів та ідеології «клятого Заходу») у другу економіку світу, технологічного лідера в галузі штучного інтелекту та батьківщину найбільшої чисельності доларових мільярдерів у світі. Втім, це не зняло

[3] Ferguson N. (2012) Civilization. The West and the Rest. — London: The Penguin Press, p. 432.

[4] Petrov K. (2021) Geoeconomic Aspect and Processes before the Global Spatial Development of the Modern World, p.26 // Global Prosperity, volume 1, Issue 3, pp. 19-27.

[5] Friedman G. Trump's Place in US Political Cycles // Geopolitical Futures, November 18, 2024 — URL: *https://geopoliticalfutures.com/trumps-place-in-us-politicalcycles/?utm_source=GPF+Free+Newsletter&utm_campaign=c8b3fa3777-20250204_FL_Weeky&utm_medium=email&utm_term= 0_f716b3bf65-c8b3fa3777-264987190&mc_cid=c8b3fa3777&mc_eid=142a2984b8.*

[6] Power C. Who Are We? // Newsweek, Dec. 2002, p.15 - URL: *https://www.newsweek.com/who-are-we-141061.*

міжцивілізаційних розбіжностей, гострота яких наближається до рівня, який не спостерігався з часів «культурної революції».

Повернення Д. Трампа до Білого дому та його відданість політиці «Америка насамперед» різко змінили ситуацію і знову розпалили дебати щодо майбутнього глобальної торгівлі, геополітики та інвестиційних стратегій. Хоча ключові елементи економічної стратегії Д. Трампа залишаються знайомими — протекціонізм, дерегуляція та жорстка позиція щодо імміграції — час і реалізація цієї політики можуть призвести до неочікуваних результатів. Незважаючи на те, що ці елементи матимуть вплив як на стримування, так і на прискорення зростання, вони можуть не відразу зірвати економіку США.

Зважаючи на це, можна очікувати, що **вплив торговельної напруженості буде відчутний у всьому світі і це може змінити геоекономічний розподіл**, сприяючи тіснішій внутрішньорегіональній фінансовій співпраці, особливо між країнами БРІКС.

Отже, ми бачимо як навколо глобального ядра або стержня (core), який представляє основні сучасні цивілізації (США, ЄС, Китай та Індія) викристалізовується система з такими важливими елементами, як країни Перської затоки (Саудівська Аравія та ОАЕ), росія, Бразилія, Туреччина...). Причому місце росії значною мірою залежатиме не стільки від геоекономічних, скільки від геополітичних факторів, обумовлених спробою адміністрації Д. Трампа розіграти «російську карту» в глобальному суперництві з Китаєм.

Таким чином, раптом виявилося, що **значення мають не тільки процеси глобалізації, основні тренди якої завдаються супердержавами** та спільнотою «давоських людей», але і скромні, «другорядні» країни та їх політичні лідери, не допущені до засідань «групи 7» (а деколи, і «групи 20»). І це зразу підвищило вартість знань про те, що відбувається в цьому секторі глобальної політики та економіки. І сприяла цьому саме «великодержавна» риторика Д. Трампа: як тільки він самовпевнено «наїхав» на «малих сіх», відразу відчув не пострах, а впевнений голос супротиву не тільки з Канади, але також з Панами, Данії та Гренландії, не говорячи вже про Україну.

Отже, можна з великою ймовірністю стверджувати, що **затримка в глобалізації свідчить не про її припинення або відкат назад, а про певну якісну трансформацію, яка *у своїй гарячій фазі приймає форму міжцивілізаційного протистояння***.

Втім, це не привід для історичного песимізму, оскільки та ж історія засвідчує, що врешті-решт здоровий глузд, який за визначенням притаманний кожній цивілізації, бере гору і **протистояння та конкуренція замінюються співпрацею та взаємодоповненням**. І об'єктивний процес глобалізації продовжиться, але на якісно новій основі, як це вже не раз бувало в історії людства.

Але перед цим глобалізація проходить складний етап, в ході якого відбувається «притирання» інтересів великих та малих людських спільнот. А це означає, що для розуміння цих нових процесів необхідно не лише слідкувати за основними трендами, але й **ретельно вивчати особливості окремих країн та народів**, які несподівано можуть виявитися тим самим «чорним лебедем», появи якого з тривогою очікують деякі аналітики, не помічаючи, що, взагалі-то, чорні лебеді не така вже й неймовірна несподіванка.

На жаль, в незалежній Україні давно вже вирішено, що вивчати міжнародні відносини, а тим більше окремі країни на рівні фундаментальних досліджень не потрібно, оскільки їх можна цілком замінити інформаційними повідомленнями ЗМІ. А в разі більш серйозних потреб можна скористатися рецептами «старших» іноземних партнерів. Але як засвідчують недолугі кроки американського «слона» у посудній лавці, у трампізма також виникають проблеми в питаннях країнознавства. Так що розраховувати залишається лише на власні сили... та розум.

ЯКІСТЬ ІНСТИТУЦІЙ В ПЕРІОДИ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Наталія ШЕЛУДЬКО,
доктор економічних наук, професор

В умовах війни ефективність інституцій в суспільно-економічному розвитку України набуває особливого значення через їх безпрецедентний вплив на всі сфери життя суспільства, появу нових та загострення існуючих викликів для держави та соціуму. Враховуючи радикальні зміни геополітичної та геоекономічної позиції США, які спровокували низку сигналів про можливі кардинальні зрушення як у міжнародних відносинах («новий світовий економічний порядок» у перспективі), так і девальвацію ціннісних основ вільної економіки та демократії, перед національними інституціями актуалізується широкий перелік завдань, які в кінцевому підсумку зводяться до збереження країни як такої.

Лауреати Нобелівської премії 2024 р. з економіки Дарон Аджемоґлу, Джеймс Робінсон та Саймон Джонсон чітко і однозначно сформулювали ключові причини занепаду націй: «Розвиток відбувається лише тоді, коли він не блокується ... невдахами, які відчувають, що їхні економічні привілеї будуть втрачені, й політичними лузерами, які бояться втратити свою політичну владу»[1]. При цьому, як стверджують нобеліанти, «кожне суспільство функціонує в межах набору економічних і політичних правил, сформульованих та ефективно підтримуваних як державою, так і громадянами. Політичний процес визначає, під якими економічними інститутами житимуть люди, і саме політичні інститути окреслюють, як цей процес відбуватиметься»[2].

На четвертому році виснажливої боротьби проти зовнішнього ворога, в Україні дедалі виразніше проявляються функціональні деструкції національних інституцій (особливо в політичній сфері та держуправлінні).

Певною мірою це віддзеркалюється в настроях і оцінках громадян — актуальне опитування засвідчує, що серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних сил України (їм довіряють 93,5% опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (85,5%), добровольчих загонів (85,5%), волонтерських організацій (80%); більшість респондентів висловлюють недовіру державному апарату (не довіряють їм 79%), політичним партіям (77%), Верховній Раді України (77%), судам (судовій системі загалом) (73%), уряду України (71%), прокуратурі (63,5%), Національному антикорупційному бюро України (62%), Національному агентству з питань запобігання корупції (62%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (62%)[3] Окреме питання — довіра до гаранта Конституції: особливо, якщо оцінювати функціональну якість цієї інституції не через телемарафон, а зокрема крізь призму проєкту т. зв. «угоди про надра»[4], підвищення надходжень до

[1] Аджемоґлу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук. К.: Наш Формат, 2016. 440 с., с. 78.

[2] Там же, с. 41.

[3] Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий-березень 2025 р.). Матеріали опитування – *https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r.*

[4] Trump power deal – or another attempt to humiliate Zelensky? – Times, *https://www.thetimes.com/article/c50f521b-9881-446e-92aa-4a5325440910.*

держбюджету[5] або ж за даними відкритих західних джерел[6].

Залишається ключове питання: як національні політичні еліти можуть бути незацікавлені в збереженні національного суверенітету і економічному зростанні? Чому можновладці блокують прогресивні зміни, стримуючи розвиток і вкорінення інклюзивних інститутів, які забезпечать національну стійкість?

Певною мірою відповіді на ці питання вже сформульовано: визначальною особливістю формування інституцій є порядок, заснований на сімейно-клановій приватній економічній владі, який відторгає співробітництво економічних суб'єктів, які формують, обирають та наслідують «короткі» правила взаємодії[7]. Неефективні інституції у багатьох випадках виявляються доволі стійкими, оскільки розподіл політичної влади дозволяє блокувати їх модернізацію (зміни). Крім того, є приклади, коли поведінка, яка спричиняє досить неоднозначні (неефективні) результати, може фактично закріплюватись як соціальна норма.

Відтак навіть в умовах зовнішньої збройної агресії, якість національних інституцій чітко вписується у формулу, описану вже згаданими нобеліантами — екстрактивні інституції, створені для відбирання доходів і благ в однієї суспільної групи на користь іншої. Тобто влада, монополізована вузьким колом еліт, організовує суспільство з вигодою для себе за рахунок інших («Нації занепадають, коли мають екстрактивні економічні інститути, що підтримуються екстрактивними політичними інститутами ...»; «... бідні країни бідують через вибір можновладців, який створює бідність. Вони діють неправильно не через помилки або незнання, а навмисне»[8].

Інституції, сформовані в українському суспільстві, не просто блокують нарощування економічного потенціалу країни, а й торують шлях до втрати суверенітету.

Сучасний світ стає дедалі жорстокішим практично у всіх питаннях — від нівелювання усталених «правил гри», нехтування демократичними та гуманітарними цінностями, зрад союзників, коаліцій і альянсів до «апетитів» щодо надр і територій.

Звісно, поки ці процеси не набули незворотного характеру, це дає поживу для роздумів, історичних паралелей та оціночних суджень про те, як насправді будувати для України стратегію реальної перемоги та як її продовжують руйнувати екстрактивні інституції. Однак, чим довше функціонуватимуть в українському суспільстві екстрактивні політичні інституції, тим вищими ставатимуть ризики перетворення держави на сировинну колонію та критичнішими — їх наслідки для нинішнього і майбутніх поколінь українців.

Чи є альтернатива? Звісно. Прогресивна частина українського суспільства її чітко сформулювала: переможна повоєнна Україна — це східноєвропейський центр гідності і справедливості, свободи і єдності, побудований на фундаменті стійкої до ризиків людиноцентричної економіки, ефективного управління та відновлення довкілля[9].

Найкоротший шлях до цього — через ефективні інституції.

[5] За інформацією першого заступника керівника Комітету ВР з питань податкової та митної політики Ярослава Железняка Президент Володимир Зеленський підписав закон №11090 про підвищення акцизів на тютюнові вироби з 2025 року із затримкою у понад 100 днів. Унаслідок цього, з 1 січня бюджет недоотримав понад 2 млрд грн доходів, *https://biz.censor.net/n3542631.*

[6] Див. публікацію в New York Times: «Партнерство: Таємна історія війни в Україні». (Це нерозказана історія про приховану роль Америки в українських військових операціях проти російських армій вторгнення)» – *https://www.nytimes.com/interactive/2...).*

[7] Дементьев В.В., Вишневський В.П. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз. *Економічна теорія.* 2011. №1. С.14-15.

[8] Аджемоґлу Д., Робінсон Дс. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства та бідності/пер. з англ. Олександр Дем'янчук. К.: Наш Формат, 2016. 440 с., с. 76; 62.

[9] Повоєнне відродження України. Візія Відділення економіки НАН України. За ред. Е.М. Лібанової, 2024. 34 с. – *https://ndc-ipr.org/media/posts/presentations/%D0%92%D1%96%D0%B7%D1%96%D1%8F_%D0%92%D0%95_%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%A3.pdf* ; Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, Е. М. Лібанова, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2024. 220 с. *https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2024/04/24071611302645-8677.pdf.*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Олена ШУБРАВСЬКА,
завідувач відділу Інституту економіки та прогнозування НАН України

Катерина ПРОКОПЕНКО,
провідний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України

Аграрний сектор України у довоєнний період стрімко інтегрувався у глобальний економічний простір. Всупереч повномасштабним воєнним діям, які розгорнулися у 2022 р., Україна зберегла довоєнну частку у наповненні глобального продовольчого ринку — понад 14%[1], у т. ч. 8,3% світового обсягу експорту пшениці та 14,9% — кукурудзи, а також 41% світової торгівлі соняшниковою олією та 45,3% соняшниковим шротом[2]. За оцінками USDA, Україна продовжує посідати четверте місце після США, Бразилії та Аргентини серед найбільших експортерів кукурудзи у світі, стрімко нарощується й експорт цукру (порівняно з 2020/2021 МР він зріс удесятеро). Водночас незмінною продовжує залишатися й експортна, переважно сировинна, гіперспеціалізація України: зернові, олійні культури та олія забезпечили у 2024 р. 45% загального та 75% вітчизняного агропродовольчого експорту. Тим самим провокується реалізація суттєвих загроз для агровиробництва й експорту країни, які проявляються у сучасному економічному просторі.

Найбільші **виклики для розвитку аграрного сектора** України наразі пов'язані з триваючими воєнними діями, посиленням кліматичних пертурбацій, пришвидшенням євроінтеграційних процесів, непередбачуваністю зовнішньоторговельної кон'юнктури.

Наслідками воєнних дій є втрата сільгоспземель через їх окупацію, знищення посівів і складів із запасами продовольства, нестабільність та здорожчання ланцюгів поставок продукції та ресурсів, замінування і забруднення полів та значна тривалість і висока вартість їх очищення, брак робітничих кадрів у секторі тощо. Вочевидь перспективи подальшого розвитку сільгоспвиробництва України залежатимуть від тривалості та інтенсивності бойових дій. Їх ескалація призведе до подальших втрат аграрного сектору, які вже оцінені Світовим банком у майже $84 млрд (з яких $11,2 млрд становлять прямі втрати, а $72,7 млрд — це збитки від зниження урожаю, закупівельних цін на експортні товари, зростання витрат на виробничі ресурси тощо)[3], наслідком чого стане подальше скорочення виробничого й експортного потенціалу сільгоспвиробництва.

Ураховуючи, що відновлення аграрного сектору має відбуватися на засадах сталості, *у повоєнній перспективі доцільним буде*, зокрема: а) скорочення виробництва та експорту сировинних продуктів, зокрема, соняшнику, пшениці та кукурудзи; б) нарощування товарного виробництва картоплі; в) збільшення загальної площі кормових угідь та відповідного до цього потенціалу виробництва й експорту тваринницької продукції; г) прискорений розвиток виробництв із переробки зернових і технічних культур;

[1] FAOSTAT. Data. Trade Indices, *https://www.fao.org/faostat/en/#data/TI.*

[2] USDA. Production, Supply and Distribution, *https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/downloads.*

[3] Ukraine Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4) February 2022 – December 2024, *https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf.*

д) розширення організованої торгівлі; е) диверсифікація вирощуваних сільськогосподарських культур.

Висока залежність агровиробництва від природно-кліматичних умов зумовлює значний вплив на нього нинішніх різких змін клімату, зокрема, нестачі вологи й відповідної низької зволоженості ґрунтів, наслідком чого стає посилення глобальної боротьби за водні ресурси та як результат — скорочення у світі площ посівів вологолюбних культур, насамперед пшениці, і зростання глобального попиту на неї, що може дозволити Україні посилити свої позиції на глобальних ринках. Водночас вітчизняні аграрії у південних, східних та частково навіть у центральних регіонах країни вже потерпають від нестачі вологи та високих температур, що підвищує там ризиковість виробництва, зокрема й цієї культури.

У перспективі при продовженні позиціонування України як «світової житниці» та декларування урядом як безперечного позитиву подальшого зростання зернового експорту наслідком буде, з одного боку, зростання експортних надходжень (у разі сприятливої кон'юнктури світового зернового ринку, яка зазвичай демонструє підвищену волатильність щодо сировинних товарів), але водночас з іншого боку — подальше виснаження національних водних ресурсів та посилення боротьби за них у межах вітчизняного господарського комплексу між його окремими секторами (зокрема, сільським господарством та житлово-комунальною сферою).

Посилення євроінтеграційних процесів і пришвидшення у цьому контексті процесу гармонізації вітчизняного і європейського законодавства у сфері екологізації сільгоспвиробництва пов'язане насамперед з ризиками впровадження в Україні «зелених» нормативів ЄС. Хоча наразі Євросоюз і призупинив виконання низки унормованих ним еколого-кліматичних заходів, змістивши акцент аграрної політики переважно на підтримку доходів фермерів і залучення у сектор молоді[4], проте повної відмови від екологічних стандартів не очікується. До того ж ЄС посилив вимоги до агропродовольчого імпорту з третіх країн (якою є й Україна) щодо товарів, у складі яких можуть виявити залишки заборонених в ЄС пестицидів. Небезпека тут для вітчизняних експортерів продовольства полягає у тому, що частина пестицидів, визнаних небезпечними у ЄС, є дозволеними в Україні.

Виклики наразі постають перед українськими агроекспортерами і через *завершення після 5 червня п.р. терміну дії автономних торговельних преференцій, наданих Україні Євросоюзом*. Хоча триваючі технічні перемовини з Єврокомісією щодо майбутнього торговельного режиму поки не вносять прояснень в очікування виробників й експортерів, на думку експертів, великою є імовірність скасування пільгових умов, що, за оцінками, може призвести до $3-3,5 млн збитків в аграрному секторі[5]. Така існуюча невизначеність ускладнює аграрному бізнесу планування своєї діяльності навіть на поточний рік.

Загалом же, *у довгостроковій перспективі, можна очікувати* в цілому позитивних наслідків активізації євроінтеграційних процесів як результату збереження природних ресурсів вітчизняного агровиробництва, розширення експорту виробленої за європейськими стандартами аграрної продукції, набуття вітчизняними аграріями доступу до європейських фондів підтримки. Натомість у середньо- та короткостроковому періодах імовірними є втрати, спричинені необхідністю суттєвої трансформації вітчизняного сільгоспвиробництва, відповідно до норм ЄЗК та масштабною протидією європейських фермерів розширенню присутності

[4] EU Commission sets Green Deal aside in new agri-food vision, *https://www.euronews.com/my-europe/2025/02/19/eu-commission-sets-green-deal-aside-in-new-agri-food-vision.*

[5] Три сценарії для українських експортерів: що очікувати після 5 червня та чому курка, цукор і яйця знову можуть стати каменем спотикання у переговорах з ЄС. – Latifundist, *https://latifundist.com/spetsproekt/1137-tri-stsenariyi-dlya-ukrayinskih-eksporteriv-shcho-ochikuvati-pislya-5-chervnya-ta-chomu-kurka-tsukor-i-yajtsya-znovu-mozhut-stati-kamenem-spotikannya-u-peregovorah-z-yes?ct=t%28%D0%9F%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%8F+%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%8F%29.*

української продукції на європейському ринку (як і нарощуванню відповідних транзитних потоків).

Невизначеність і ризики для вітчизняних експортерів у сфері зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією обумовлюються також *непередбачуваними змінами митних тарифів у ключових країнах-імпортерах й експортерах продовольства* у відповідь на нещодавні дії США щодо перегляду імпортних тарифів. Не будучи безпосереднім учасником таких торговельних воєн, Україна може отримати певний зиск від них як значимий експортер певних видів агропродовольчої продукції, але водночас наразитися на ризики непрогнозованого розвитку ситуації та порушення ланцюгів постачань. З одного боку, введення додаткових мит на імпорт аграрної продукції з Канади, Мексики, Китаю та країн ЄС може зменшити конкурентоспроможність цієї продукції на американському ринку і тим самим дати можливість українським експортерам зайняти звільнену нішу (щоправда, зважаючи на нинішні структуру й обсяги експортних потоків з України до США, навряд чи варто очікувати суттєвого збільшення присутності вітчизняної агропродовольчої продукції на американському ринку). З іншого ж боку, протекціоністська політика США може призвести до глобальних змін у торговельних відносинах, створюючи додаткові перешкоди для українських експортерів через посилення конкуренції на інших ринках, куди можуть переорієнтуватися країни, що втратили доступ до американського ринку. Запровадження заходів у відповідь насамперед з боку ЄС та Китаю також суттєво вплине на світові ціни та попит на аграрну продукцію. Наприклад, у разі призупинення/різкого скорочення імпорту до ЄС американської соєвої олії можна очікувати певного зростання попиту (і цін) на європейському ринку на українську соняшникову олію. Вигідним для України буде і ймовірне розширення доступу до китайського ринку, насамперед із зерновою продукцією в умовах обмеження ввезення туди американського зерна. Водночас нинішня ситуація невизначеності на глобальному продовольчому ринку несе в собі загрози суттєвого посилення волатильності цін і вимагає від українських експортерів прийняття ретельно зважених рішень.